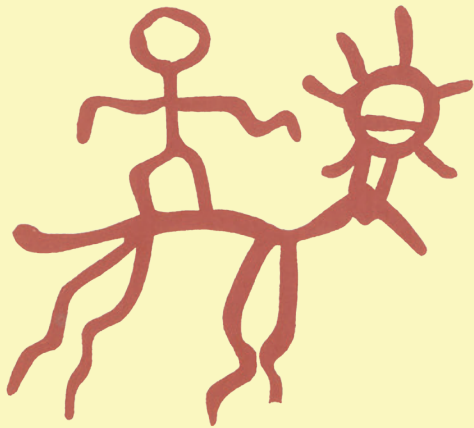

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA MUNTANYA DE

SANT JULIÀ DE RAMIS

1

EL SECTOR DE L'ANTIGA
ESGLÉSIA PARROQUIAL

JOSEP BURCH
JOSEP Me NOLLA
LLUÍS PALAHÍ
JORDI SAGRERA
MARC SUREDA
DAVID VIVÓ

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA MUNTANYA DE

SANT JULIÀ DE RAMIS

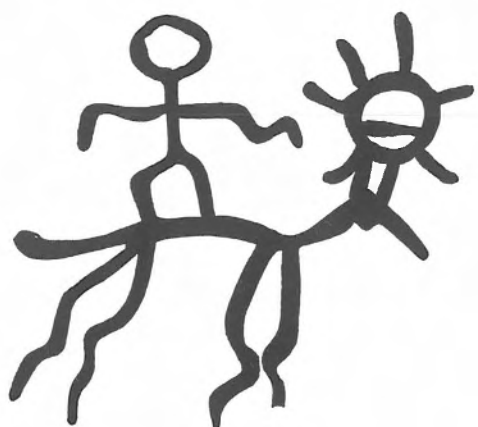
1

EL SECTOR DE L'ANTIGA
ESGLÉSIA PARROQUIAL

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA MUNTANYA DE
SANT JULIÀ DE RAMIS

1

EL SECTOR DE L'ANTIGA
ESGLÉSIA PARROQUIAL

JOSEP BURCH
JOSEP Mª NOLLA
LLUÍS PALAHÍ
JORDI SAGRERA
MARC SUREDA
DAVID VIVÓ

AJUNTAMENT DE
SANT JULIÀ DE RAMIS

Diputació de Girona

Universitat de Girona
Institut del Patrimoni Cultural

Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis.
1: el sector de l'antiga església parroquial.

ISBN: 84-607-1692-9

**I. Burch, Josep II. Sant Julià de Ramis. Ajuntament III. Girona
(Província). Diputació 1. Excavacions arqueològiques – Gironès
2. Sant Julià de Ramis – Arqueologia
904(467.1 Gi Sant Julià de Ramis)**

© *De l'edició:* Ajuntament de Sant Julià de Ramis
De les fotografies i textos: Autors corresponents

Impressió: Palahí A.G.

Dipòsit Legal: Gi-1348-2000

I.S.B.N.: 84-607-1692-9

A Francesc Riuró i Carles de Palol, descobridors de l'*oppidum*

Pròleg

Des de sempre he cregut que les societats avançades, cultes i madures, a banda d'apostar pel seu futur, són aquelles que alhora també es preocupen pel coneixement, la divulgació i la conservació del seu passat.

Sant Julià de Ramis, en general, i a la muntanya de Sant Julià, en particular, s'esdevé un punt clau dipositari de vestigis de totes les cultures que hi passaren al llarg del temps. El nostre passat està ben present! Aquest punt estratègic, de connexió entre la plana de Girona i la plana baixempordanesa, ha estat objecte de nombroses campanyes i actuacions durant el segle XX. Des de les més reculades en el temps, a la dècada dels anys trenta, fins a les més recents i de més abast, als anys noranta, ens trobem amb un seguit d'intervencions arqueològiques, les quals, poc a poc, ens van donant pistes de l'enorme importància de la zona. A partir de 1993, amb una decidida empenya per part de l'Ajuntament i en estreta col.laboració amb la Universitat de Girona, s'ha anat fent ben palès el gran llegat que, en forma de restes, ens han anat deixant els diversos pobladors que s'establiren a la muntanya.

Però l'interès per excavar i les ganes de conèixer l'abast total del lloc, no responen només a la inquietud i l'afany dels entesos i estudiosos en la matèria, ni tampoc a l'entestament d'una administració local que hi ha abocat esforços i nombrosos recursos econòmics. Respon al gran repte plantejat pel present de Sant Julià de Ramis saber aprofitar l'enorme llegat cultural del passat que tenim a les nostres mans, tot donant-lo a conèixer i conservant-lo, i així projectar-se cap al futur amb la força que dóna el saber que formem part d'un indret clau en la història del nostre país.

Totes les santjulianenques i tots els santjulianencs hem de recollir amb orgull i amb responsabilitat aquest llegat; ens l'hem de fer nostre i sentir que forma part de cadascun de nosaltres.

Les persones que, amb el seu ajut i el seu saber, estan contribuint al continuat aflorament de les restes arqueològiques a la muntanya de Sant Julià ens fan arribar, en forma de llibre, el resultat de les campanyes portades a terme durant la dècada dels anys noranta a l'assentament indiget dels Sants Metges.

I són aquests estudiosos del passat, a qui, des d'aquí, vull agrair el seu interès i el seu treball per anar descobrint l'excel·lent llegat arqueològic de què és dipositària la muntanya, els que ens empenyen a tots els pobladors actuals de Sant Julià de Ramis a la tasca de conèixer, estimar i conservar el nostre passat.

SEBASTIÀ COROMINAS
Alcalde de Sant Julià de Ramis

Pla de treball i agraïments

La recerca arqueològica no s'acaba amb la finalització de l'excavació. Més enllà hi ha un llarg camí a recórrer, idèntic. Cal publicar els resultats obtinguts, fer-ne una bona difusió i deixar les restes descobertes de tal manera que quedin protegides i preservades i si han de quedar visibles, consolidades, ajardinades i convenientment explicades. No sempre, per diverses raons, s'acompleix aquest camí. A Sant Julià, en canvi, constataríem que no solament s'ha endegat un pla ambiciós d'intervenció que contempla globalment tots els aspectes que una actuació d'aquesta mena exigeix: excavació, presentació i preservació, difusió i publicació científica dels resultats.

El llibre que us presentem és la primera de les monografies dedicades a aquest jaciment excepcional i és el fruit de quatre campanyes d'excavació d'un sector -el primer- parcialment finalitzat. Calia, doncs -era la nostra obligació-, donar a conèixer els resultats detalladament i incorporar-los al discurs històric general. Tanmateix, en ser la muntanya de Sant Julià una estació coneguda de fa seixanta-vuit anys i objecte de treballs més o menys continuats de certa entitat que havien situat l'*oppidum* ibèric entre els jaciments més significatius d'aquesta cultura en les grans obres de síntesi a partir de dades massa puntuals i, sovint, no prou contrastades, hem pensat que no només seria útil sinó raonable aplegar, en aquesta primera monografia, totes les dades que aquest coneixement general i antic havia anat generant i fer-ne un estat de la qüestió útil i el més exhaustiu possible per, d'ara en endavant, no haver-hi de tornar i remetre el lector a aquesta obra, estalviant -li temps i treballs i havent corregit o posant en quarentena opinions i consideracions que semblaven fermes i que ara podem considerar errònies o, si més no, discutibles.

Aquesta primera monografia se centra en explicar l'evolució del sector central de la muntanya, la

zona on s'alça l'antiga església parroquial, un edifici del primer romànic que, aquests darrers anys ha recuperat l'esplendor i la gràcia d'altres temps, esdevenint, a més, un mirador d'excepció sobre el territori de l'entorn, des d'on, qualsevol que s'hi acosti, pot rebre una lliçó de geografia que explica el lloc i la seva ocupació en diversos moments de la història.

Hem pretès -i ja veurem si ho hem aconseguit- fer una bona monografia arqueològica però també i sobretot, un bon llibre d'història a partir de totes les dades que hem tingut a les mans que, pensem, expliquen millor que fins ara i amb més claredat l'evolució de la muntanya d'ençà els inicis de la cultura ibera (segle VI aC) fins, pràcticament, l'actualitat.

Hem intentat, a través d'un índex detallat i clar, presentar de tal manera els temes que puguin dirigir-ne la lectura i, per tant, fer el llibre més àgil i més útil i molt més a l'abast d'un públic que no cal que sigui expert en arqueologia per poder-lo seguir convenientment. Tanmateix no creguéssiu pas que aquesta voluntat signifiqui manca de rigor o la inexistència de capítols molt tècnics que, no cal dir-ho, hi ha de ser i hi són.

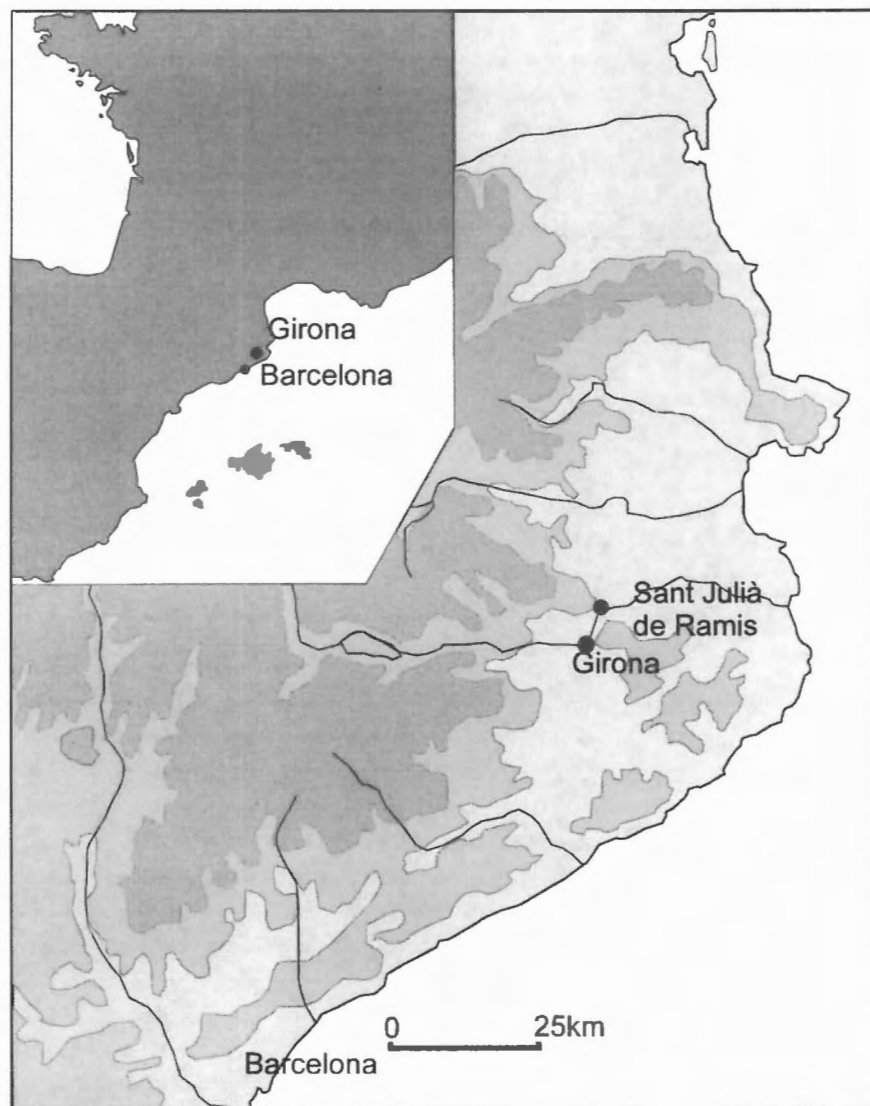
A favor nostre, en l'afany de clarificar el missatge, de fer-lo entenedor alhora que absolutament seriós, ha jugat l'ús de les il·lustracions, amb nombroses restitucions volumètriques que no només són precises sinó clares.

Ser agraït és de senyors. Siguem-ho, doncs, i donem les gràcies a l'ajuntament i al poble de Sant Julià de Ramis que han fet seu aquest projecte, al qual han dedicat esforços i il·lusió, a les altres institucions -Diputació i Departament de Cultura- que han ajudat en les despeses econòmiques i a tots aquells estudiants -molts, ara mateix-, col·legues que varen participar amb generositat en les tasques d'excavació.

No voldríem acabar aquesta sèrie d'agraïments sense recordar tots aquells que han participat, entre 1996 i 1998, en l'excavació del jaciment i sense els quals aquesta publicació no hauria estat possible: Xavier Amigo, Delfí Anglada, Laura Anglada, Marc Auladell, Helena Aulet, Albert Aulina, Raül Balsera, Pilar Barceló, Martí Blesa, Jordi Bohigas, Jordi Bruguera, Judith Cabra, Sílvia Callavé, Aleix Canelles, Lídia Cerdà, Sònia Chavero, Raquel Chaves, Mireia Ciuraneta, Ma. Àngels Custoja, Joan Lluís Escarvajal, Gemma Faus, Sandra Font, Ma. Àngels Frias, Maribel Fuertes, Gustau Garcia, Robert Garcia de Consuegra, Josep M. Garcia de Consuegra, Adriana Geladó, Mireia

Gibert, Cristina Gómez, Eva Gordillo, Quim Grau, Ramon Járrega, Paqui Jiménez, Isabel Juan, Ma. José Lloveras, Íngrid Lorenzo, Joan Martínez, Clara Masriera, Esther de Matos, Patrícia Minyana, Isabel Miquel, Nuri Moliné, Sergi Monge, Vanessa Muñoz, Berta Noguer, Pere Parramon, Carles Patiño, Marta Pi, Marc Pons, Toni Prados, Ramon Prat, Marc Prat, Cristina Puig, Joan Manel Puigdomènech, Pau Pumarola, Eva Riera, Toni Rojas, Miquel Rovira, Lluís Sagristà, Anna Sala, Tais Sánchez, Marina Sánchez, Paula Santamaria, Anna Soler, Anna Solés, Eduard Teixidor, Genard Torres, Nuri Tresserras, Clara Truñó, Xavier Turró, Karen Twidle, Joaquim Vall-Llosera, Isabel Vallvé i Pilar Ventura.

Fig 1. Situació de Sant Julià de Ramis en el context continental.

del subsòl. Les formes, en aquest massís, solen ser uniformes i arrodonides i els pics més sobresortints se situen entre els 300 i 500 metres.

Al sud de la vall formada pel riu Ter es localitza la plana del Baix Empordà, constituïda per flysch eocènic i per afloraments de calcàries nummulítiques, recoberts en bona part per materials pliocènic i quaternaris de peu de muntanya.

A l'oest del massís de les Gavarres i tallat també bruscament per una falla se situa el pla de Girona, que morfològicament i tectònicament forma part de la depressió de la Selva. Aquest bloc paleozoic enfonsat ha estat recobert posteriorment per materials sedimentaris pliocènics de caràcter lacustre. La presència dels rius Ter i Onyar han conformat un sistema de terrasses molt desenvolupades.

Efectivament, alhora que la relació entre muntanya i plana és un dels elements característics d'aquesta zona, l'altre element vital és el riu Ter. Aquest entra, procedent de les Guilleries, al pla de Girona-Salt-Sarrià, on es converteix en un riu de plana al·luvial. Posteriorment travessa en direcció est el sector de Sarrià però en arribar al Congost, gira en direcció sud-est per, després, travessar-lo en sentit nord-est, orientació que ja no perd en reiniciar el curs baix. És aquest congost, aquest pas de comunicació entre les planes empordanesa i gironina el que condicionà en gran mesura l'establiment ibèric de Sant Julià de Ramis i ja des de temps molt més reculats l'ocupació humana en aquest sector, per això val la pena aturar-se un moment en la descripció de la seva formació.

SITUACIÓ I CARACTERÍSTIQUES GEOGRÀFIQUES DE LA MUNTANYA DE ST. JULIÀ DE RAMIS

El municipi de Sant Julià de Ramis forma part administrativament de la comarca del Gironès, zona gens homogènia ja que està formada per diverses unitats geomorfològiques, tals com les Gavarres, l'extrem del massís de Rocacorba o de la pròpia plana del Baix Empordà, i el pla de Girona, el qual és considerat la perllongació pel nord de la plana de la Selva, extrem septentrional de la depressió Prelitoral Catalana (fig. 1).

De fet l'actual municipi de Sant Julià de Ramis es troba en el punt d'unió de la majoria d'aquests quatre sectors als que acabem de fer referència, ja que una part es troba integrada en el mateix Pla de Girona-Sarrià, mentre que l'altra, Medinyà, pertany a la unitat geomorfològica empordanesa. Emmig, com veurem, el turó de Sant Julià és el darrer contrafort de les Gavarres, que presenta una forma allargassada, orientada d'est a oest i amb una alçada màxima de 203 metres, constituint juntament amb el punt més baix del nord-est de la serra de Rocacorba, l'anomenat Congost, per on circula el riu Ter, element de vital importància per entendre la història de l'indret i veritable passatge que comunica la plana gironina amb l'empordanesa (fig. 1 i 2).

A la banda de ponent, el massís de Rocacorba correspon a relleus muntanyosos formats en el primari, amb una àmplia estratigrafia que deixa veure des de conglomerats en la part inferior, sorrenques i argiles vermelles, calcàries grises fins margues i argiles blaves i novament sorrenques en la part superior. De fet a aquest sector de la serralada i per

damunt de la capa de margues que constitueix la seva base hi trobem en forma de banda allargassada de nord oest a sud est una formació detrítica de gresos amb ciment calcari. Aquest material, molt més dur que les margues, origina relleus abruptes i escarpats a diferència de les formes arrodonides del sector nord de Rocacorba. En aquella zona, a més, cal destacar l'aflorament d'un con volcànic degut a les falles del terreny. Es tracta del volcà de can Guilana, neck basàltic amb abundant material bretxoide a la base i que esmentem aquí per l'ús que s'en va fer en època antiga com a pedrera.

A l'extrem oriental, reconeixem la banda occidental del massís de les Gavarres. Aixecat durant el paleozoic superior, formant part de la gran serralada catalana, fa uns 300 milions d'anys, patí una forta erosió a finals del terciari (ara fa uns 2 milions d'anys). En l'actualitat correspon a l'extrem nord de la serralada litoral que creua de nord a sud el país. Està constituïda fonamentalment per esquistos silurians i algun petit aflorament de calcària devònica (els esquistos són deguts al metamorfisme d'una roca d'origen igni, mentre que les calcàries es formaren quan aquest sector estava cobert pel mar). Els esquistos, intensament plegats en època herciniana i arrasats posteriorment presenten diversos nivells d'erosió. Les falles segueixen generalment una direcció nord/sud i est/oest. Aquesta intensa activitat de plegaments provoca una gran fragmentació de la roca, generant tot un seguit de falles que conformen uns plans de cisellament accentuant aquesta trituració del material

Al nord-est, allà on actualment trobem la plana empordanesa, fa cinc milions d'anys una zona que havia estat d'aiguamolls o maresmes s'acabava de reomplir de sediments. Al sud, en diversos sectors, entre ells l'actual Gironès, existien altres aiguamolls també en procés de reompliment. L'actual Congost era una plana situada uns 80 metres més alta que a l'actualitat, de tal manera que el turó de Sant Julià presentava una alçada d'uns quaranta metres sobre la plana.

La basculació de la microplaca tectònica que era en aquells moments la Península Ibèrica, anava formant plegaments (entre ells els Pirineus) i depressions, afavorint en aquesta zona la instal·lació d'una xarxa fluvial formada essencialment pel Ter, el Fluvià i la Muga, que s'obren cap a l'est. Foren aquests rius els que anaren erosionant el terreny i, en el cas del Ter, acabà creant el Congost, al mateix temps que anaren enfonsant les diverses planes creant tot un seguit de terrasses a les seves vores. En concret i pel sector que ens ocupa, el Ter va crear fins a quatre terrasses, situant-se la més antiga a les zones més elevades.

La terrassa IV -la més alta- es localitza a 85 metres sobre el nivell actual del riu. Formada per un paquet de conglomerats de matriu llim/sorrenca amb un gruix que no supera els 3 metres, actualment, gairebé no es conserva tot i que es podria identificar al cim del turó darrera el pla de can Garriga. La terrassa III se situa a 45 metres sobre el riu i consta de diverses parts: una formada per conglomerats de granits, pissarres, roques filonianes, quars i altres materials i amb 4 metres de gruix; una segona de llims i sorres groguenques de poc menys de 1 metre; una de llims argilosos i una altra de llims sorrencs separats per una capa de calcificació repetits cíclicament a tot el gruix de la terrassa. Aquesta era observable als marges del torrent de la Garriga.

La terrassa II la trobem entre 7 i 10 metres sobre el nivell del riu i presenta dos nivells: un de llims sorrencs d'1 metre de gruix i un altre de 8 metres de potència format per un conglomerat de roques filonianes, gneis, quars, pissarres i basalt. Aquesta es trobava en el pla de davant de Pedra Dreta

La darrera terrassa o terrassa I és l'actual i es localitza 3 metres per damunt del riu, formada per graves i còdols no compactats recoberts per llims argilosos. Aquesta és l'única observable en l'actualitat, després de la construcció dels nous enllaços de carreteres.

Un cop formades les terrasses superiors, el riu es trobava només parcialment encaixat. Aleshores, a la tercera terrassa i a partir de les aportacions d'alguns torrents, com el de la Garriga, començà una sedimentació alternada de travertins i sorres, en un medi idoni d'aiguamolls, que permetia la seva fixació.

Completada la sedimentació d'aquests materials, el riu s'encaixà, formant-se al mateix temps tot un seguit de petits abrics al llarg de tot el marge esquerre del torrent. Un d'ells, el del Bosquetó, va poder ésser excavat ja fa uns anys. Posteriorment, a causa d'una important circulació d'aigua a través dels travertins, s'hi produí una carsificació, finalitzant en la formació d'algunes cavitats, com la desapareguda cova de les Goges.

Pel que fa al clima, aquest és purament mediterrani humit, amb uns trets particulars provocats per la seva pròpia orografia. Una de les seves característiques és la humitat que arriba a través del Ter, i les boires, provocades per trobar-se en una depressió tant tancada com és el Congost. Pel que fa al règim de pluges els trets essencials són sequedat a l'estiu i un màxim de pluviositat al mes d'octubre. Les temperatures, amb una mitja anual de 15º, arriben al seu màxim al mes de juliol.

Quant a la vegetació i cenyint-nos al turó de Sant Julià de Ramis, direm que està dominat per les alzines sureres i els pins amb abundància de matoll baix i sotabosc.

Totes aquestes característiques descrites fins ara provocaren una ocupació humana del sector del Congost i de la muntanya de Sant Julià des d'època prehistòrica (amb els abrics travertínics i algunes coves), però expliquen, sobretot, l'indret triat per bastir-hi, primer, un extens poblat en època ibèrica i, posteriorment, una caserna militar tardoantiga. Efectivament el turó de sant Julià és el punt estratègic on s'ajunten els diversos paisatges que componen la zona. Des d'allí es controla no solament les planes empordanesa i gironina, sinó també el Congost, nexa d'unió entre ambdues. No cal oblidar que des d'època molt antiga aquest pas creat pel riu Ter fou aprofitat, primer, com a camí natural que posteriorment esdevingué una autèntica via de comunicació i que, encara avui, serveix les modernes carreteres i vies de tren (fig. 2). Era, doncs, un indret estratègic d'importància cabdal i així varen saber apreciar-ho els diversos habitants de la zona. No només es possible controlar el pas sinó fer-ho des d'un nivell elevat. A més, les con-

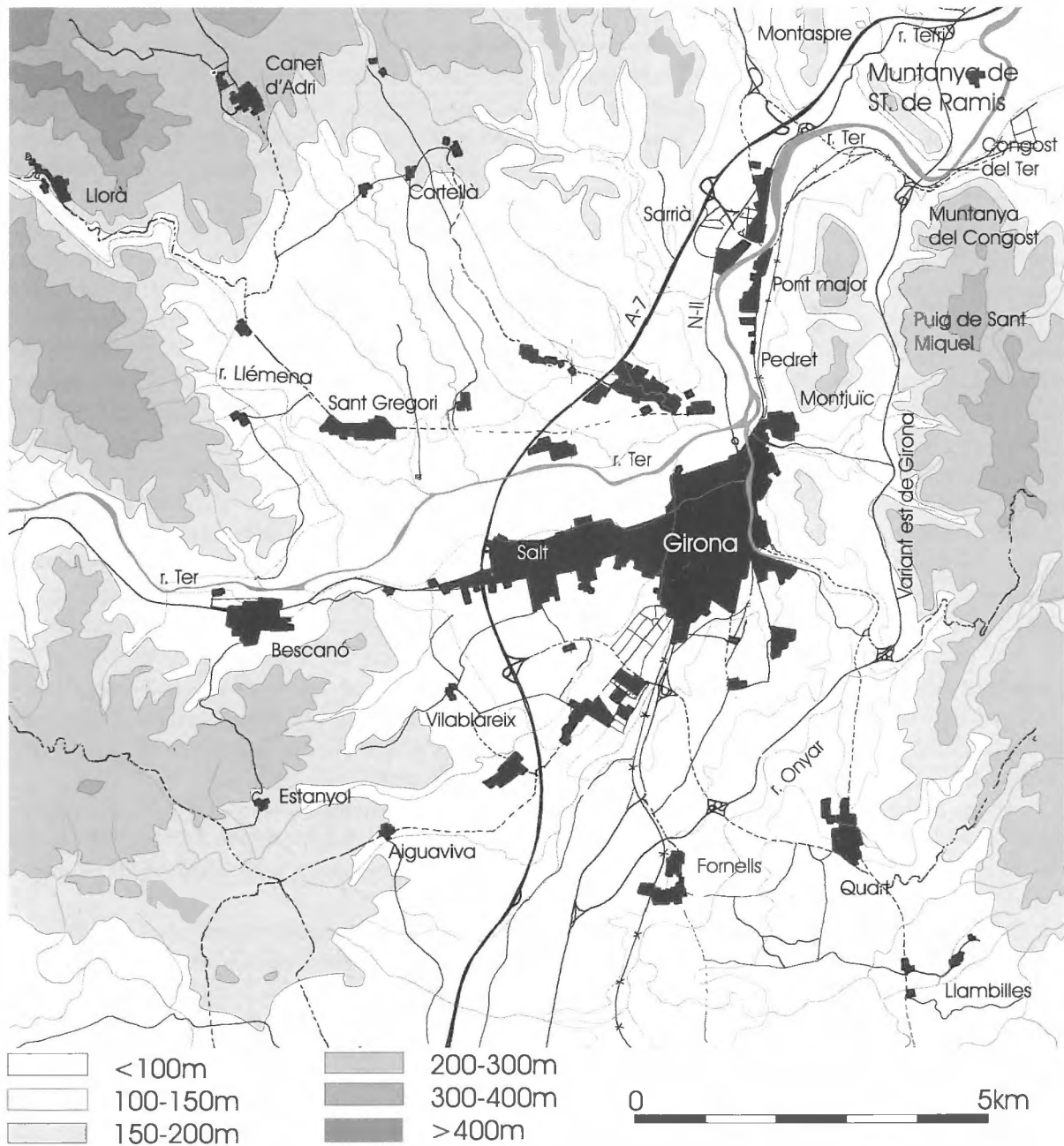

Fig 2. El sector nord del Pla de Girona, amb les principals vies de comunicació.

dicions de la muntanya de Sant Julià, amb una terrassa superior estreta, però molt llarga, permetien l'establiment d'un hàbitat que disposava, així, d'una defensa natural important, com és l'abrupte descens del terreny fora d'aquesta plataforma superior. Les planes del voltant oferien, a més, els camps necessaris per abastar-los. I era, també, l'indret idoni per bastir-hi un temple, tal com feren

els romans en època baix republicana, per la seva teatralitat i imponent visió des de les planes de l'entorn (fig. 2, 50 i 60) (Sobre les qüestions tractades en aquest capítol, consulteu Bolòs, 1968, 409-436, preferentment 409-418; Pallí, 1990, 8-10; Maroto, 1990, 11-12; Sala et al, 1990, 11-35 i Burch/Merino/Agustí, 1995, 13-16).

L'OPPIDUM INDIGET DE LA MUNTANYA DE SANT JULIÀ. HISTÒRIA DEL DESCOBRIMENT I DE LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES.

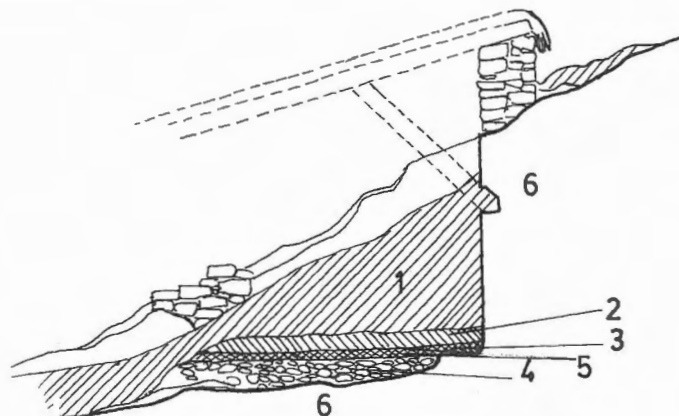
El jaciment fou descobert, efectivament, l'any 1932 per l'encert i intel·ligència dels srs. Francesc Riuró i Llapart, figura senyera i cabdal en la història arqueològica de Sant Julià, i Carles de Palol, els quals, tot efectuant una visita a les coves de l'indret, concretament a la de can Sant Vicenç, observaren l'abundància de ceràmica ibèrica sobre el camí que les pluges havien arrossegat des de dalt del cim. Una prospecció acurada del turó confirmà la hipòtesi i féu evident l'interès de la nova estació que començà a ser explorada aquell mateix any (Riuró, 1995, 78). Cal, doncs, deixar constància d'aquests fets puix que, de vegades, s'ha insistit sobre la data errònia de l'any 1934 (Rodà, 1973, 503; Carbonell/Pons, 1987, 84), potser com a conseqüència de la publicació, aquell any, de la prime-

ra notícia sobre la nova estació (Riuró, 1934, 5-9). Aquell mateix any també Riuró descobria el puig d'en Rovira, a la Creueta (Quart d'Onyar) (fig. 73), l'altre gran *oppidum* dels entorns de Girona (Riuró, 1995, 78), sobre el congost de l'Onyar.

L'any següent, el 1933, s'hi continuà treballant (Riuró, 1995, 79), prospectant la muntanya i efectuant algunes excavacions puntuals. El 1934 s'identificaren els vestigis de les primeres cabanes individualitzades i es començaren a explorar i, amb dades a la mà, com ja hem vist, Riuró donava la primera notícia sobre el jaciment, fent les primeres valoracions (Riuró, 1934, 5-9) on quedaven ja definides algunes de les idees que esdevindrien fixes en les publicacions posteriors i que han definit el discurs històric sobre aquest jaciment ben bé fins

Fig 3. Secció estratigràfica d'una casa ibèrica de l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis (segons Pericot et al., 1952, 98).

1) Enderroc; 2) restes de la coberta caiguda de la casa; 3) Nivell d'incendi; 4) preparació del paviment (grava); 5) paviment; 6) roca del subsòl.

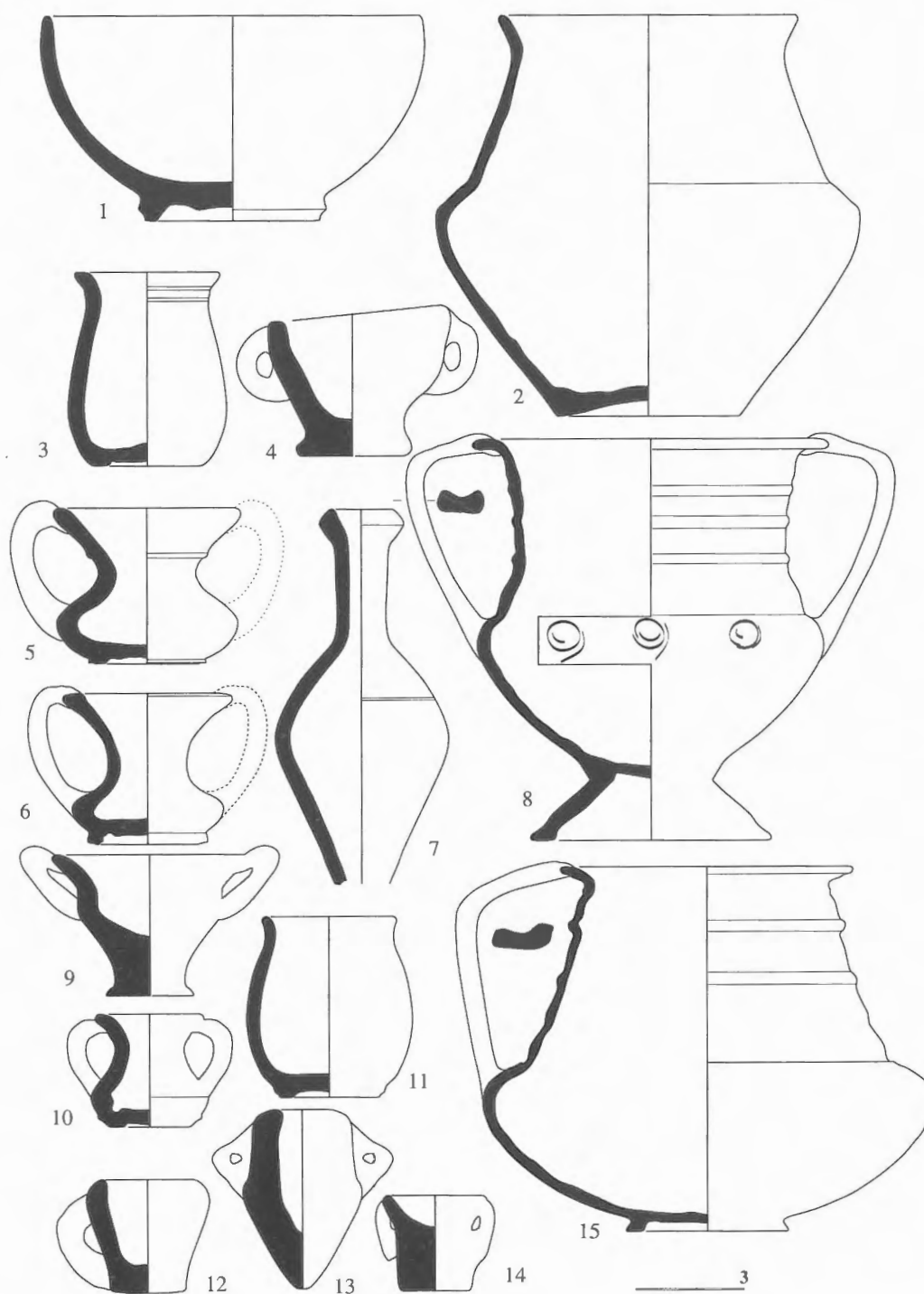

Fig 4. Material procedent de les excavacions de F. Riuró (1932-1945).

1) Ceràmica grisa emporitana, imitació de la forma Lamboglia 27 de la ceràmica campaniana. Publicada (Rodà, 1974 a, 300, fig. 2, 7); 2) got bicònic de ceràmica de la costa catalana de cuita oxidada. Forma D-I. Publicada (Rodà, 1974 a, 300, fig. 2, 6); 3) ceràmica de fireta de pasta grollera i cuita reduïda, modelada a torn. Publicada (Maluquer de Motes, 1972, 60); 4) ceràmica de fireta de pasta grollera, cuita reduïda i modelada a mà. Publicada (Maluquer, 1972, 60); 5 i 6) dues peces de ceràmica grisa emporitana de la forma J-I. Publicades (Rodà, 1974 a, 300, fig. 2, 8 i 9; Maluquer de Motes, 1972, 60); 7) ungüentari. Publicat (Rodà, 1974 a, 300, fig 2, 12); 8) got bicònic de ceràmica grisa emporitana de dues nanses, peu molt alt i amb decoració de mamellons aplicats sobre la carena. Assimilable a la forma F-I. Publicat (Rodà, 1974 a, 300, fig 2, 5); 9, 10, 11 i 13) ceràmica de fireta feta a torn, de pasta grollera i cuita reduïda. Publicades (Maluquer de Motes, 1972, 60); 12 i 14) ceràmica de fireta feta a mà, de pasta grollera i cuita reduïda Publicada (Maluquer de Motes, 1972, 60); 15) got bicònic de ceràmica grisa emporitana de la forma D-I. Publicada (Rodà, 1974 a, 300, fig. 2, 1).

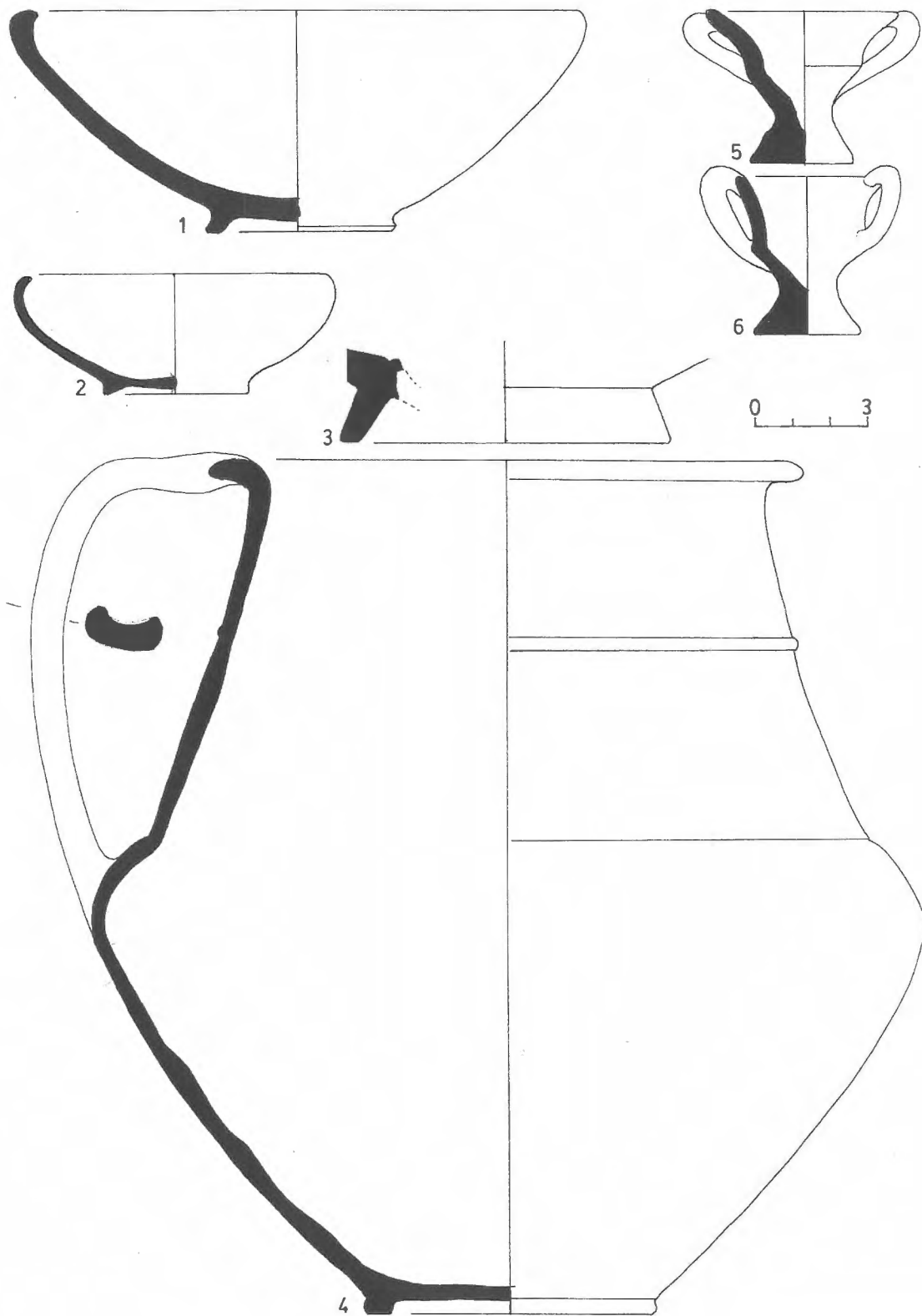

Fig 5. Material procedent de les excavacions de F. Riuró (1932-1945).

1) Escudella de ceràmica grisa emporitana de la forma A-I. Publicada (Rodà, 1974 a, 300, fig 2, 11); 2) ceràmica oxidada emporitana. Escudella de la forma B. Superfície molt gastada i mostra una taca cendrosa a la base; 3) ceràmica grisa emporitana. Imitació de la forma Lamboglia 36; 4) gerra de ceràmica grisa emporitana. Publicada (Rodà, 1974 a, 299, fig 1, 3); 5 i 6) ceràmica de fireta feta a torn de pasta grollera i cuita reduïda. Publicada (Maluquer de Motes, 1972, 60).

la dècada dels noranta. En efecte, definia el “poblat” des del punt de vista urbanístic, a partir d'un carrer central longitudinal, amb una sola part protegida per una muralla, a l'oest (de fet, nord-oest), l'únic punt del puig sense una bona protecció natural. Recordava, també, que en aquell cim se situaven les restes molt enrunades d'una pretesa fortificació romana que, tal vegada, hauria aprofitat parcialment l'obra ibera. Definia les cases, rectangulars i parcialment retallades a la roca, amb sostres senzills però eficaços de brancatge i fang amb palla i, al damunt, abeurats de calç conformant diverses capes per protegir-los de les filtracions d'aigua, i amb els sòls de sorra i terra compactada de 3 o 4 cm de gruix, disposats sobre una capa de grava que cobria el subsòl geològic, lleugerament inclinat per facilitar l'evacuació de les aigües (fig. 3). Se'l considerava un “poblat” ausetà i destruït, com palesaven clars senyals d'incendi, per l'obra del cònsol Marc Porci Cató el 195 aC. Simultàniament, Carles de Palol donava a conèixer un establiment ibèric a la plana, descobert en les obres d'un canal de la fàbrica de paper Torras, amb una quantitat notable de material ceràmic recuperat (Riuró, 1995, 81) (fig. 2 i 73). L'any següent, intens des de molts punts de vista, no només continuaren els treballs a Sant Julià sinó que foren localitzats els *oppida* del puig de Sant Grau (Sant Gregori) i del puig o castell d'en Carrerica al límit entre Canet d'Adri i Sant Martí de Llèmena i es prospectà intensament el puig de can Cendra a Estanyol (Bescanó), on anys abans s'hi havia trobat un conjunt de joies prou notable (Serra-Ràfols, 1947-1951, 8-16; Serra-Ràfols, 1962, 123-128) (fig. 73). El resultat d'aquesta fructífera activitat fou la publicació d'una valuosa síntesi sobre la iberització del Gironès que ha estat vigent fins a la segona meitat dels anys setanta (Riuró, 1936a i 1936b; Riuró, 1995, 82-83). La Guerra Civil significà un final terrible d'aquesta primera etapa.

El 1939, malgrat les dificultats, fins i tot personals, Riuró fou capaç de reiniciar la tasca anterior amb un grup de Minyons de Muntanya aixoplugats sota l'amplíssim paraigües d'Acció Catòlica, entre els quals hi trobem, per primer cop, un vailet de setze o disset anys, Miquel Oliva i Prat, que de la mà de Riuró i a partir de Sant Julià, acabà convertint-se en figura principal del panorama arqueològic d'aquest país nostre durant els anys cinquanta, seixanta i principis dels setanta. La migradesa de mitjans significà treballs puntuals i de poca volada (Riuró,

1995, 86-87). De bell nou, en relació a aquests fets, convé precisar que no fou Oliva i Prat el director d'aquests treballs de principis dels quaranta sinó Riuró. Poc podia essent com era un adolescent encara sense preparació (Rodà, 1973, 503).

La visita a l'*oppidum* efectuada per Lluís Pericot, Joan Maluquer de Motes, Joaquim Pla Cargol i Santiago Sobrequés, acompanyats per Francesc Riuró donà una empenta nova al reconeixement erudit i a l'interès pel lloc (Riuró, 1995, 87) i propicià que s'hi continués excavant amb resultats esperançadors fins al 1942 (Pericot et al., 1952, 96-97; Riuró, 1995, 88). D'ençà del 1943 fins al 1945 s'excavaren vàries cabanes, una de les quals amb dues cambres, en un bon estat de conservació, on es posaren de manifest, a causa d'un incendi sobtat, alguns aspectes de la tècnica constructiva dels habitatges amb sostres de palla barrejada amb fang i branques i capes sobreposades de calç (fig. 3) i a més els objectes d'ús quotidià que configuraven l'aixovar de la casa: 17 vasets de fireta -15 a torn-que semblava que havien estat units per les nanses amb un cordill (Pericot et al., 1952, XV,1 i 2) (fig. 4,3 a 6 i 9 a 14 i fig. 15,5 i 6) un vas bicònic de mida gran (Pericot et al., 1952, làm. XV,1) (fig. 5,4), una escudella de vernís negre del taller de les Petites Estampilles (fig. 8,6), un gran *kalathos* pintat (Pericot et al., 1952, làm. XV,2), pesos de teler i fusaioles (fig. 6,4 a 7), una clau, 2 puntes de *pilum*, una punta de llança (Pericot et al., 1952, làm. XVI), claus, la fulla d'una espasa de tipus La Tène, un penjoll de bronze en forma de *bulla* que conservava en el seu interior uns cereals carbonitzats, una punta de sageta del mateix metall, plom, un punxó d'os, 30 astràgals junts en un piló, un gresol de gres (Pericot et al., 1952, làm. XVI) i dues denes de vidre (Pericot et al., 1952, 99-100). L'any 1945, s'excavà un altra cabana on es recuperà un plat i un bicònic de ceràmica ibèrica (fig. 4 a 8), una curiosa peça plàstica en forma de fruita (un codony) (Pericot et al., 1952, làm. XVII,2), un podall de ferro, claus i altres restes interessants i, novament, mostres del sistema de cobertura de les cases a base de brancatge, palla, fang i calç (fig. 3). S'aprofità, també, per prospectar els entorns, coberts per un bosc pregon que dificultava la tasca (Pericot et al., 1952, 101). Aquesta fou la darrera campanya important d'aquella dècada i recordem que entre les consideracions generals que es feien en aquell article s'insistia en definir-lo com el més gran dels *oppida* coneguts a l'entorn de Girona -

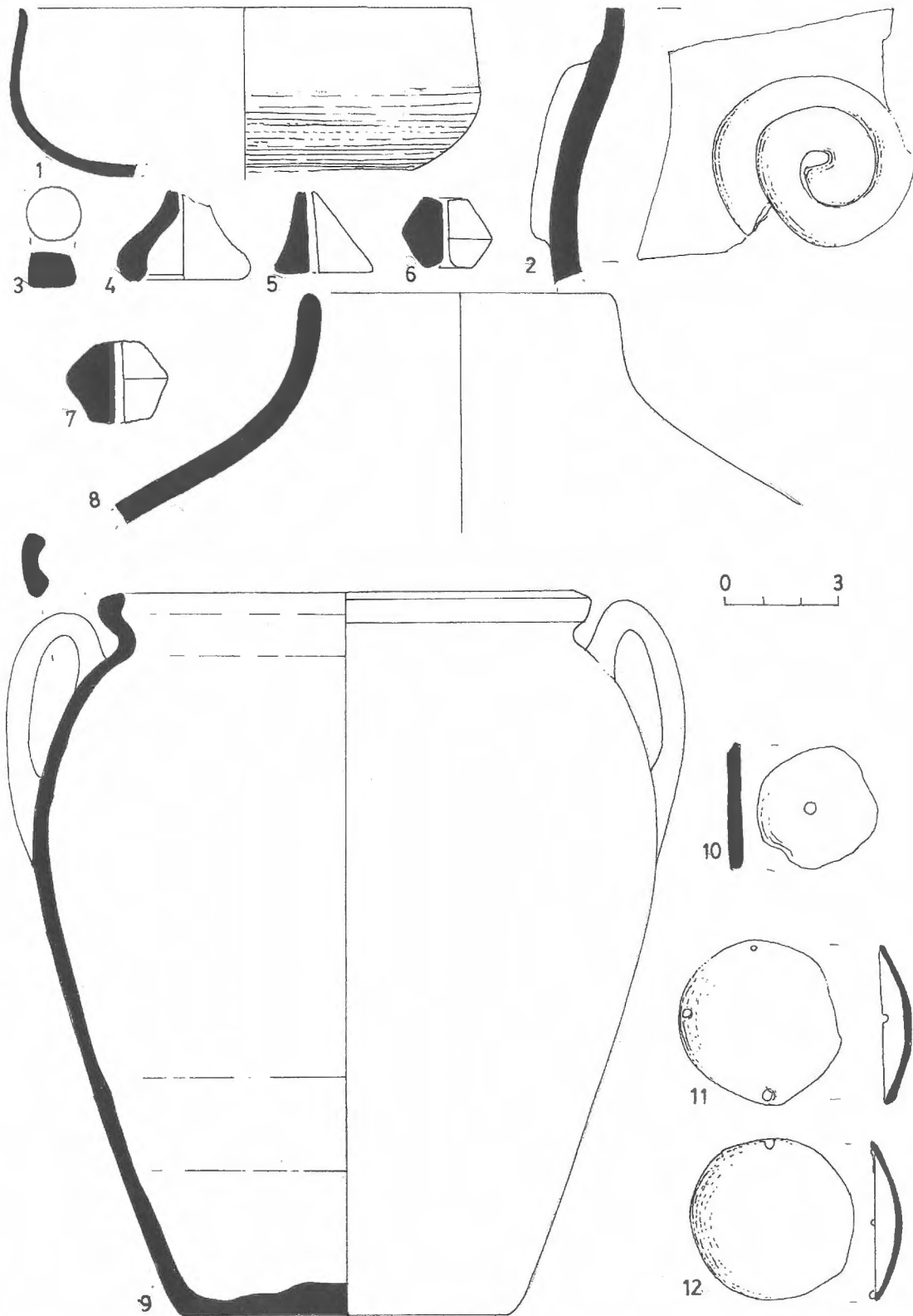

Fig 6. Material procedent de les excavacions de F. Riuró (1932-1945).

1) Ceràmica oxidada de la costa catalana. Escudella de fons umbilicat; 2) ceràmica comuna ibèrica. Decoració en relleu en forma d'espiral aplicada sota la carena d'un recipient de gran diàmetre. Deuria servir d'agafador; 3) fitxa discoidal de ceràmica oxidada; 4 a 7) fusaioles; 8 i 9) ceràmica comuna ibèrica de cuïta reduïda i argila bicolor; 10) penjoll de pedra esquistosa; 11 i 12) aplics de bronze.

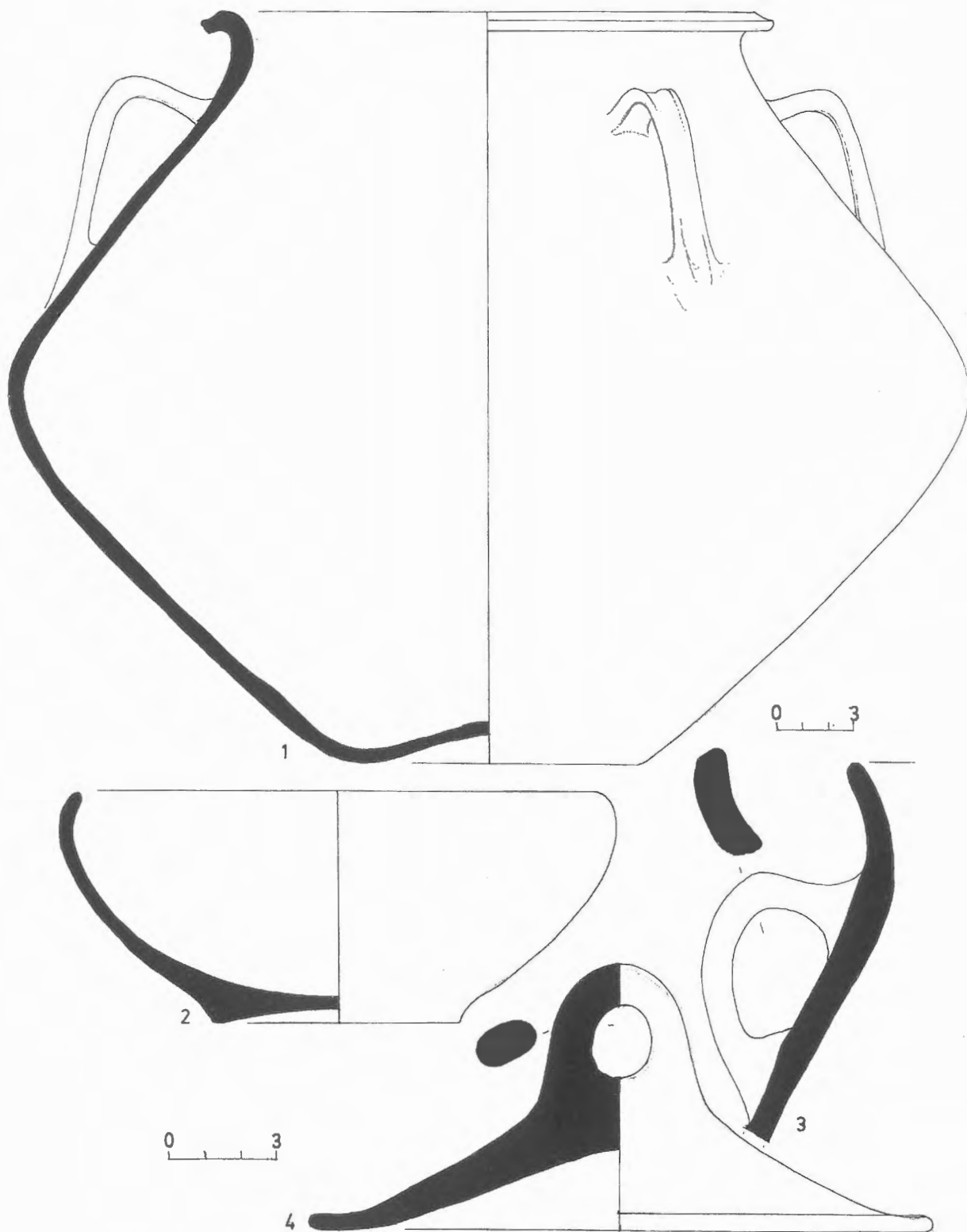

Fig 7. Material procedent de les excavacions de F. Riuró (1932-1945).

1) Gerra de ceràmica comuna ibèrica de cuita reduïda amb engalba de tons gris i grana. Originalment tenia tres nanses. Campanya de 1934; 2) ceràmica a torn de pasta grollera i cuita reduïda. Campanyes de 1940 i 1941. Publicada (Pericot et al., 1952, lām. XV, dalt); 3) ceràmica de cuina a mà, de pasta grollera; 4) tapadora de ceràmica a mà, de pasta grollera i cuita reduïda. Publicada (Pericot et al., 1952, lām. XVI, 3).

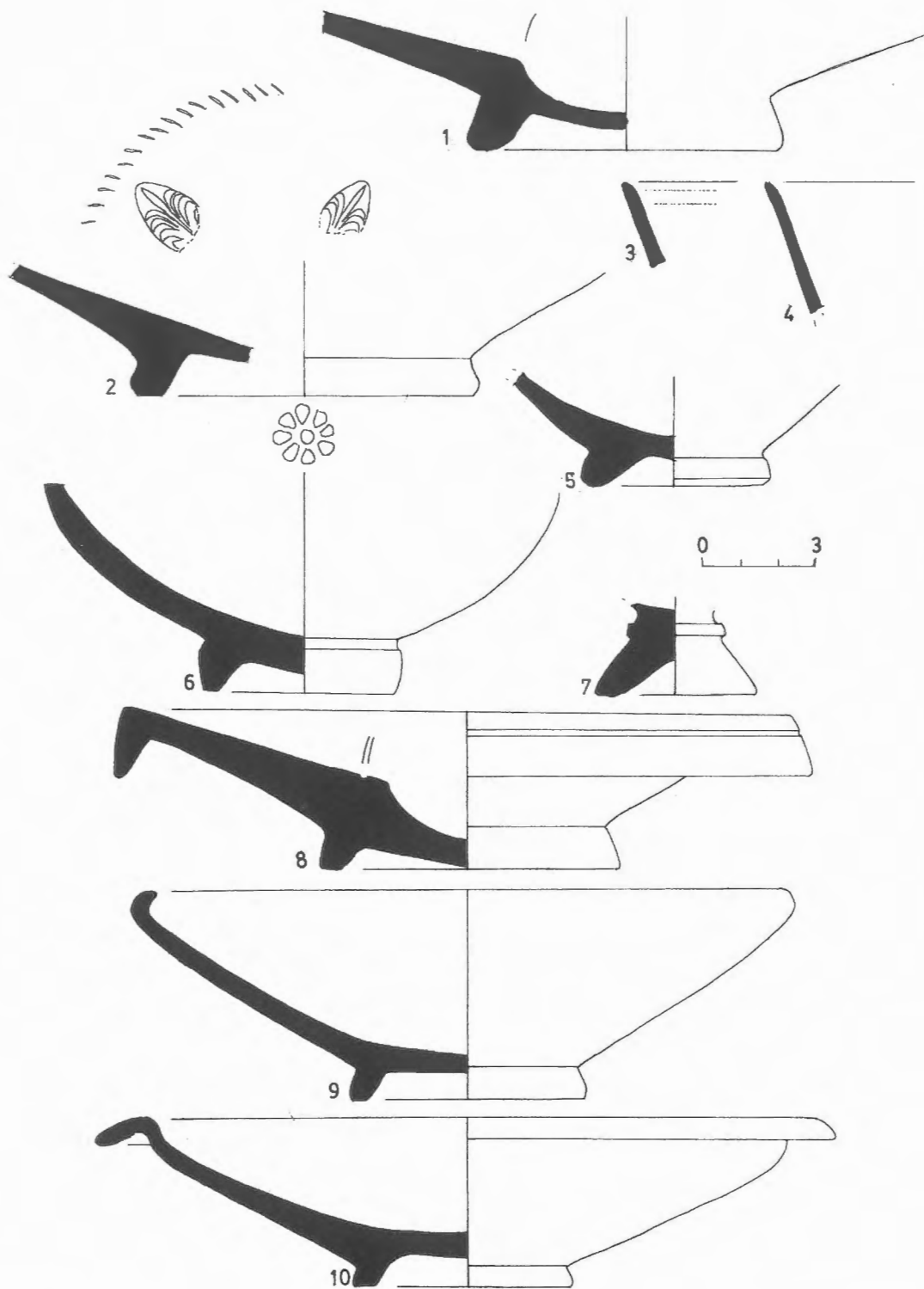

Fig 8. Material procedent de les excavacions de F. Riuró (1932-1945).

1) Plat de peix de la ceràmica àtica de vernís negre (forma Lamboglia 23); 2) ceràmica campaniana A. Publicada (Rodà, 1974 a, 300, fig. 2, 10); 3 i 4) ceràmica campaniana A, forma Lamboglia 31; 5) ceràmica campaniana A, forma Lamboglia 27; 6) ceràmica del taller de les petites estampilles. Forma Lamboglia 27. Publicat (Rodà, 1972 a, 299, fig 1,1); 7) ceràmica campaniana A. peu de la forma Morel 68b o c; 8) ceràmica del taller de les tres palmetes radials (Roses). Forma Lamboglia 23. Publicat (Pericot et al., 1952, lām XVI, 4; Rodà, 1974 a, 299, fig 1, 5); 9) ceràmica campaniana A, assimilable a la forma Lamboglia 26. Publicada (Rodà, 1974 a, 299, fig. 2, 11); 10) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 36. Publicada (Rodà, 1974 a, 300, fig 2, 14).

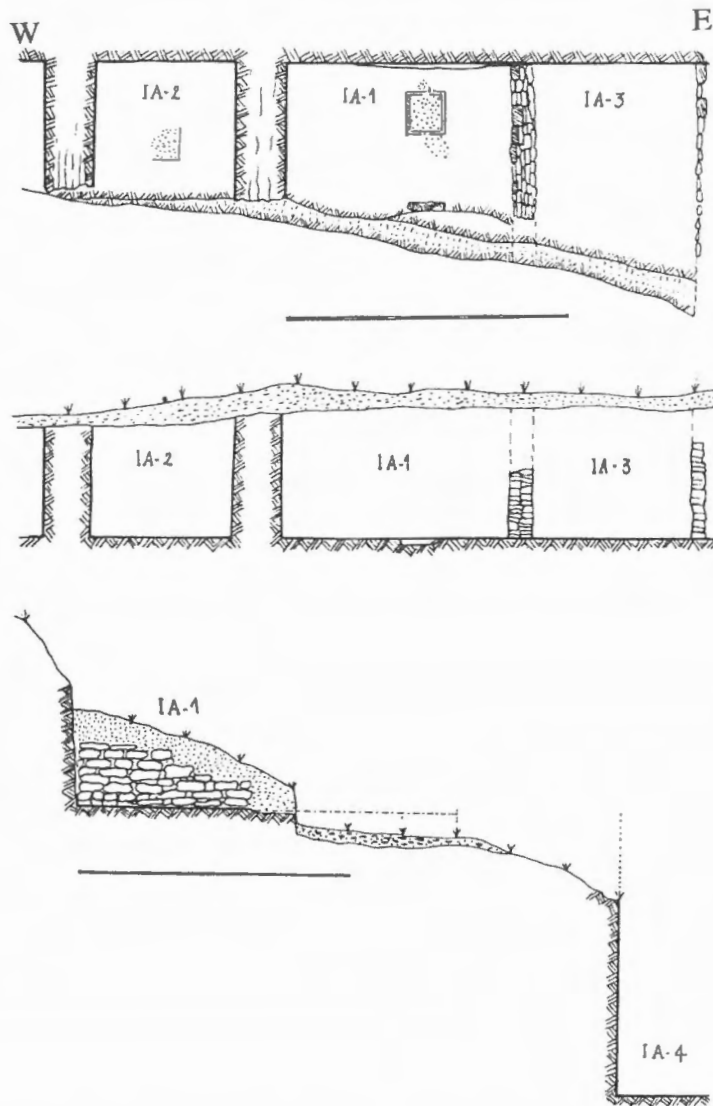

Fig 9. Planta i seccions de les cases explorades per J. Maluquer de Motes el 1964 (segons Maluquer de Motes, 1972, 54).

aleshores considerada com un lloc preromà de gran importància-, d'una extensió aproximada d'uns 7000 metres quadrats, amb defenses naturals per tres dels quatre costats i amb un poderós mur defensant aquest punt feble, a l'extrem occidental -de fet, nord-occidental- del puig on era possible observar les restes d'una construcció romana posterior, amb un urbanisme senzill definit per un llarg carrer longitudinal ocupant el vessant de ponent molt a prop del cim, amb habitacions rectangulars a cada costat parcialment tallades a la roca i, més en baix, altres indicis de carrers que definien altres zones d'hàbitat (Pericot et al., 1952, 96-101 i lám. XIV a XVII) (fig. 4 a 8 i 16).

Recordarem, per acabar aquesta etapa, les prospeccions que hi realitzaren l'any 1947 en Riuró, l'Oliva i en Cufí (Riuró, 1995, 94) i, novament, una altra referència a la fortificació baix-imperial (Palol, 1950, 79) que seria sovint esmentada en treballs posteriors (Oliva, 1967, 59; Rodà, 1973, 503; Rodà, 1974 b, 74; Nolla/Casas, 1984, 195).

* * * * *

No seria fins l'any 1964 que la muntanya de Sant Julià tornà a ser objecte de noves excavacions. En efecte, aquell mes de març J. Maluquer de Motes,

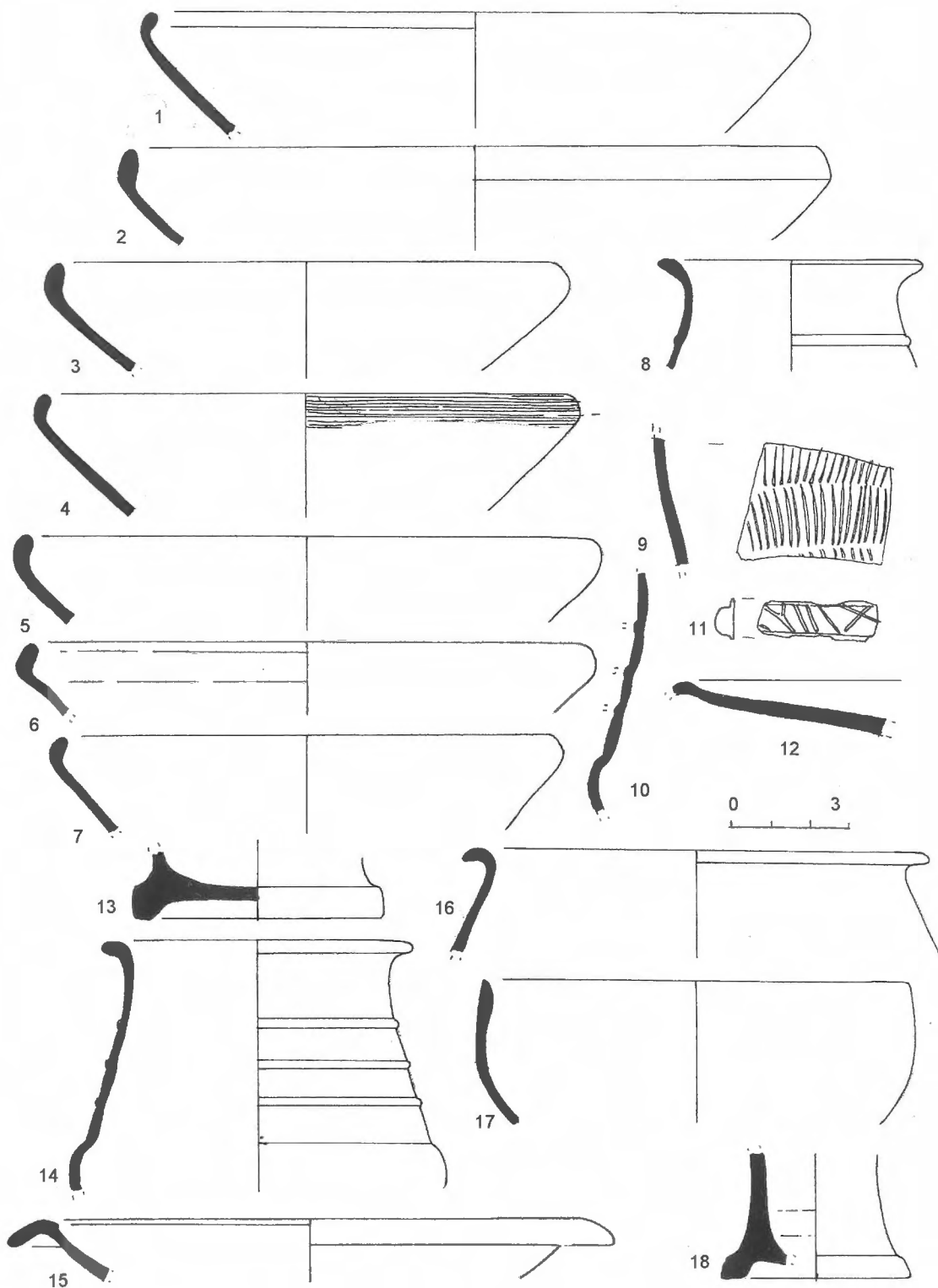

Fig 10. Material procedent de la campanya de 1964. Nivell I-A 1.

1 i 3) Ceràmica grisa emporitana. Escudella de la forma A-I; 2) ceràmica grisa emporitana. Escudella de la forma A-II; 4) ceràmica grisa emporitana. Forma A-II amb pàtina cendrosa al llavi extern; 5, 6 i 7) ceràmica grisa emporitana. Formes A-I i A-II; 8, 10 i 14) ceràmica grisa emporitana. Gots bicònics; 9) ceràmica grisa emporitana. Gobelet amb decoració de rodeta a la paret externa; 11) sanefa de vidre. Decoració incisa; 12) ceràmica grisa emporitana. Forma Fòrum 15; 13) ceràmica grisa de la costa catalana. Escif; 15) ceràmica comuna ibèrica. Plat que imita la forma Lamboglia36 de la campaniana A; 16) ceràmica grisa de la costa catalana. Gerra amb el nucli rogenc i engalba grisa fosca; 17) ceràmica oxidada de la costa catalana. Escudella de fons umbilicat; 18) ceràmica comuna ibèrica. Escif.

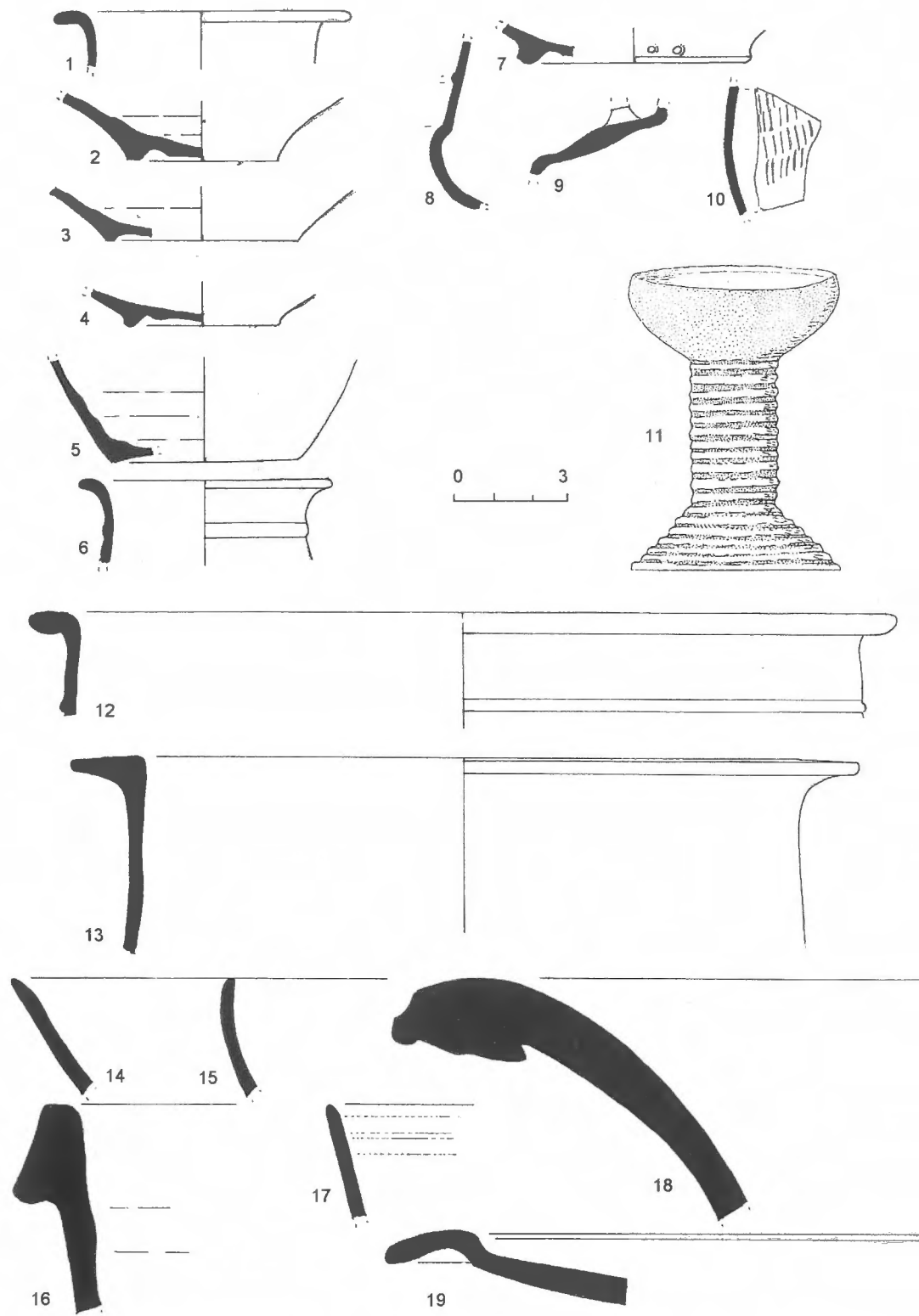

Fig 11. Material procedent de la campanya de 1964. Nivell IA-2.

1, 6 i 8) Ceràmica grisa emporitana. Gots bicònics; 2 a 5 i 7) ceràmica grisa emporitana; 9) ceràmica grisa emporitana. Forma indeterminada; 10) ceràmica grisa emporitana. Gobelet amb decoració de rodeta. 11) Copa de ceràmica emporitana. Publicades (Maluques, 1972, 57). 12) Ceràmica comuna ibèrica de pasta depurada de tons beixos. 14) Campaniana A, forma lamboglia 33. 15) Ceràmica de vernís negre indeterminada. 16) Àmfora púnica de la mediterrània central. 17) Campaniana A, forma lamboglia 31 amb decoració de bandes horitzontals de pintura blanca. 18) Àmfora púnica Dressel 18. 19) Campaniana A, forma lamboglia 36.

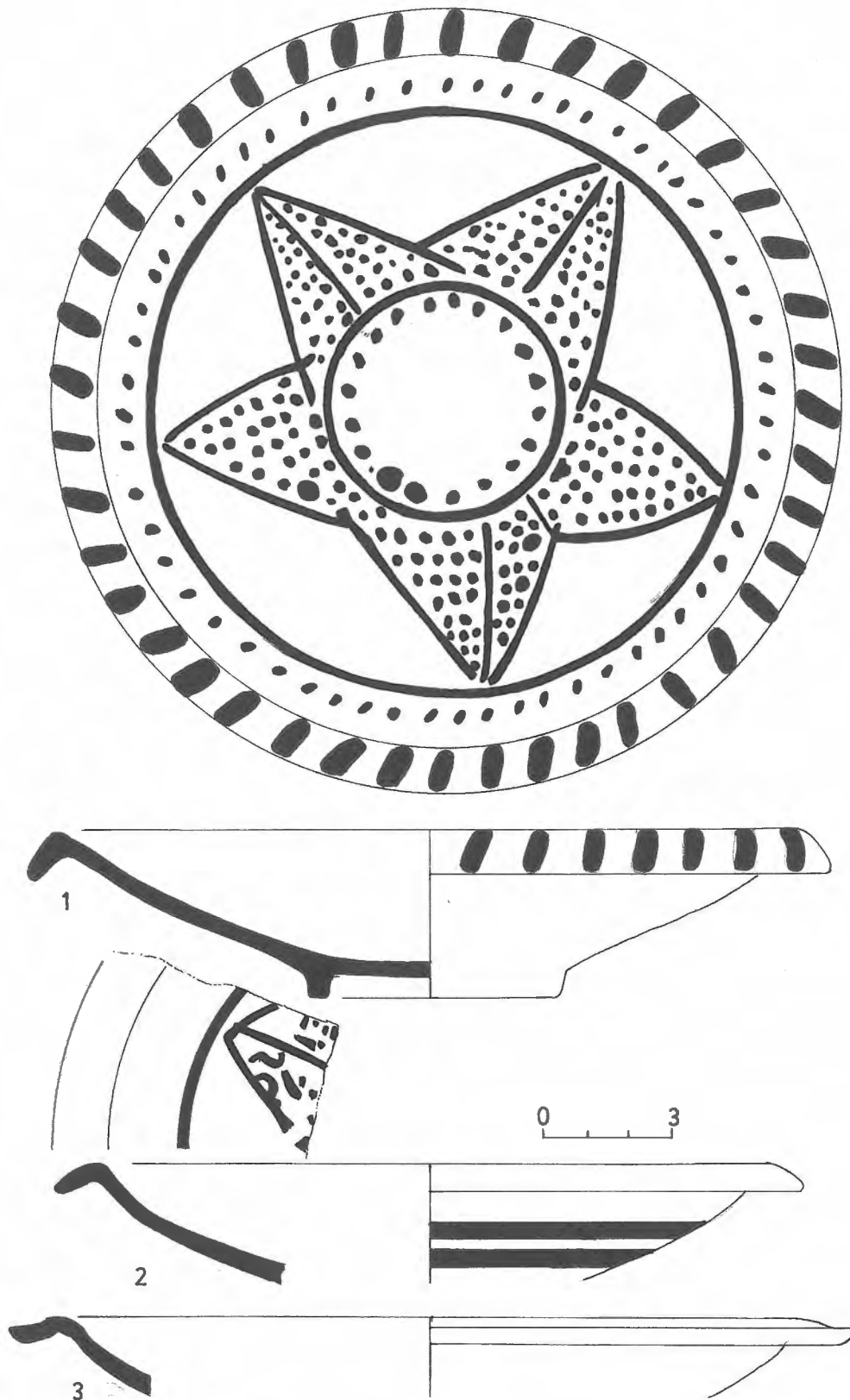

Fig 12. Material procedent de la campanya de 1964. Nivell IA-2.
 1 i 2) Ceràmica ibèrica pintada, Plats assimilables a la forma Lamboglia 36 amb decoració de pintura vinosa; 3) ceràmica comuna ibèrica. Plat que imita la forma Lamboglia 6.

interessat de feia temps pel jaciment i per l'èxit de la campanya de 1945, es desplaçà des del puig de Sant Andreu per començar una recerca que havia de ser més ambiciosa i que, finalment, acabà gairebé abans d'iniciar-se. Segons deduïm de la publicació, es pretenia continuar explorant el sector que tants bons resultats havia donat durant les excavacions de la dècada dels quaranta però el bosc s'havia apoderat del lloc fins al punt de fer impossible la localització dels vells sondeigs. Davant d'aquest inconvenient es pregué el determini d'excavar la plataforma superior al costat del camí que conduïa -i conduïx- a l'antiga església parroquial (fig. 16,6). Els resultats foren encoratjadors, en la direcció de campanyes passades. S'identificaren tres estances rectangulars juxtaposades, conservades parcialment i retallades en el subsòl rocós posant-se de manifest, en dues d'aquestes cambres, la posició central d'unes llars quadrangulars de 0'60 x 0'80 m (fig. 9), i restes del menatge de la casa amb ceràmica de vernís negre (fig. 11,14, 15 i 17; fig. 13,5, 6, 8 i 9) ceràmica indigeta decorada amb pintura blanca, un valuós *tymatherion* de terrissa grisa (fig. 11,11) i, com és tan normal en aquest jaciment, fireta imitant de vegades formes pròpies del repertori mediterrani (fig. 13,10 i 11). El "poblat", al qual se li atribuïa una superfície aproximada d'uns 7000 metres quadrats, amb un eix longitudinal, nord-oest/sud-est d'entre 200 i 300 m i una amplada suposada d'entre 60 i 80 m, era definit com en pendent, amb un carrer central principal -aproximadament el camí d'accés al temple romànic- i barris curvilinis adaptats a les corbes de nivell. Només existiria muralla a l'extrem nord-occidental, on l'accés era suau, parcialment identificat en les antigues campanyes i on s'havia posat al descobert la troballa de *tegulae* cosa que feia pensar en ocupacions puntuals ulteriors com a punt de guaita i control durant el domini romà. Les cases, retallades parcialment a la roca i amb murs separadors de pedra seca de 0'50 m d'amplada, definien estances d'uns 50 metres quadrats. Només fou publicada una planta de detall de la zona excavada (fig. 9) que no fou situada a l'interior de la muntanya tot adduint les dificultats de realitzar un bon plànol topogràfic general per la complexa orografia del lloc i per l'expansió d'un bosc jove i espès. S'apuntava la possibilitat d'avançar lleugerament la cronologia final de l'*oppidum* i situar-la ja dins del primer segle de presència romana (Maluquer de Motes, 1972, 43-60). Malgrat el que es digué (Oliva,

1964, 63) el material recuperat, almenys una part significativa, anà a parar a la Universitat de Barcelona (Riuró, 1998, 122) on hi ha romàs fins fa ben poc quan fou retornat al Museu d'Arqueologia de Catalunya- Girona. Només uns pocs objectes d'aquella campanya foren publicats. Ara en donem a conèixer els altres (fig. 10 a 13).

No sabem què succeí -el resultats no havien estat gens menyspreables-, però la muntanya, que havia de continuar essent excavada (segons Oliva, 1964, 63, durant la tardor d'aquell mateix any), no ho tornà a ser fins a principis dels setanta quan Miquel Oliva, director del Museu Arqueològic de Girona i del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona, oferí a Isabel Rodà la possibilitat de treballar a l'*oppidum* tot encarregant-li la direcció d'uns nous sondejos que en afectar el sector central de la muntanya, analitzarem convenientment més endavant (*infra*, capítol 3.1) (fig. 16,8). El relatiu fracàs d'aquella campanya significà novament una aturada de la recerca directa sobre el jaciment, tanmateix, la recuperació del material antic, el reestudi dels objectes recuperats en les velles excavacions i, també, els darrers sondejos, feren possible la publicació d'un seguit d'articles i d'alguna comunicació que tornaren a situar l'*oppidum* ibèric de Sant Julià en el punt de mira del debat científic. Fou presentada una comunicació al XII Congreso Internacional de Arqueología celebrat a Jaén el 1971 (Rodà, 1973, 503-512) que donava el resultat de la campanya de 1971 (*infra*, capítol 3.1) i es publicà un valuós treball sobre les ceràmiques d'importació i les seves imitacions a Sant Julià on, entre altres coses, s'insistia sobre la posició de límit fronterer de l'*oppidum* entre els *populi* dels ausetans i dels indigets, amb la presència escadussera de la ceràmica importada i tot i la feixuguesa teòrica que planava sobre l'arqueologia catalana d'aquell temps que suposava l'acció catoniana del 195 aC com un fet indiscutible que hauria afectat quasi tots els *oppida* i concretament el de Sant Julià tal com semblava palesar sense disputes alguna estança destruïda per incendi, s'apuntava amb timidesa, a partir de la presència de materials ceràmics determinats, la possibilitat d'una perduració difícil de definir dins del segle II aC (Rodà, 1974 a, 297-301), en la línia del que havia apuntat Maluquer de Motes (1972, 53). D'aquest interès pels jaciments de la muntanya de

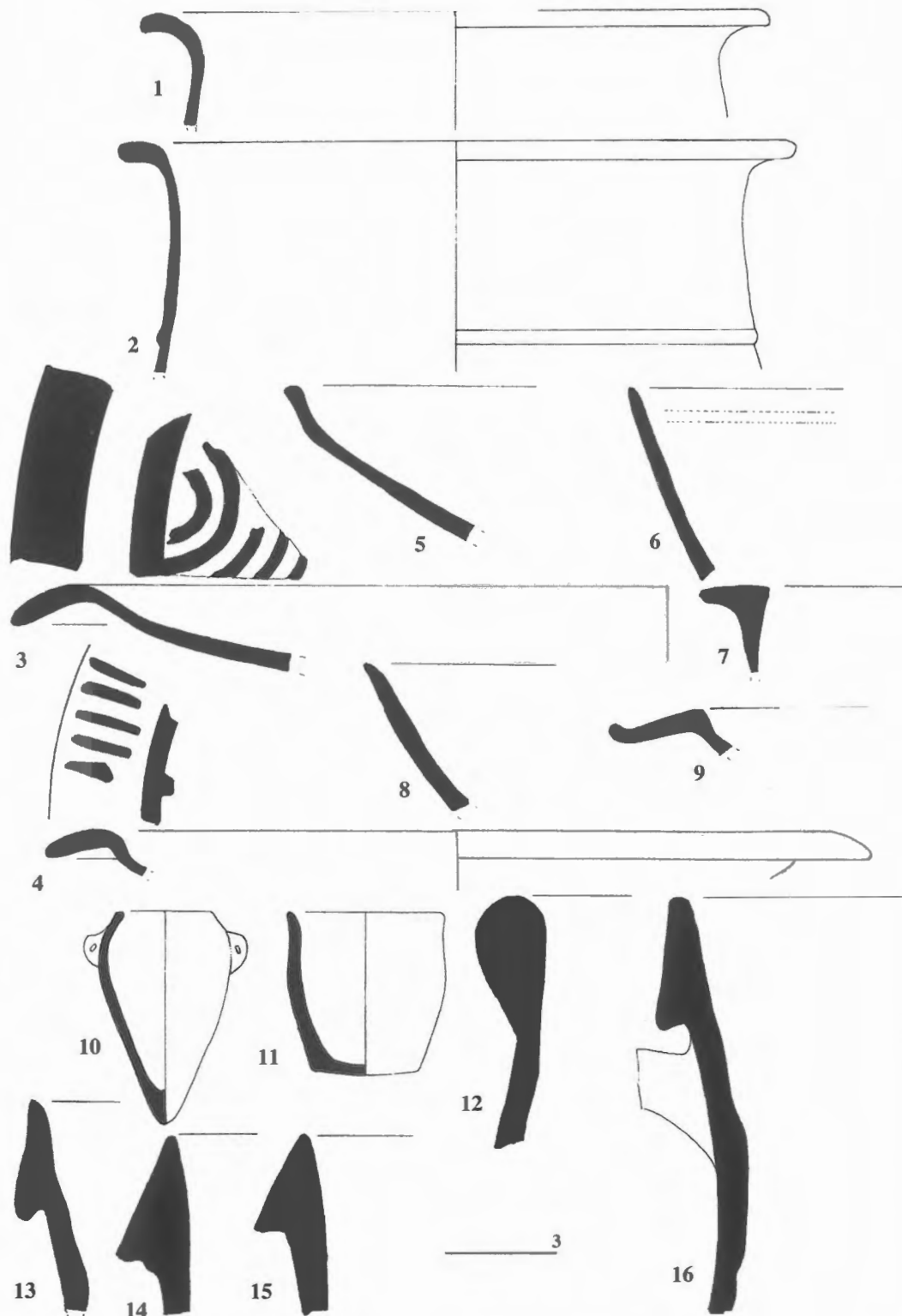

Fig 13. Material procedent de les excavacions de 1964. Nivell IA-3.

1 i 2) Ceràmica grisa emporitana. Gerres; 3 i 4) ceràmica ibèrica pintada. Imitacions de la forma Lamboglia 36; 5) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 27b; 6) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 31; 7) *kalathos* ibèric sense decoració, de pasta beix, dura i depurada; 8) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 33; 9) ceràmica de vernís negre. Forma Lamboglia 6; 10) àmfora de fireta de ceràmica oxidada feta a torn; 11) urna de fireta de pasta grollera, oxidada i modelada a mà; 12) àmfora púnicoebussitana del tipus PE 17; 13 a 16) àmfores itàliques Dressel 1.

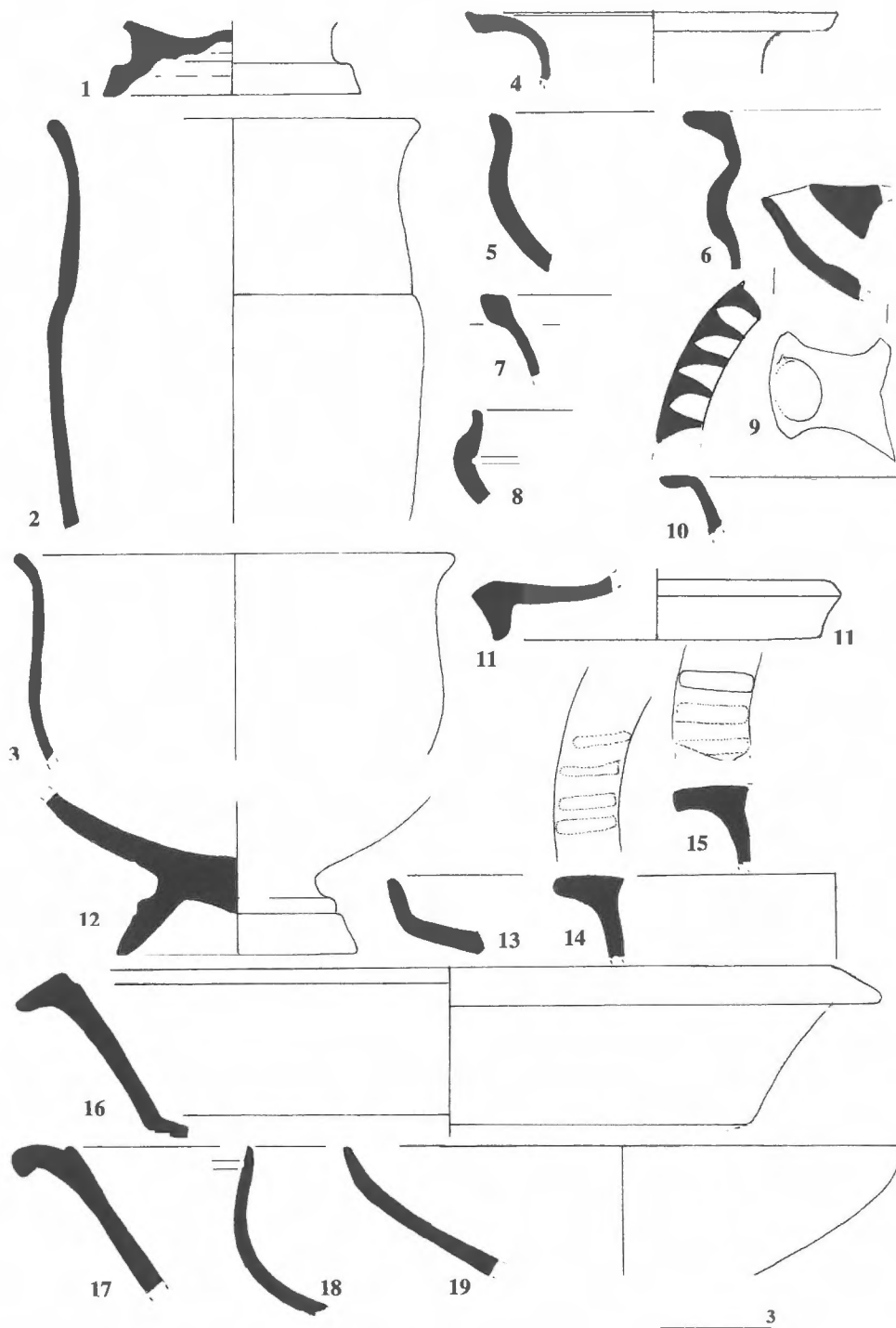

Fig 14. Material procedent de les prospeccions de Pere Cantón (1995).

1) Ceràmica grisa emporitana. Escuf; 2) ceràmica grisa de la costa catalana. Engalba molt fosca i tocs d'espàtula aplicats en sentit vertical; 3) ceràmica oxidada de la costa catalana. Escuf; 4) ceràmica grisa de la costa catalana. Peça deformatada durant l'enfornada. Presenta una engalba molt fosca que s'aclareix en la cara interna del llavi; 5) ceràmica comuna ibèrica de cuita reduïda; 6) ceràmica grisa de la costa catalana; 7) ceràmica grisa emporitana. Gerra; 8) ceràmica grisa de la costa catalana. Superfície externa i interna lleument brunyida; 9) llàntia envernissada de negre; 10) ceràmica oxidada emporitana amb decoració pintada; 11) tapadora. pasta beix i desgreixant negre de gra fi; 12) ceràmica campaniana A. Forma Morel 68b o c; 13) ceràmica campaniana B. Forma lamboglia 5; 14 i 15) kalathoi ibèrics decorats amb pintura blanca; 16 i 17) ceràmica de cuina reduïda de pasta grollera i modelat a torn; 18) ceràmica campaniana A tardana; 19) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 27.

2

Sant Julià en són fruit dos valuosos treballs complementaris publicats el 1972 (Rodà, 1972, 44-57) i 1974 (Rodà, 1974 b, 71-76), on s'analitzaven, en el primer, les troballes d'època medieval i moderna del terme municipal del poble i en el segon es repassaven, tot unint-les amb Sant Julià, les dades arqueològiques conegudes dels termes de l'entorn.

Per acabar aquesta etapa potser caldria recordar que en un treball general sobre l'època romana al nord-est del Principat, en parlar de l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, tot insistint sobre l'excepcionalitat del lloc que ocupava, s'acceptava que, cronològicament, poc entrava, si ho feia, al segle II aC, seguint les opinions tradicionals. Es recalrava també l'existència d'una torre o fortalesa baix-imperial, absolutament raonable des d'un punt de vista geopolític (Nolla/Casas, 1984, 195) (fig. 16,1).

* * * * *

Cal, per la relació directa que mantenen amb el jaciment de la muntanya, parlar de la descoberta i excavació d'un interessant conjunt de sitges localitzades el 1971 i que efectuà el S.T.I.A. de Girona entre el 18 i el 23 de juny al lloc conegut com Camí del Pla o Camp de l'Escaler (fig. 2 i 73), a la zona baixa no gaire lluny de la llera del riu Terri on s'exploraren diversos antics dipòsits de cereals amb un colgament uniforme de mitjan segle II aC (Nolla/Casas, 1984, 195 ; Burch, 1996; Riuró, 1998, 149) al costat dels quals foren reconegudes les restes de 3 forns de terrissa, antics, de planta circular, de cronologia molt difícil de fixar i que en algun dels casos haurien produït *tegulae* i *imbrices* (Tremoleda, 1996,

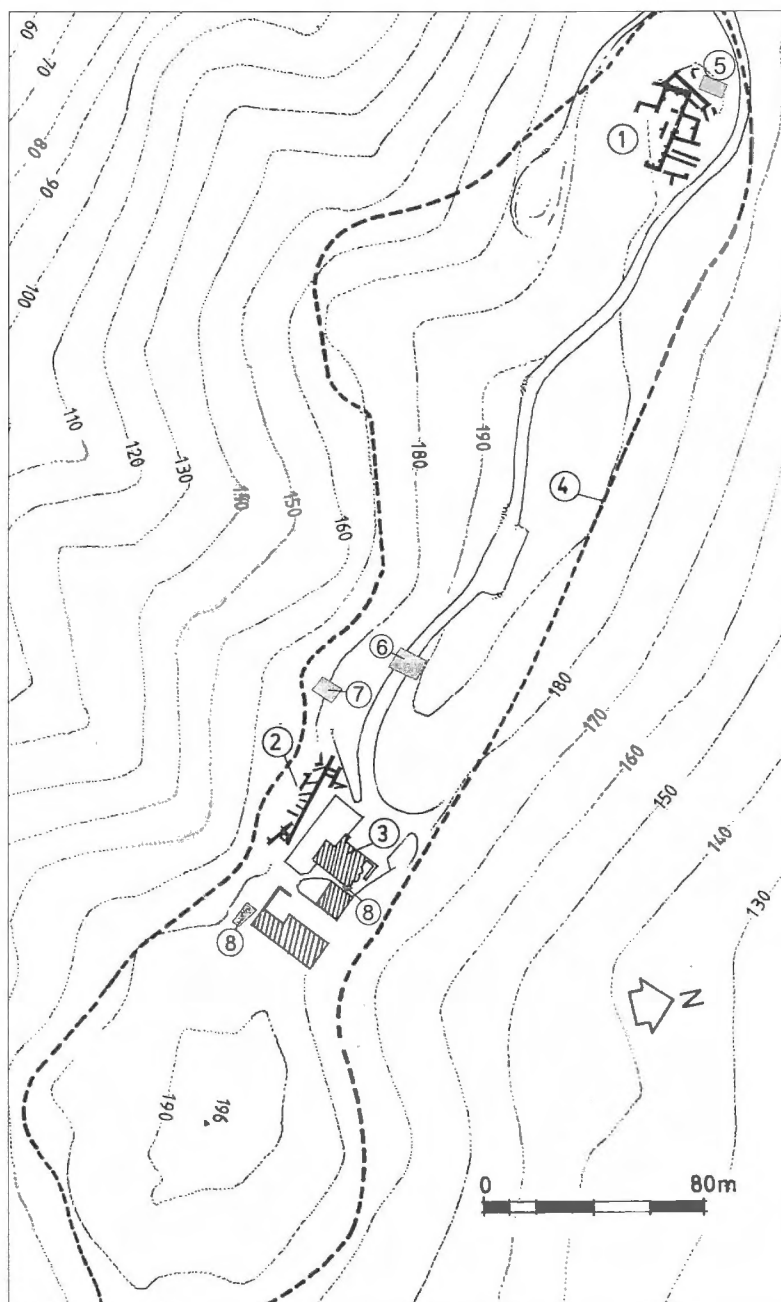

1

Fig 15. Material procedent de les prospeccions de P. Cantón (1995).
1) Fragment d'una punta de llança de ferro; 2) penjoll de bronze.

Fig 16. Planta general de l'oppidum de Sant Julià de Ramis.

1) Límit occidental amb les restes del *castellum*; 2) sector 1; 3) església dels Sants Metges, antiga seu parroquial dedicada a Sant Julià; 4) límit teòric de l'oppidum obtingut a partir de les prospeccions de J. Burch (1993); 5) sondejos de F. Riuró (1932-1945); 6) sondejos de J. Maluquer de Motes (1964); 7) campanya de J. Caravaca i M. Teixidor (1996); 8) excavacions de l'I. Rodà (1971).

908-911; Tremoleda, 2000, 47-48). L'any 1997 s'efectuaren noves campanyes de salvament en aquest camp de sitges (Llinàs/Merino, 1998, 109-113).

L'any 1989, tot preparant una comunicació per un col·loqui sobre vies romanes que s'havia de celebrar a Perpinyà el mes de maig, J. Casas i J.M. Nolla, seguint les indicacions inestimables de I. Rodà, aconseguiren, no sense dificultats, localitzar les suposades restes de la torre baix-imperial i fer-ne

una primera descripció (Nolla/Casas, 1997, 146). Una anys més tard, Ll. Palahí i D. Vivó visitaren el lloc, dibuixaren una planta de les restes conservades i posaren de manifest l'interès del lloc cosa que determinà que en iniciar-se les excavacions programades (Ajuntament de Sant Julià-Universitat de Girona) el 1996, aquest fos un dels punts triats per començar a treballar-hi (fig. 16 i 20).

De molta més volada i amb resultats molt més ben coneguts és la descoberta i excavació, durant el

1991, del camp de sitges del Bosc del Congost, afectades per les obres de la variant de Girona de la carretera N. II (fig. 2, 73 i 74). Aquest conjunt de 119 dipòsits preferentment utilitzats durant el segle II aC, es troba en el vessant sud-oriental de la muntanya, immediatament sobre el riu Ter i s'ha de posar en relació directa amb l'*oppidum* i amb l'àrea del Camí del Pla (fig. 74). El seu descobriment i anàlisi varen servir per aportar llum nova a la posició i importància de Sant Julià durant la baixa república (Burch et al., 1995a, 71-84; Burch, 1996; Agustí et al., 1998, 81-95). Al llarg d'aquest treball tindrem ocasió de parlar-ne llargament.

Hem de referir-nos també, al jaciment rural de la Casa del Racó (fig. 75), localitzat només uns quants cents metres més enllà, cap al nord, del conjunt del Bosc del Congost, durant les mateixes obres i explorat entre 1991 i 1992, en tractar-se d'una vil·la amb un origen clarament baix-republicà i que hauria perdurat fins al baix imperi i que es considera com el resultat de l'abandonament de l'*oppidum* i l'explotació de la plana a partir d'una tradició indígena fortament influïda pels romans (Burch et al., 1995b, 95-107) (fig. 2, 73 i 75).

Entre la intervenció d'urgència d'hivern-primavera de 1993, de la qual en parlarem tot seguit, i l'inici de les campanyes programades el setembre de

1996 en una acció conjunta de l'Ajuntament de Sant Julià i de l'àrea d'Arqueologia de la Universitat de Girona, uns grans murs quedaren al descobert sense, però, efectuar-s'hi nous treballs (*infra*, cap. 3) (fig. 17 i 18). Tanmateix, l'any 1994, el Centre d'Investigacions Arqueològiques de manera conjunta amb l'ajuntament del poble dugueren a terme noves excavacions en una zona d'hàbitat de l'antic *oppidum*, en la cara nord-occidental una cinquantena de metres en aquella direcció de l'esplanada davant l'església, a un nivell inferior i una mica més enllà del camí actual d'accés al temple i a no gaire distància, tampoc, del sector de les muralles, si bé a un nivell considerablement més alt com a conseqüència dels desnivells naturals de la roca esquistosa de base. La campanya, inacabada, fou publicada puntualment (Caravaca/Teixidor, 1996, 119-125) (fig. 16 i 19).

No seria complert aquest repàs sense assenyalar l'aparició, l'any 1995, d'un treball curiós de P. Cantón on s'estudiaven uns materials valuosos d'origen misteriós (Cantón, 1995). No aporta dades significatives si no és constatar la presència de ceràmica àtica de figures roges, interessants grafitis sobre terrissa, objectes metàl·lics molt valuosos i, en general, un repertori extens que és demostratiu de l'etapa global d'ocupació de l'*oppidum* fins ara tan escassa entre el material del jaciment (fig. 14, 15 i 79,1 a 5).

L'ÀREA CENTRAL DE L'OPPIDUM. EL SECTOR DE L'ANTIGA ESGLÉSIA PARROQUIAL.

3.1. ELS TREBALLS ANTERIORS A 1996

Les primeres intervencions en aquest sector del jaciment, segons les nostres dades, tingueren lloc el mes de juliol de 1971. Miquel Oliva, aleshores director del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona, desitjós de tornar a intervenir-hi després de més de set anys dels últims treballs seriosos (*supra*, capítol 2) i d'explorar espais inèdits, encarregà les tasques de direcció dels sondejos a Isabel Rodà que, aleshores, havia acabat la seva memòria de llicenciatura sobre les estacions prehistòriques de Sant Julià (Rodà, 1973, 503-506; Riuró, 1998, 134). El lloc triat per efectuar aquestes cales estratigràfiques -el barri 3, en les descripcions dels treballs (Rodà, 1973, 505-506)- era la zona de més a migdia de l'església (de fet, sud-est), en els contraforts de la part més alta de la muntanya que s'aboca directament sobre el Congost i que considerem, a nivell d'hipòtesi, com la possible acrópoli de l'*oppidum*, una mica més enllà i a redós de la rectoria, l'edifici més allunyat del temple. Abans, però, s'obrí un primer sondeig a l'angle exterior nord de l'església, al costat de l'Epístola, que no aportà dades en aparèixer, de seguida, el sòl geològic subjacent (Rodà, 1973, 505) (fig. 16,8).

L'excavació de l'anomenat barri 3 serví per localitzar dotze cabanes de les quals se'n buidaren la meitat, retallades a la roca i, segons sembla, dues posades a dos nivells diferents. En general el sediment era escàs, molt afectat, amb presència de ceràmica moderna (vidrada), *imbrex* i *tegula*,

terrisa ibèrica, fragments de molí rotatori de pedra i restes òssies. Les cabanes identificades eren definides per uns murs d'entre 1'80 a 2'18 m d'altura i amb unes amplades entre 2 (?) m i 3'50 m i una llargària indeterminada (Rodà, 1973, 505-511). Els resultats no foren bons en tractar-se d'un sector molt afectat per la presència humana de manera permanent i pels pendents que han erosionat significativament el lloc. Pensem que aquest fet ajuda a explicar que es decidís no continuar els treballs a la muntanya de Sant Julià, cada cop més cobert pel bosc que dificultava i encaria l'excavació i que on era possible sondejar, a redós de l'església, els resultats eren tan magres que aconsellaven invertir diners i esforços en altres llocs.

Ens interessa remarcar que I. Rodà, en referir-se al temple romànic del segle XI, esmentava la reutilització palesa de material "íberoromà" en l'obra medieval i plantejava l'atractiva hipòtesi, en funció de l'advocació als Sants Metges, Cosme i Damià, de la possible cristianització d'un vell temple dedicat a Càstor i Pòl.lux, els divins bessons (Rodà, 1973, 505, nota 7), tot oblidant, però, que la dedicació autèntica és al màrtir Julià i que el canvi es produí l'any 1943 en traslladar-se la parroquia a peu pla, davant de l'ajuntament, deixant l'antic temple com una ermita dedicada als màrtirs d'origen oriental. Caldria que passessin més de vint anys per veure noves intervencions arqueològiques a la zona.

A les primeries dels anys noranta el cementiri parroquial i municipal del poble de Sant Julià de Ramis havia quedat petit. Es trobava davant de la façana de l'església romànica dedicada, des de l'origen, a Sant Julià fins al trasllat, en acabar la Guerra Civil, a un temple nou edificat a la zona baixa del municipi, a tocar la carretera N-II i les dependències municipals -la Casa de la Vila-, i d'aleshores ençà a Sant Cosme i Sant Damià, els Sants Metges, dalt de la muntanya que domina i dóna personalitat a un poble dispers i desestructurat a causa de l'impacte de les nombroses vies de comunicació que, indefectiblement, han de passar per un espai limitat i escàs (fig. 16 i 20).

Calia davant d'aquesta situació prendre un determini. Canviar de lloc radicalment, cercar una zona nova per construir-lo o, acceptant el pes de la tradició i aprofitant el paper simbòlic del lloc original, apostar per una modernització i per una ampliació ambiciosa de la vella necròpoli que assegurés la seva funcionalitat i utilització durant unes quantes dècades. Aquesta era l'opinió més valorada, aquella que més agradava a administradors i administrats i, lògicament, fou triada pel consistori tot i que l'opció comportava assumir uns costos molt més alts i sol·licitar les autoritzacions corresponents en trobar-se, el cementiri i l'ampliació proposada, en zona arqueològica.

L'església romànica es disposa d'est a oest -de fet, de sud-oest a nord-est-, amb els absis cap a llevant. El cementiri ocupa una petita esplanada que s'obre davant de la façana de ponent del temple. Es tracta d'una senzilla construcció en U on es disposen els nínxols amb un espai no gaire gran al mig. Més enllà de la tanca del cementiri, la muntanya davalla en un talús molt pronunciat en direcció al curs del Ter que s'obre pas pel Congost molts metres avall (fig. 20 i 48). Cap a nord -de fet, nord-oest-, hi havia i hi ha una placeta prou gran parcialment retallada sobre la roca, als peus del campanar i de les dependències de la sagristia del temple. A llevant, un caminet estret que comunica aquella esplanada amb la porta de l'església i, més enllà, un desnivell brutal d'uns cinc metres. Cap a migdia, aquell caminet ja descrit i, una mica més enllà, una casa que era, en aquell moment, de propietat privada. Davant d'aquesta situació s'entendran les dificultats d'un projecte gens fàcil i molt costós. De fet, els tècnics només tenien una opció: ampliar el

cementiri cap a ponent. La caiguda en talús pronunciat sobre el riu de les terres d'aquella banda feia pensar, raonablement, en la inexistència d'estructures antigues, de restes arqueològiques significatives que dificultessin o, fins i tot, fessin inviable aquesta ampliació. Aquesta solució era la més respectuosa amb l'antic cementiri i la que millor s'adaptava als interessos generals.

L'espai fou objecte de prospecció per part dels tècnics del Servei d'Arqueologia de la Generalitat que no detectaren restes que aconsellessin una excavació preventiva ni un control visual dels treballs. I quant tot estigué a punt, començaren les obres.

Aquests consistien en bastir cinc grans murs paral·lels sòlidament ancorats a la roca disposats a distàncies determinades que seguien la mateixa direcció de l'església i que cobrien, del primer al darrer, l'amplada sencera de l'antic cementiri (fig. 17 i 18). Aquests murs no eren altra cosa que unes sòlides parets de sosteniment d'una plataforma construïda al seu damunt que serviria per ampliar considerablement la vella necròpoli, projectant-la de manera agosarada sobre el Congost i la vall del Ter. La idea era senzilla, realitzable, però no pas fàcil ni barata de tirar endavant. Calia, en primer lloc, fonamentar bé aquells cinc murs i fer-ho significava treballar en una zona en pendent molt pronunciat, amb forts desnivells on, de cap manera, podia accedir-hi maquinària pesada (fig. 46). Per resoldre aquest problema fou necessari adequar una rampa d'inclinació justa per permetre que hi circulessin camions carregats i aparellar una plataforma àmplia i còmoda a una alçada determinada des de la qual es pogués treballar amb seguretat i sense riscos cercant els punts d'ancoratge dels cinc murs-fonament.

Amb blocs enormes de pedra s'edificà una escullera atalussada d'uns 20 m d'amplada que actuaria de mur de contenció de la plataforma de treball que fou reomplerta i nivellada amb terra ben premsada. En els sectors on després excavàrem, aquest nivell artificial tenia una potència d'entre 0'50 i 1 m aproximadament. Amb aquesta placeta a punt, podien iniciar-se les darreres fase de l'obra. Les màquines masegaren el talús damunt del qual es sostenia el cementiri creant els encaixos sobre roca on es disposaven les banquetes de fonamentació molt amples i d'alçada variable,

Fig 17. El sector 1 durant les obres d'ampliació del cementiri (1193).

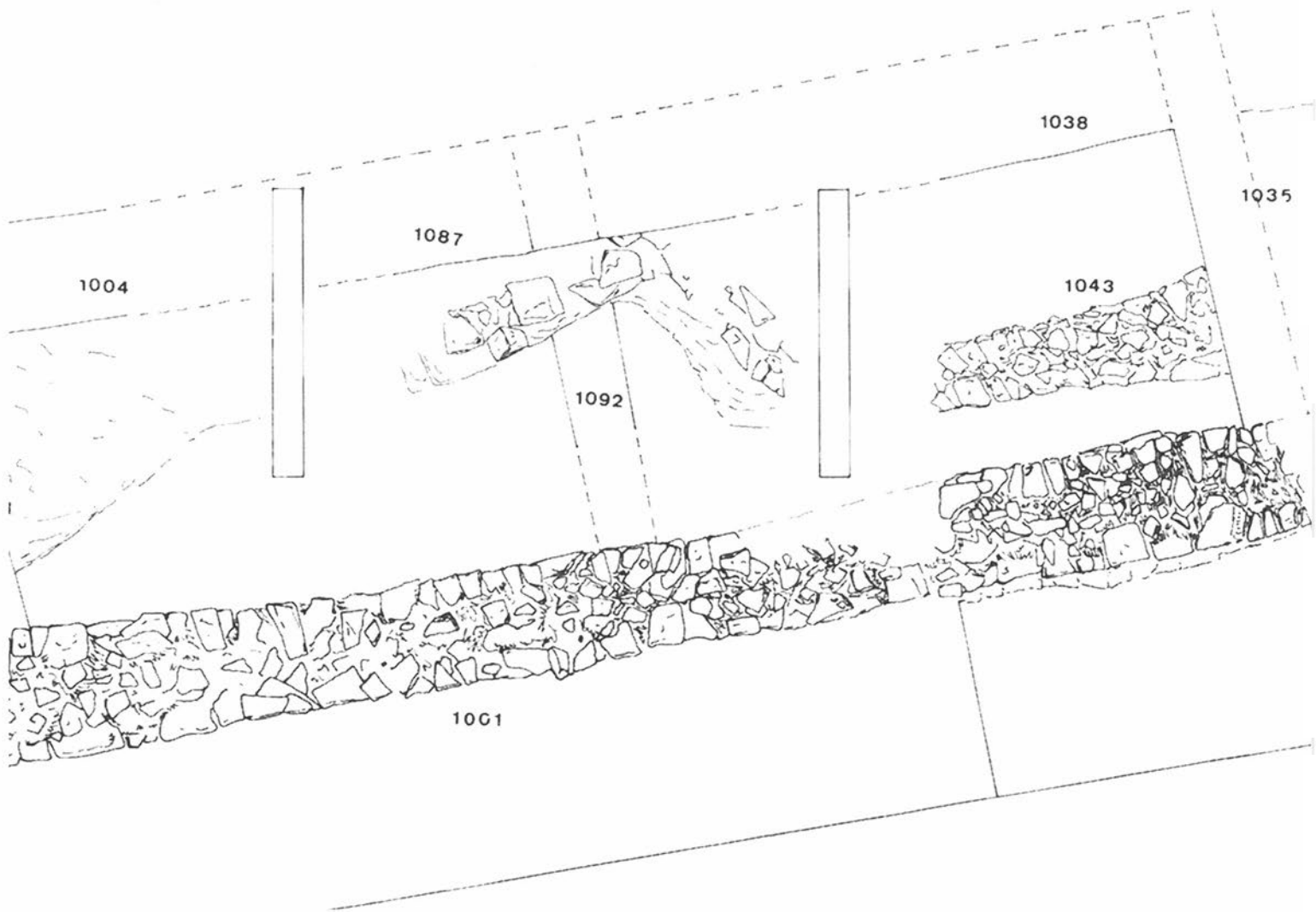
segons les característiques del subsòl, que serviren de basament dels cinc murs paral·lels que començaven tots a una mateixa cota i tenien la mateixa alçada (fig. 17 i 18).

Totes aquestes operacions ja havien estat escomeses quan el lloc fou visitat per J. Burch, qui aleshores realitzava per encàrrec municipal la delimitació de l'àrea arqueològica de la muntanya. S'adonà de seguida de l'existència de restes estructurals imponents que havien estat malmenades i considerablement destruïdes. Una ràpida intervenció davant de les autoritats corresponents -ajuntament de Sant Julià i Servei d'Arqueologia-, serviren per aturar els treballs immediatament i es determinà que s'iniciessin unes excavacions d'urgència que servissin per interpretar les troballes, veure'n l'interès, l'estat de conservació, les possibilitats i la cronologia. Amb aquestes dades a la mà s'hauria de prendre un determini.

Aquesta tasca fou encomanada a J. Burch (primavera de 1993) que l'inicià immediatament. Els resultats, espectaculars, serviren per decidir la conveniència de cercar un emplaçament nou pel cementiri (fig. 17 i 18).

Amb els objectius suara esmentats, la intervenció dirigida per J. Burch, limitada en el temps per condicionants econòmics, no ho oblidéssim pas, i que en darrera instància havia de servir per veure si era possible, malgrat tot, continuar l'obra començada, consistí en obrir una gran rasa d'una trentena de metres en direcció nord-oest-sud-est d'una amplada de 1'5 m que pretenia posar al descobert el gran mur localitzat a l'hora que s'anaven arreglant els entorns i netejant les ferides obertes per les màquines i poder observar el conjunt, cartografiar-lo i intentar interpretar-lo (fig. 18).

El resultat d'aquesta primera operació fou el de documentar l'existència de l'enorme parament en quasi tota l'extensió de la rasa i constatar que es trobava més intacte cap al costat nord-occidental que sud-oriental en haver-se vist afectat, allí, per l'obra de fonamentació. S'observà, també, a l'extrem sud-est de la intervenció que aquest mur dibuixava amb tota claredat un canvi de direcció en angle recte, vers el nord-est. A partir d'aquell punt i més enllà fou aïllat un important abocador antic amb una quantitat impressionant de ceràmica que fou parcialment sondejat (Burch/Sagrera, 1996, 59-66). Aquesta exploració posà de manifest les característiques constructives del mur (vegeu-ne la descripció detallada *infra*, capítol 3.5.1), la longitud considerable de l'obra i el límit -suposat- per un dels costats. Hom procedí, també, a efectuar un sondeig estratigràfic davant del gran parament per la part de fora per intentar donar, amb dades contrastables, una cronologia el més aproximada possible a l'obra. A partir de la seqüència estratigràfica identificada i del material recuperat es considerà -especialment a partir d'un fragment d'escif de ceràmica àtica de figures roges- una data de construcció d'aquesta muralla, la interpretació raonable que es proposava, aleshores, a aquesta obra, de primera meitat del segle IV aC, vers el 375 aC. A més, aquell sondeig posava de manifest una ocupació imprecisa del sector fora mur que es perllongava del segle IV a la darrerria del II aC o, potser, una miqueta més enllà.

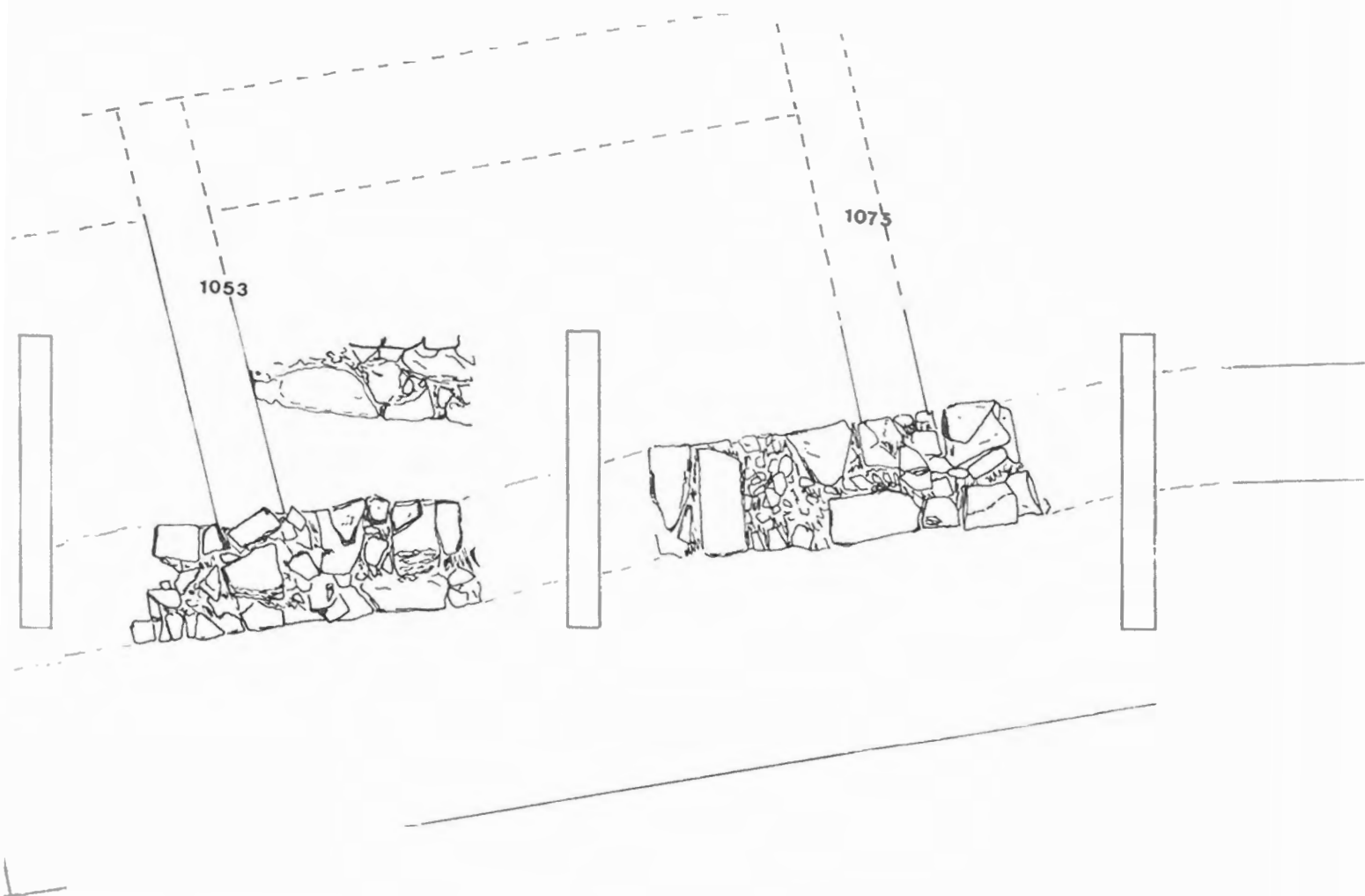

Fig 18. Planta general de les estructures escavades per J. Burch el 1993.

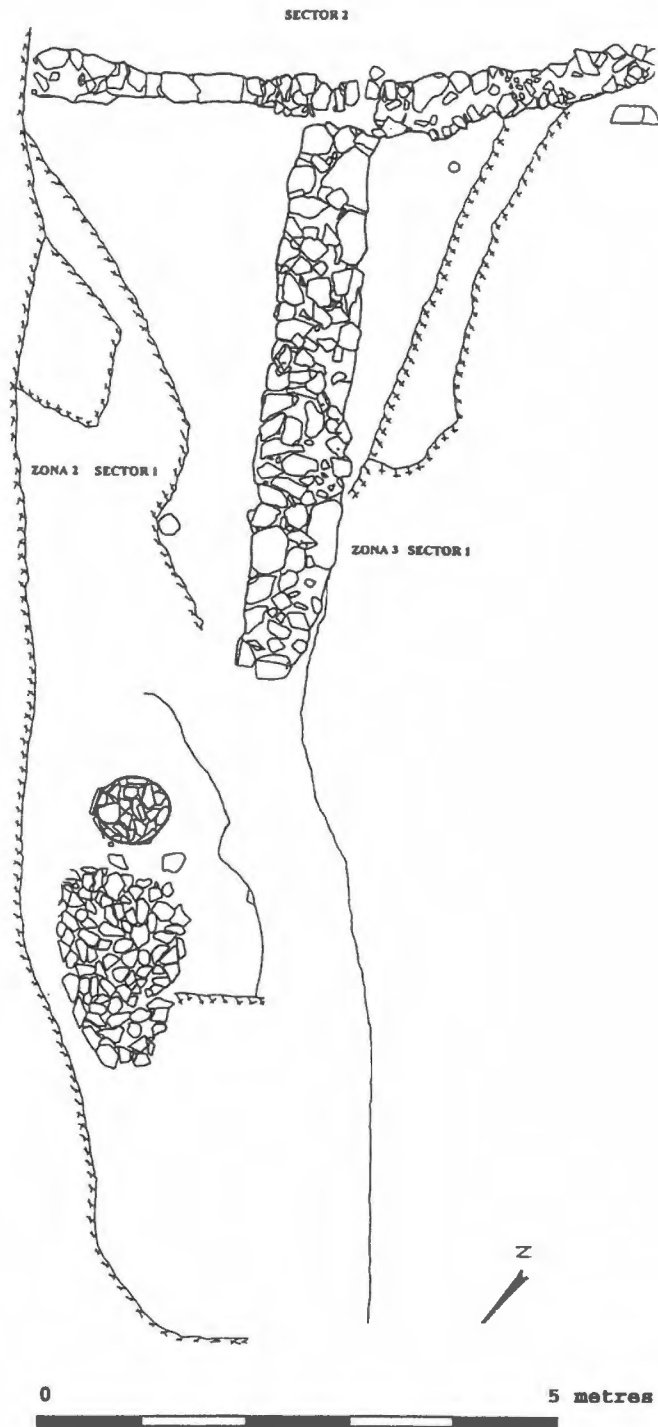

Fig 19. Sector excavat per J. Caravaca i M. Teixidor (1996).

Contràriament, en el sector dins del mur s'identifiquen unitats estratigràfiques posteriors al segle III aC i evidències clares d'una zona d'hàbitat amb alguna llar de tipus ibèric i algun forat de pal que en aquell moment era difícil d'explicar.

Més sorprenent encara fou, en el procés de neteja i excavació de l'entorn, localitzar, només tres metres més enllà, un segon gran mur, molt semblant en aparença i perfectament paral·lel a l'altre que en alguns punts del seu recorregut -cap al costat nord-oest- conservava una alçada de cinc filades mentre que cap a l'altra banda s'havia vist molt afectat per l'obra de fonamentació dels murs de sosteniment del cementiri.

Aquest segon gran parament fou interpretat com el d'una segona muralla més moderna que l'altra, que l'hauria substituït en un moment imprecís i que a partir del material arqueològic, escàs, de les unitats estratigràfiques que s'hi relacionaven, amb àmfora grecoitàlica, per exemple, havia de situar-se vers el 200 aC.

En aquest segon moment, funcionant aquesta segona muralla, la fortificació antiga hauria estat desmantellada en bona part i els blocs aprofitats en la construcció de la nova. L'espai entre una i l'altra semblava ocupat per un passadís estret condicionat pels talls, sovint nets i abruptes de la roca, i delimitat per alguns murs de pedra seca d'interpretació funcional imprecisa disposats perpendicularment al grans murs paral·lels.

Finalment un seguit d'unitats estratigràfiques de reble que es disposaven per damunt d'aquests murs de pedra seca, inclinades en direcció al riu, feien suposar la construcció d'una gran plataforma atalussada que amortitzava el sistema defensiu d'aquell sector i que s'havia de datar cap al 100 aC, creant, en canvi, una mena de gran terrassa artificial que engrandia l'àrea natural aplanada de la roca on es disposà d'ençà el segle XI l'església romànica, amb una funció indeterminada i que no semblava fàcil que pogués ser reconeguda sense una exploració intensiva i extensiva del lloc. Es procedí, en acabar els treballs arqueològics, a consolidar les estructures aparegudes de cara a la seva conservació.

Els resultats, espectaculars, d'aquesta intervenció foren publicats ràpidament (Burch, 1994, 75-87; Burch/Sagrera, 1994, 63-71; Burch, 1995, 85-94).

Aquesta seqüència cronològica aparentment ben establerta a partir de sondejos estratigràfics puntuals condicionats per la rapidesa de la intervenció no era fàcil d'acceptar sense més ni més. Pensant amb fredor era difícil d'explicar el retrocés d'una muralla tres metres endarrera per fer la mateixa funció. I tanmateix, sense excavar en extensió aquelles explicacions eren les úniques que, aparentment, s'adeien amb les evidències estratigràfiques reconegudes. Durant aquesta intervenció, puntual i amb objectius molt concrets, es tingué cura de consolidar convenientment les estructures recuperades i els talussos de l'entorn per preservar-los tot esperant una intervenció d'una altra magnitud i la decisió final sobre si calia deixar-ho visible o tornar-ho a tapar.

* * * * *

Recordem, finalment, que durant dos mesos, a partir de principis de febrer de 1995 com a pas previ a un treball de restauració de considerable magnitud de la petita església medieval (Servei de Cultura de la Generalitat i Diputació de Girona), s'explorà el subsòl del temple i l'espai situat immediatament a tocar la capçalera on foren localitzades les restes prou ben conservades d'un edifici funeràri tardoantic de mides considerables damunt del qual es bastí el temple, i d'un cementiri que va néixer al seu redós i, més ensota, un mur ibèric que posaven de manifest la complexitat estratigràfica del lloc i permetien dibuixar una llarguíssima continuïtat històrica de la qual ja en tindrem ocasió de parlar (Montalbán, 1996-1997, 1321-1330; també, *infra*, capítols 3.7.2, 3.7.3 i 4) (fig. 16, 70 i 71).

3.2. LES CAMPANYES RECENTS (1996-1998)

Els treballs antics d'ençà el descobriment de l'*oppidum* per Francesc Riuró durant la tardor de 1932 (vegeu, *supra*, capítols 2 i 3.1) havien significat determinar la importància del lloc i el bon estat de conservació d'algunes estructures. Un conveni de col·laboració entre l'ajuntament de Sant Julià de Ramis i la Universitat de Girona propicià l'inici d'unes excavacions programades a llarg termini que havien d'intentar reconstruir de la manera més precisa possible la complexa història del lloc i recuperar-lo i consolidar-lo per fer-lo visitable al gran públic.

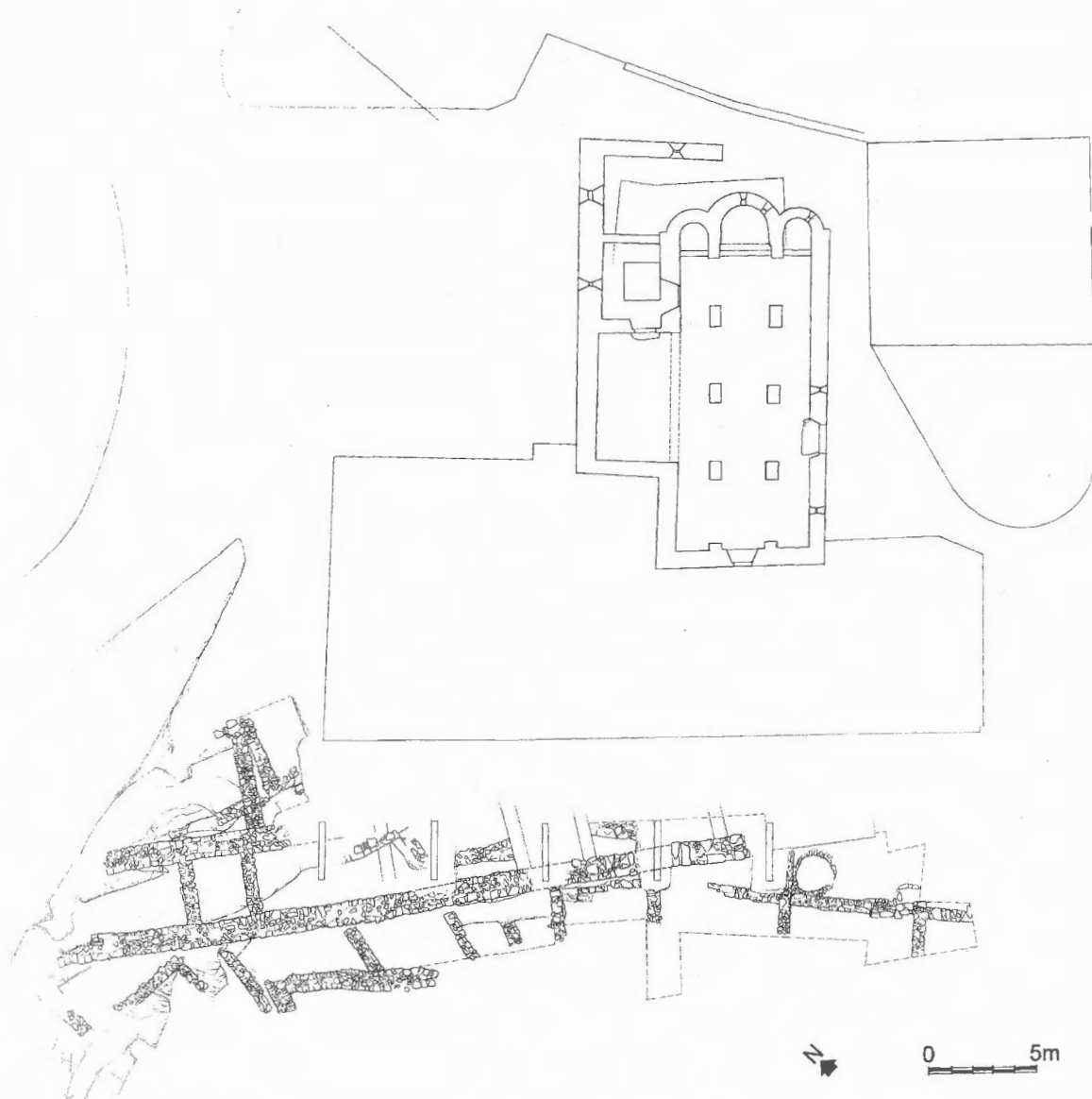

Fig 20. Sector 1 amb l'església.

D'ençà del mes de setembre de 1996 s'efectuen campanyes anuals de gran volada en dos punts de la muntanya segons plantejava el projecte d'intervenció discutit i aprovat. Un d'aquests llocs, explorat extensivament, era el sector de les muralles, per tal de confirmar i ampliar les dades aportades per l'excavació d'urgència de 1993 i per intentar recuperar el lloc per la visita i fer-ne una presentació adequada (fig. 16,1 i 2, 20, 21 i 22).

Pel que fa al que ara ens interessa, el sector de l'antiga església parroquial dedicada a Sant Julià, aquestes tres campanyes (1996-1998) (fig. 22), han servit per reinterpretar tota la zona amb documents significatius tot i posant de manifest una altra vega-

da la necessitat absoluta -sempre que sigui possible- d'excavar completament els llocs o com a mínim en extensions considerables.

Aquesta nova intervenció contemplava l'excavació extensiva al davant del primer mur (a partir d'ara, 1002) (fig. 21) fins arribar a la base de la fonamentació per poder-la analitzar en detall i per aplegar el màxim de dades per confirmar o matisar la datació proposada. En segon lloc, explorar tot el sector més nord-occidental de l'àrea, on semblava que millor es conservaven els murs fins arribar al límit de l'espai fixat de manera natural per una abrupta i neta pujada de la roca de més de 3 m de desnivell. Era important, en aquest sector, observar

com les muralles (1002, la de fora i 1074, la de dins) (fig. 21) es lligaven i s'adaptaven a la roca. Aquell lloc, que coincidia amb la rampa d'accés parcialment bastida per permetre l'entrada i sortida de la maquinària pesant quan es treballava en l'ampliació del cementiri (vegeu *supra*, capítol 3.1) fou deixat pel final de tot en ser, precisament, l'únic camí d'entrada i sortida de l'àrea arqueològica (fig. 20). Ja de seguida es posà de manifest (1996) l'existència d'un barri residencial ben adaptat a la topografia del lloc que fou abandonat en el moment de construir-se la muralla (fig. 20 i 22). Quedava clar i no en un sol punt sinó arreu que el gran mur 1002 no es recolzava sinó que tallava netament els sòcols de les parets de les cambres ibèriques, anant a fonamentar-se directament sobre la roca, i també es feia patent que la rasa de perfil en U s'efectuà de dins a fora i que fou contra el perfil exterior de la trinxera que s'anaren dipositant els carreus, cosa que explicava perfectament, a partir d'un sondeig estratigràfic d'espai limitat, la impossibilitat d'interpretar correctament l'estratigrafia identificada. Més endavant, l'exploració del sector més nord-occidental (1997 i 1998) (fig. 22) féu clara la unitat estructural entre els murs 1002 i 1074, cortina externa i interna, respectivament, d'una construcció única, semblantment a les parets perpendiculars 1075 i 1076 i altres, de pedra seca, que relacionen i connecten, unint-los, el mur extern i l'intern. L'exploració del rebliment originari de pedruscall, terra i restes arqueològiques que ocupava l'espai entre murs, ha fet possible datar amb una certa precisió, com veurem en el seu moment, aquesta potentíssima construcció (fig. 20, 45, 46 i 47).

3.3. ELS PRECEDENTS

El coneixement sobre el poblament ibèric del pla de Girona és molt escàs malgrat que es coneixen diversos assentaments. De poblats, el mateix Sant Julià, el puig d'en Rovira a la Creueta (Quart), el puig de can Cendra (Bescanó), el puig de Sant Grau (Sant Gregori), Montilivi (Girona), puig Castellar (Girona) el puig d'en Carrerica (Canet d'Adri) (fig. 73). Però llevat del coneixement de la seva existència i d'alguns apunts sobre la seva cronologia general poques coses més en sabem. Una de les principals desconeixences se centra en l'urbanisme i l'arquitectura. Així, i a excepció del que ha estat documentat a Sant Julià de Ramis, no hi ha dades suficients

per poder dibuixar i perfilar la manera segons la qual es distribuïen dins un poblat les cases dels ibers que habitaren aquest territori -com era la seva xarxa de carrers- ni quins sistemes defensius tenien.

Sant Julià, per contra, ha estat objecte de diverses intervencions que ens permeten tenir un petit punt de partida una mica més ferm i d'aquesta manera avançar en el coneixement d'aquest tema. Tanmateix, cal reconèixer que, fins i tot a Sant Julià, el que sabem sobre el període més antic de la cultura ibera és especialment fosc. Dissortadament, a cap dels poblats abans esmentats no s'ha documentat mai una fase arquitectònica pertanyent a aquest període inicial de la cultura ibèrica. Alguns materials aïllats, sovint fora de context, i suposicions són tot el que tenim fins aquest moment, a excepció de la necròpoli excavadada l'any 1971 per Miquel Oliva al Pla de l'Horta (Sarià de Ter), on es documentaren diversos enterraments d'incineració dipositats en urnes d'orelletes perforades i de peu alt i datats entre 540 i els primers anys del segle V aC. (Martín, 1994, 93-99).

En aquest moment, a Sant Julià de Ramis, sota el nom de precedents, englobem totes aquelles estructures i materials que se situen cronològicament abans de la

construcció de la gran casa núm. 1. És a dir, abans del primer quart del segle IV. Malauradament, quasi bé no queden restes materials d'aquesta primera fase. La reiterada intervenció urbanística i arquitectònica que ha sofert aquest indret al llarg de la història, des de l'època ibèrica fins a l'actualitat, és la causa que les evidències de la primera fase d'aquest sector del poblat siguin molt pobres. La majoria de les restes que hem situat en aquesta fase se situen a la part central de la zona excavadada, potser el sector més ben protegit d'esllavissaments, obertura de camins i construccions diverses.

3.3.1. Restes estructurals (fig. 41 i 43)

Tan sols, llevat dels materials més antics trobats fora de context, podem esmentar el sòcol de dos murs (1115 i 1141) fets, com els de les fases posteriors, amb lloses de pissarra, que és la pedra pròpia del subsòl de la muntanya, posades planes i lligades amb fang (fig. 21).

El mur 1115, orientat de nord a sud, va aparèixer molt malmès i sense estratigrafia associada degut a

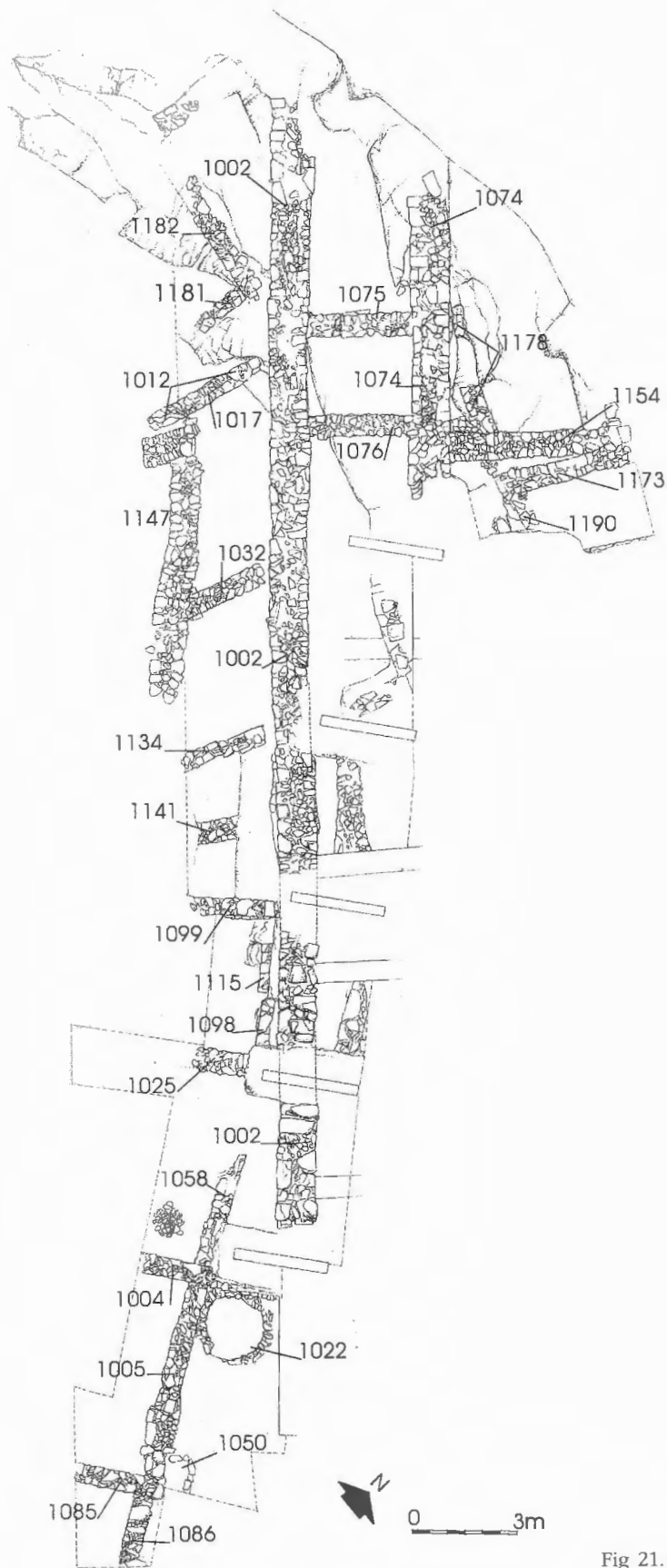

Fig 21. Sector 1 amb els números d'UE dels murs i de les estances.

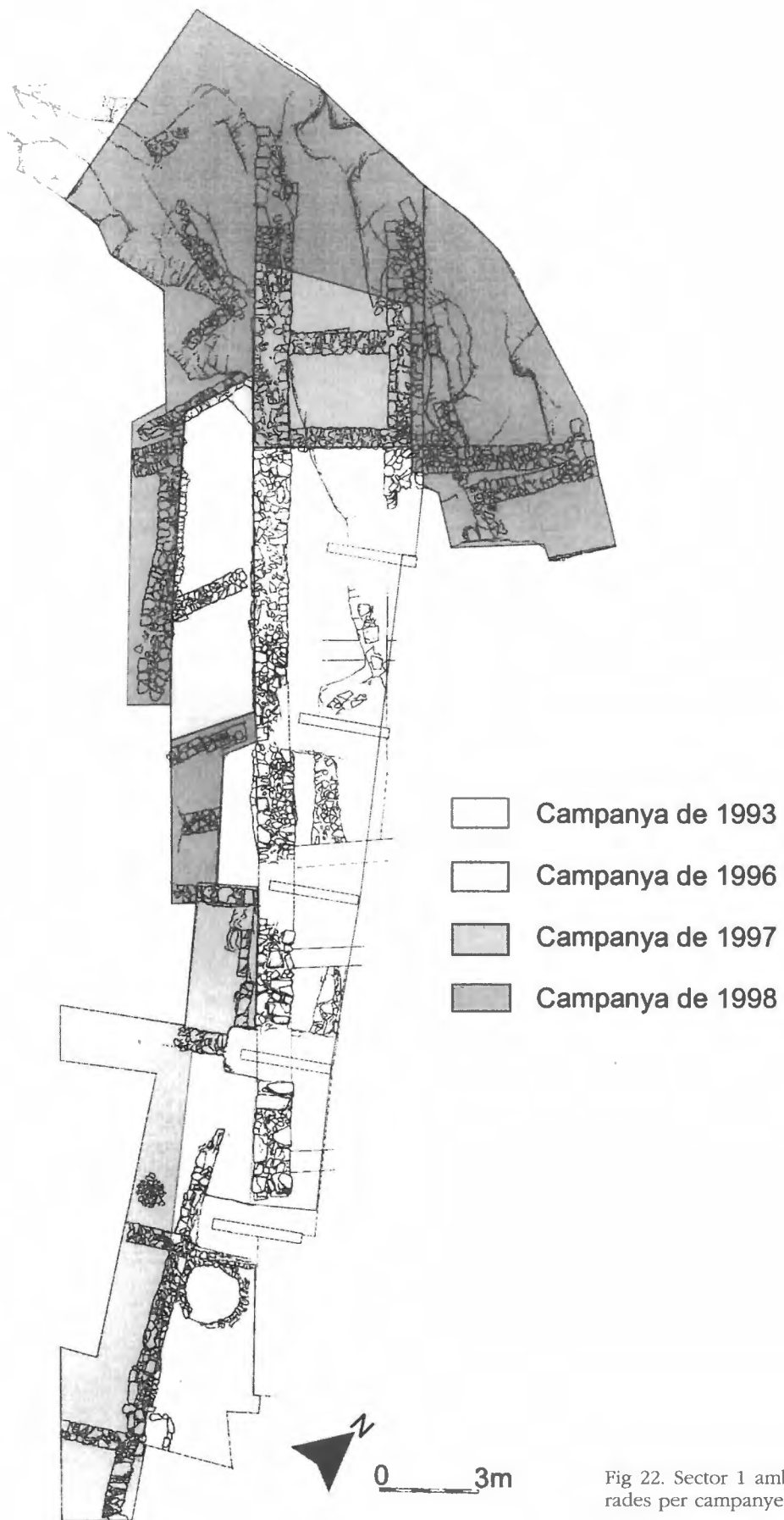

Fig 22. Sector 1 amb les estructures recuperades per campanyes.

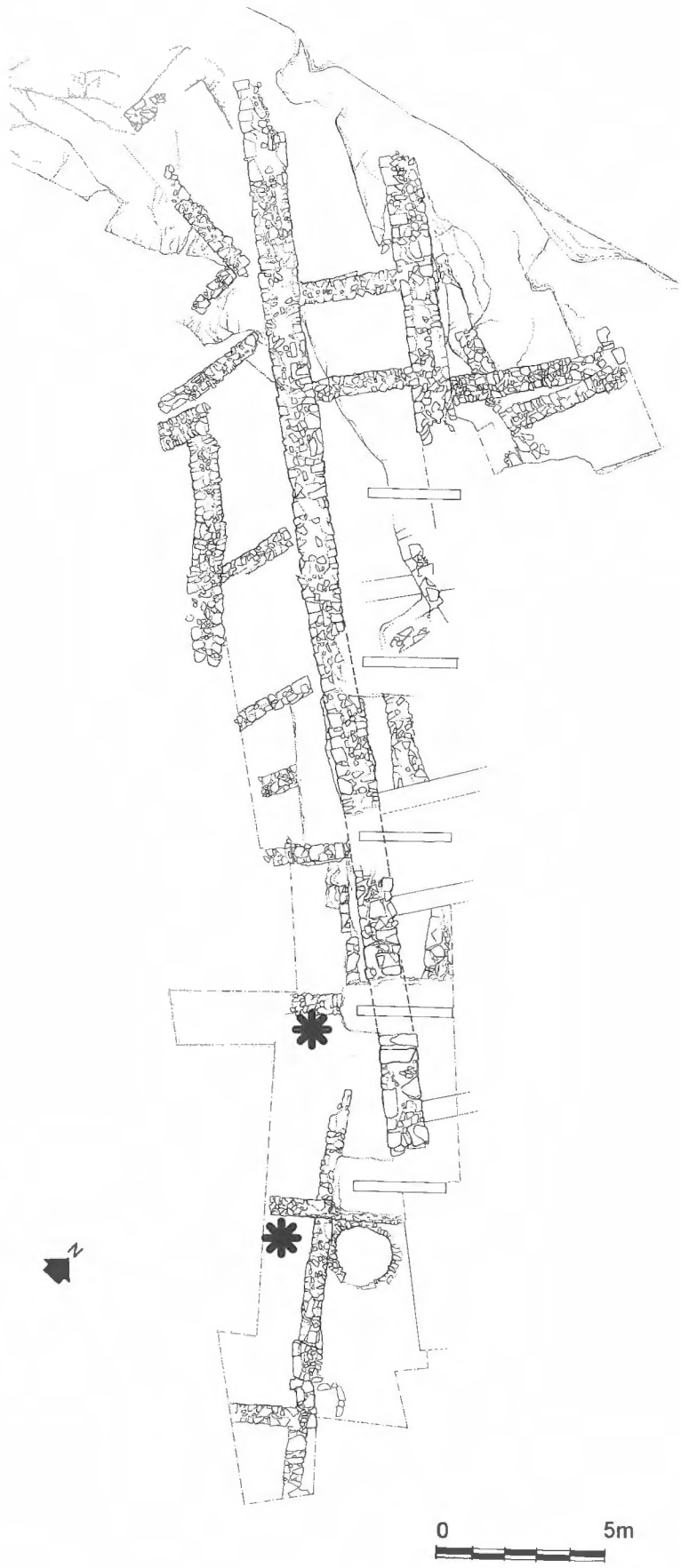

Fig 23. Sector 1 amb la situació del lloc on aparegué el material de les figures 24 i 25.

les edificacions posteriors que s'hi varen aixecar al damunt, especialment la construcció del mur 1002 que pertany a les grans obres d'aterressament efectuades a finals del segle II aC.

El mur 1141, que pren la direcció d'est a oest, es recolza a llevant en un retall de la roca natural, creant així dos àmbits, una a cada costat del mur. La longitud d'aquets dos àmbits és molt similar: 1,80 m. el situat més al nord i 1,70 m. el del sud. Suposem que la roca mare era el paviment d'aquests àmbits. Una roca convenientment retallada, aplanada en aquells llocs on convenia i coberta per una capa d'argila ben premsada per tal d'aconseguir una superfície més o menys plana. Malauradament, d'aquest hipotètic paviment no n'ha quedat cap rastre.

3.3.2 El material

Durant la campanya d'excavació del 1997 es documentà una bossada de terra argilosa (1089) que contenia nombrosos fragments ceràmics així com també un notable conjunt d'objectes de ferro i de bronze. Els objectes de bronze consistien, per una banda, en unes petites peces circulars, d'uns 5 mm de diàmetre, que unides unes amb les altres conformaven una mena de malla que anava revestida per un teixit de lli decorat amb motius geomètrics disposats en zig-zag (fig. 25b). Per la part posterior tenien, en alguns casos, dos apèndixs que devien funcionar com a sistema de fixació de les peces en relació a un objecte que no tenim plenament identificat. Tot i que pensem que devia tractar-se d'un cinturó, atesos els materials que tot seguit exposarem i que formaven part del mateix conjunt

Per altra banda, en aquest estrat també hi van aparèixer tres de les quatre sivelles de bronze trobades en aquest zona del poblat (número, 1-2-3). En la mateixa campanya de 1997 es localitzà una altra sivella de cinturó (número 4) que formava part del conjunt de materials pertanyents a l'estrat 1125 (fig. 23)

La peça número 1 mesura 8 cm. de llarg per 6, 7 cm d'ample (fig. 24, 1 i fig. 25a). Està formada per una placa quadrangular amb dos rectangles calats que servien per fixar la peça positiva de la sivella o "mascle". El sistema de fixació consta de 2 rebla-

ments. Un dels elements més notables d'aquesta peça és la seva decoració a base d'un puntejat i estampat de cercles concèntrics. El costat de la peça que quedava amagada sota el "mascle" no presenta decoració. Per contra, el sector que quedava al descobert està decorat mitjançant la combinació de la tècnica del puntejat i de l'estampat. El puntejat emmarca la decoració a través d'una doble línia que voreja els límits de la peça, així com també el segon rectangle calat pels seus costats curts i pel costat llarg posterior. El resultat final d'aquest contorn seria una mena de "C" d'angles rectes.

L'interior de l'espai delimitat pel puntejat estaria subdividit per línies simples i dobles que en disposició diagonal i curvilínia formen 5 espais. Els dos superiors són dos quadrats trencats per sengles dobles línies de puntejat que trenquen el quadrat en diagonal i formen dos triangles adjacents pel costat llarg. Els altres tres espais estaven emmarcats per dues línies en diagonal, de sentit invers a les anteriorment descrites. Acompanyant aquests filets, tres línies més curvilínies emmarquen tres cercles concèntrics, equidistants uns dels altres, que deixen en l'espai que queda entre ells el lloc on col·locar els forats per a la fixació de la peça al cinturó.

Aquesta placa pertany al grup E-II de la tipologia de M.L. Cerdeño Serrano (1978) que es caracteritza per la presència de rectangles calats i també de decoració. La cronologia establerta per aquest tipus de peça, segons aquesta autora, s'hauria de situar entre el 500 i el 425 aC.

La segona peça mesura 6 cm. de llarg per 3,5 cm. d'ample. Es tracta d'una sivella amb taló rectangular, placa romboïdal, escotadures laterals i un sol garfi.

El sistema de fixació consta de dos reblaments. Aquesta és l'única de les quatre peces que no està decorada.

La sivella de cinturó núm. 2 (fig. 24,2) és un dels tipus de sivella més ben documentats. Al nord-est de Catalunya és una forma ben coneguda, per bé que amb variants en funció de la seva decoració. Ornamentada amb incisions que ressegueixen tota la peça se'n documentà una a la fase IIIb de Sant Martí d'Empúries, corresponent a l'etapa grega arcaica, amb una cronologia precisa i compresa

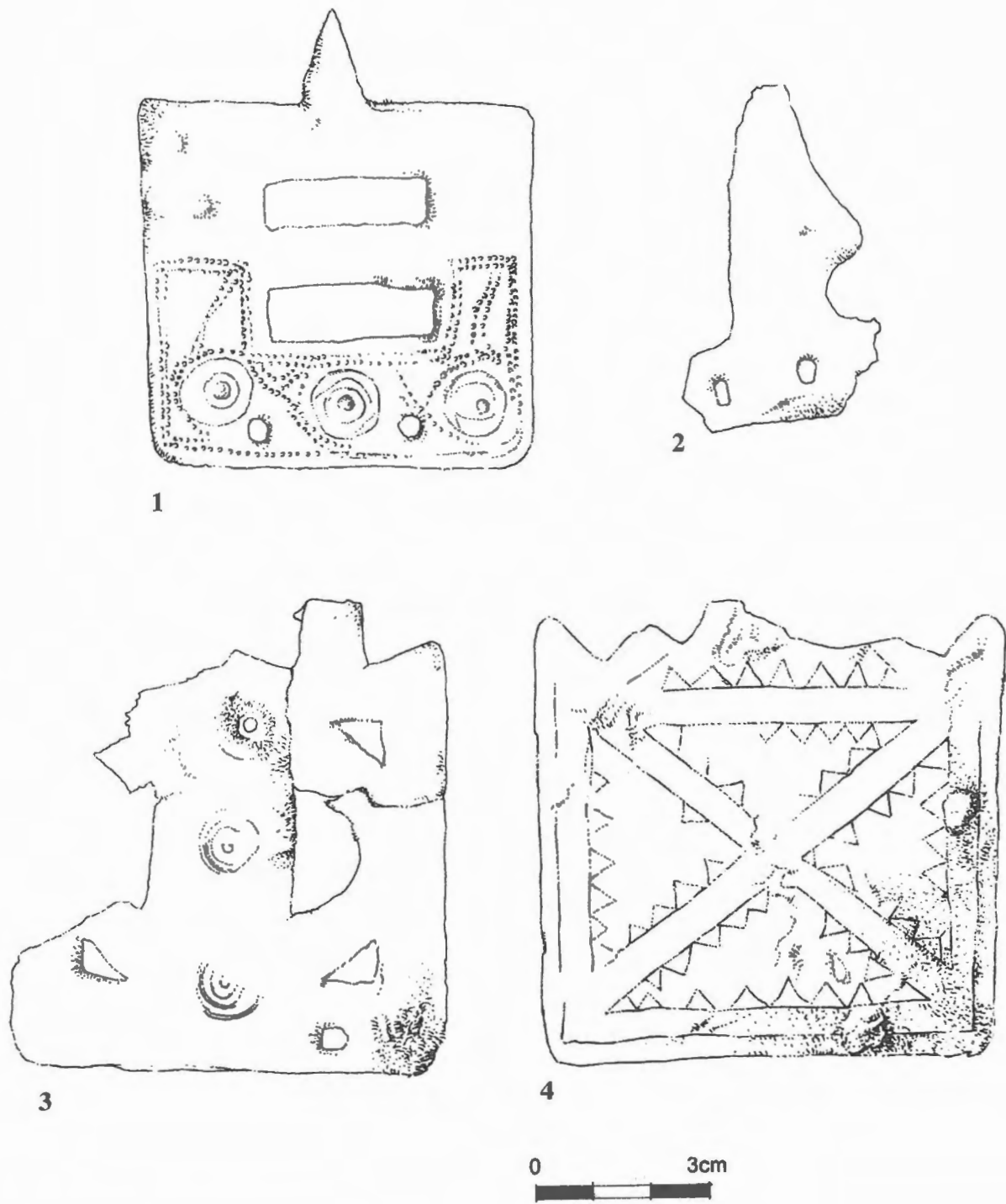

Fig 24. Fermalls de bronze decorats.

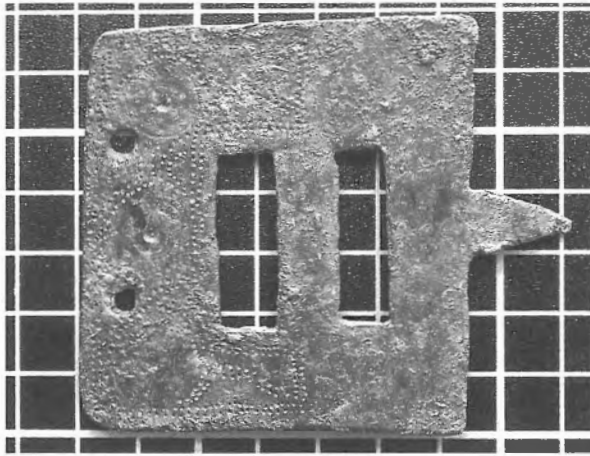

Fig 25a. Fermall de cinturó decorat.

entre el 540-520 aC. A la necròpoli de can Bech de Baix a Agullana es localitzà una sivella d'un garfi decorada amb la tècnica del tremolor que es datà a final del segle VII aC. (Pons, 1977, 105); aquesta datació coincideix amb la d'una altra trobada a Ullastret amb decoració calada (Pons, 1977, 104); també en coneixem una altra procedent del Castell de Perelada decorada amb tècnica incisa que s'ha datat a començaments del s. VI aC. (Pons, 1977, 106); decorada amb la tècnica del puntejat, n'hi ha una quarta procedent d'Empúries amb una cronologia dins d'aquest mateix segle (Pons, 1977, 106-107).

La tercera de les peces (fig. 24, 3) mesurava 8,2 cm. de llarg per 7,6 cm. d'ample. És una placa quadrangular, amb apèndix a l'extrem del davant i amb dos calats laterals tancats. Tenia 3 garfis dels quals només se'n conserva 1. El sistema de fixació és de dos reblaments. La decoració de la peça fou realitzada mitjançant la combinació de tres elements geomètrics: el triangles, el semicercle i el cercle. Els triangles, calats, estan situats en els angles dels quadrats, disposats de tal manera que recreen un altre quadrat fictici a l'interior de la peça. Al centre d'aquest segon espai trobem les dues escotadures semicirculars amb el costat recte en el centre de la peça, la qual cosa deixa un espai rectangular on s'hi estamparen tres cercles concèntrics equidistants un dels altres. Dos situats en els costats del quadrat i el tercer en l'epicentre de la placa.

Pel que respecte a la sivella de cinturó núm. 3 pertany a la categoria D-III.3. Aquesta es corres-

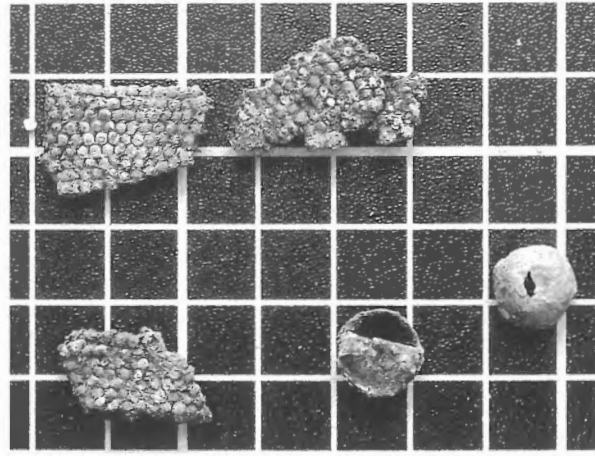

Fig 25b. Fragments de lli i elements de bronze de fixació d'un cinturó.

ponen a les plaques de 3 garfis, decorades i amb les escotadures tancades (Cerdeño, 1978). La cronologia proposada per aquesta autora situaria aquesta peça entre el 525 i el 400 aC. Aquesta placa presenta una semblança extraordinària amb una altra trobada a l'*oppidum* d'Enserúne (Feugère et al., 1990, 251, fig. 10). L'existència de tres garfis, les escotadures tancades i la presència de triangles calats en són una bona mostra d'aquesta semblança.. La cronologia que l'autor dóna per a aquesta peça se situa entre la segona meitat del segle V i els primers anys del segle IV aC.

La darrera peça mesura 7,7 de llarg per 7,4 d'ample (fig.24.4). És una placa quadrangular amb un sol garfi i amb dos apèndix laterals situats en l'extrem davant de la peça. El sistema de fixació és de 4 reblons. La decoració de la peça fou feta amb la tècnica de la incisió. Vorejant el quadrat hi ha una doble línia incisa que emmarca la decoració central. En el frontal de la peça, per fora de les dues línies incises i adossada a elles, es dibuixà una seqüència de triangles formant un dentat que mira cap a l'exterior. Dins del quadrat, l'espai se subdivideix en quatre grans triangles. Alhora, dins cada un d'aquests triangles i vorejant tots els seus costats hi ha una successió de petits triangles que miren cap a l'interior formant tres seqüències de dentats.

Aquesta peça, segons la tipologia de Cerdeño, pertany al grup BII-III, massissa i amb motius decoratius a base d'incisions i ressaltos. La cronologia proposada per l'autora se situa entre el 575 i el 500 aC.

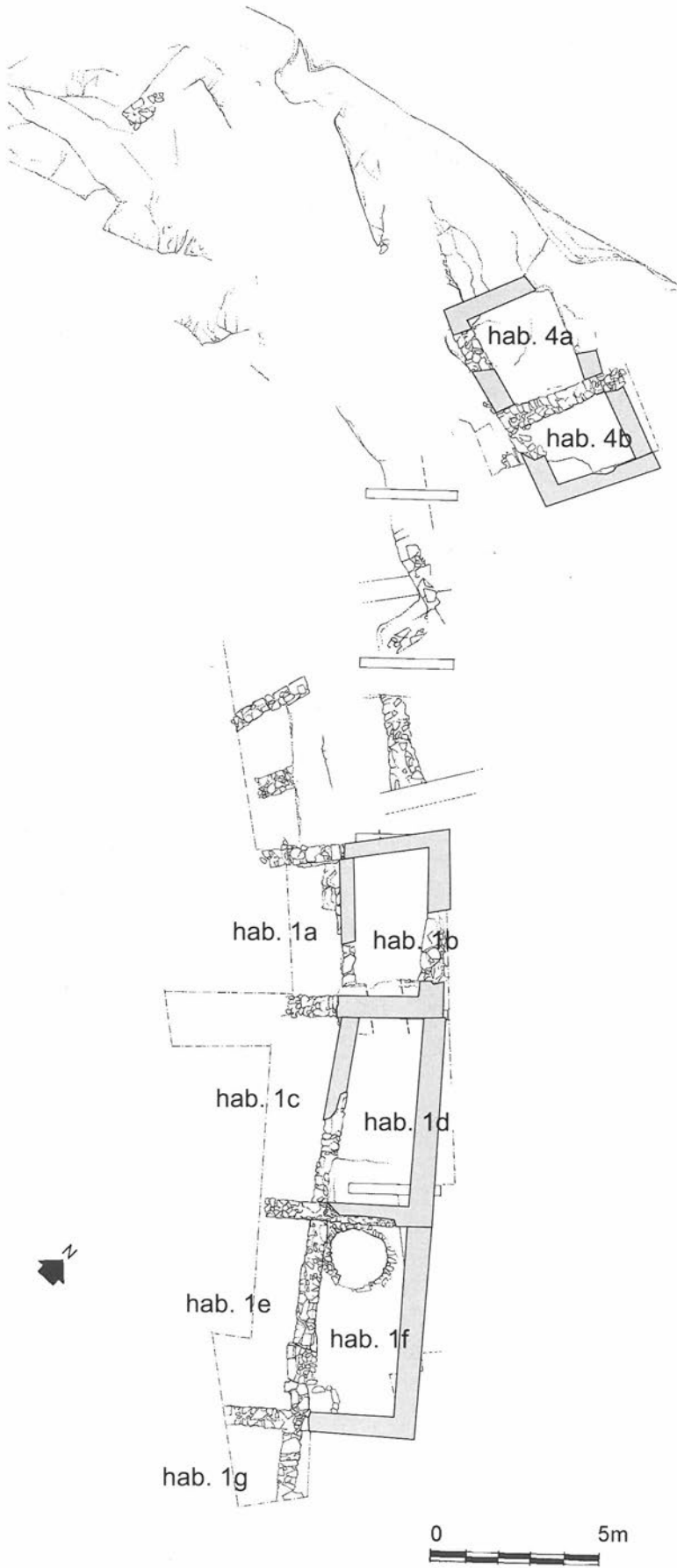

Fig 26. El sector 1 durant l'ibèric ple.

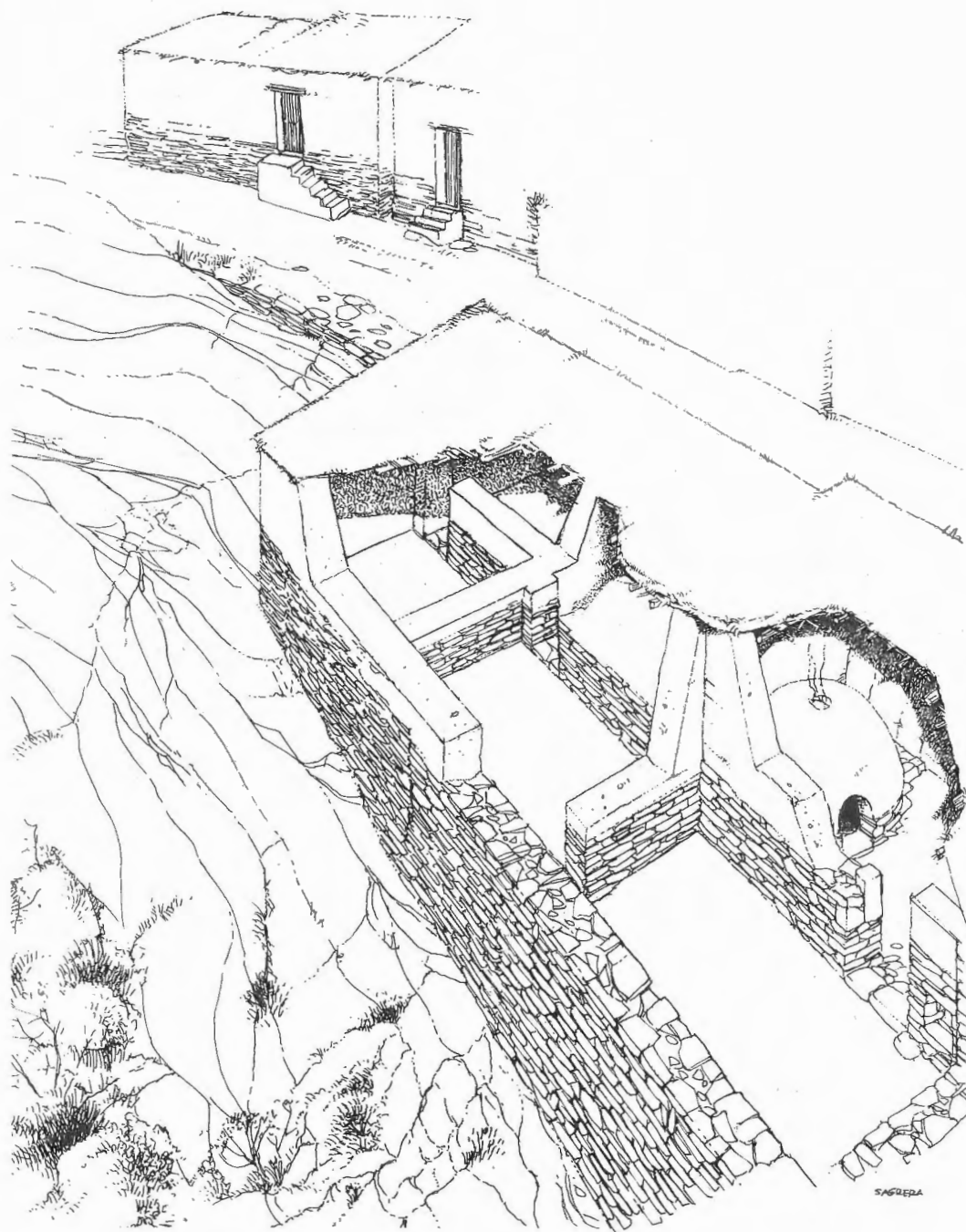

Fig 27. El sector 1 durant l'ibèric ple. Restitució volumètrica.

A part dels materials de bronze que acabem d'esmentar també podem situar alguns fragments ceràmics trobats fora de context en estrats de la fase següent. Entre aquests materials esmentarem diversos fragments informes de ceràmica ibèrica pintada de color vinós (fig. 28, 14 i 15; fig. 29, 3; fig 31, 401). Acompanyant-lo també detectem la presència de ceràmica àtica del segle V aC.. Concretament,

un peu i una vora (fig. 28, 1 i 3) pertanyent a una *vicup* de ceràmica àtica de la primera meitat del segle V aC. (Sparkes/Talcott, 1970) i una vora de cantar (fig. 31, 90) de ceràmica àtica de la classe de Saint-Valentin que presenta una llarga cronologia entre un moment imprecís dins el segle V aC. i el primer quart del segle IV aC. (Howard/Johnson, 1954).

3.3.3. Cronologia i funcionament

Queda clar, tal i com hem pogut comprovar estratigràficament, l'existència d'algunes parets i estrats anteriors a la fase del segle IV aC. Tanmateix, es tracta de ben poca cosa: dos únics murs, algun estrat de reompliment i un forat de pal. Malgrat aquestes poques evidències n'hi ha prou per veure que el sistema de construir era el mateix que el que es va utilitzar en les fases i períodes posteriors. També es interessant remarcar que aquestes construccions es van realitzar en el mateix lloc i espai on més tard s'aixecaren diverses cases. Entenem, així doncs, que els murs 1115 i 1141 pertanyien a alguna o algunes cabanes ibèriques del poblat de Sant Julià. Pel que fa a la cronologia, vist el material descrit en l'apartat anterior, situem el moment inicial d'aquesta fase a inicis del segle VI aC. i el moment final en el segon quart-mitjans s. IV aC., moment en el qual es construeix la gran casa número 1.

Una de les característiques constructives d'aquesta fase és l'aprofitament i adaptació a l'orografia, en pendent, del terreny. Aprofitant la roca com a paret de fons de la cabana es construeixen els murs perimetrals de manera perpendicular a aquesta i finalment, a l'altre extrem, un gran mur, més ferm i sòlid que els altres, que servia de façana i alhora de mur de contenció de l'edifici. És una forma de construir i d'adaptar-se al terreny que veurem repetida una i altra vegada en successives fases fins a final del segle II aC. quan es construeixen els grans murs d'aterrament (fig. 3 i 35).

Corresponent a aquesta fase, a diferència de la posterior, cal destacar la manca de carrers que ens indiquin la regulació de l'hàbitat a través d'una xarxa vial. Amb tot, la dispersió de material antic trobat en relativa abundància en aquest sector del jaciment ens fa pensar que l'abast de les construccions pertanyents a aquesta fase devia ser lleugerament més gran que les que s'han pogut detectar en les excavacions arqueològiques i que, per tant, no es pot descartar la possibilitat de que existissin alguns espais de circulació i comunicació entre els diferents hàbitats del poblat.

És interessant remarcar que la cronologia d'aquesta fase ve marcada per un conjunt de materials (les sivelles o la malla de bronze) que són objectes més propis d'una necròpoli que no d'una zona d'hàbi-

tat. A aquesta objectes ja comentats hi podríem afegir unes quantes peces de collaret i algun fragment de ceràmica a mà que ben bé podria pertànyer a una urna cinerària. És per tot això que creiem que ens trobem davant dels indicis de l'existència, en un indret que desconeixem però que no deu ser massa lluny del sector que hem excavat, del primer cementiri conegut del poblat ibèric de Sant Julià.

3.4. DE L'IBÈRIC PLE A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE II AC. (fig. 32)

Aquesta segona fase, a diferència de l'anterior, està a bastament documentada a nivell cronològic i estratigràfic. Les restes d'una gran casa en l'extrem meridional de l'excavació en són el testimoni més eloqüent. La construcció d'aquest gran habitacle així com la disposició dels diferents hàbitats, al voltant de carrers i carrerons marquen una línia divisòria força profunda respecte del període anterior que implica una àmplia transformació topogràfica del terreny on es realitzaren aquestes actuacions. Tanmateix, tot plegat no deixa de ser una mostra de l'alt grau de complexitat i dinamisme dels ibers que ocuparen Sant Julià en aquest moment.

3.4.1. Restes estructurals (fig. 21, 26, 27, 41, 43 i 44)

La segona fase d'aquest sector està marcada per una àmplia modificació de l'orografia de l'indret. Aquest fet suposà, en primer lloc, la destrucció i colgament de les estructures (1115 i 1141) de la fase anterior. En segon lloc, la definició de carrers que alhora aterrassaven el terreny amb la finalitat d'urbanitzar-lo i fer-lo més ocupable i, finalment, la construcció d'un important complex arquitectònic situat en l'extrem meridional i d'algunes cases més petites en el septentrional (fig. 26 i 27).

L'inici d'aquesta fase està caracteritzada pel colgament de les estructures de la fase precedent. El mur 1141 és colgat per diversos capes de terra que formaven part d'un mateix reompliment (1149, 1142, 1143, 1163, 1167). Tots aquests estrats presenten les mateixes característiques: abundants pedres de pissarra barrejades amb argila. Sobre aquest estrat de reompliment es construí un paviment (1140) que colgava definitivament el mur

1141 i anivellava el terreny per la banda nord de les noves construccions. Aquest paviment es troba a la mateixa cota que la roca natural que l'envolta, creant d'aquesta manera una nova esplanada, d'uns 10 m. de longitud. En desconeixem l'amplada ja que els esllavissaments antics de la muntanya així ho impedeixen. Relacionat amb aquest paviment exterior es localitzà un forat de pal (1144) de funcions indeterminades però que segurament cal posar en relació a la gran casa que s'aixecà a migdia de la citada esplanada.

Pel que fa als carrers, aquests no presentaven una disposició gaire regular. Tortuosos, sinuosos, d'amplada i mida diversa, des de 1,17 metres fins als 4,5 m. s'adaptaren a la topografia del terreny, creant terrasses artificials que permetien accedir a les cases que s'hi anaven construint al seu voltant. D'aquesta fase, a banda de l'esplanada que ja hem esmentat, hem documentat un carrer principal, orientat de nord a sud que subdividia en dos la zona excavada. A un nivell inferior, quedaven les cases 1, 2, 3 i 5 i a un nivell superior la casa número 4. També cal senyalar l'existència d'un carreró d'un metre d'amplada que, situat entre les cases 5 i 2, permetia accedir des de l'esmentat carrer a una terrassa inferior de la qual ho desconeixem absolutament tot. En aquest punt s'exhumaren dos estrats de poca potència que es trobaven cobrint la roca natural per tal d'anivellar el terreny (U.E. 1193 i 1195). La composició dels dos era similar. Hi predominava una terra argilosa plena de bocins d'esquist (fig. 26 i 27).

Si les evidències de la fase anterior eren escaduseres, degut també a la modèstia de les seves edificacions, les d'aquesta fase ja són més notables (fig. 26), producte de la construcció d'un complex arquitectònic, possiblement una sola casa (núm. 1), formada per 7, o més, habitacions. La integració d'aquests 7 àmbits en un sol edifici queda avalat per nombroses evidències: estratigràfiques, arquitectòniques, materials, etc.

Una d'aquestes evidències són les orientacions, de nord-est a sud-oest, dels murs que conformaven l'edifici. Una altra és la tipologia i la cohesió dels seus murs. Tots ells presenten un traçat molt rectilini, una fabrica molt acurada i uns paraments molt verticals. També, en la seva totalitat, foren construïts amb pedra de pissarra lligades amb fang, amb les dues cares vistes i amb una amplada dels

murs molt similar entre ells (50-60 cm.). Dissortament de l'alçat, suposadament fet de tàpia o tova, i de les cobertes, no se n'ha trobat cap rastre clar, tot i que cal esmentar que barrejats amb les terres de molts dels estrats d'aquest sector s'han documentat restes de tova molt degradada.

L'estança 1.A (fig. 33) és la situada més al nord d'aquest conjunt. Estava delimitada pels murs 1098 a l'est, (molt destruït posteriorment per la construcció del 1002), 1099 al nord i 1025 al sud. Aquest àmbit medeix 3,9 m. de longitud. L'amplada, i per tant, la superfície, és desconeguda per l'esllavissament de les estructures muntanya avall. Per sobre de la roca natural s'aboca una capa de terra molt compacta que en la seva superfície superior devia funcionar com a paviment (UE 1114), exceptuant a tocar el mur 1099 on es localitzà una bossada de terra poc compactada d'on sortí una gran quantitat de ceràmica i de fauna. És destacable que aquest estrat, situat a 2,48 m. per sota del punt zero es troba sobreaixecat (30-40 cm.) respecte del paviment exterior. La coincidència de les cotes d'aquest paviment amb les dels altres sòls de la mateixa fase ens fa pensar que el nivell de circulació de la casa era clarament superior, potser per evitar l'entrada d'aigües, en relació als espais exteriors que l'envoltaven.

L'estança 1.B quedà completament destruïda per la construcció del mur 1002 durant el segle II a.C. Només en coneixem la paret occidental de l'estança, 1098, d'iguals característiques que les de la resta de murs. Aquest fet ens indica un veritable aprofitament dels recursos naturals del lloc, els quals eren usats per a la construcció de les diferents cases. En les excavacions d'urgència de l'any 1993 es localitzaren uns elements molt malmesos a l'est d'aquest mur i del 1002 i que podrien tenir relació amb aquesta estança però que com a conseqüència del seu estat són molt difícils d'interpretar. Només l'excavació de l'actual cementiri podrà resoldre aquests interrogants.

L'estança 1.C, seguint l'orientació de nord-sud, és una de les més grans, almenys pel que fa la longitud, situada al voltant dels 5,6 m. No coneixem, per l'esllavissament de les estructures muntanya avall, la seva amplada. Aquesta habitació queda definida pels murs 1025 al nord, 1058 a l'est i 1004 al sud. El primer estrat que trobem per sobre de la roca

natural és el 1081, que marca una lleugera pendent, de sud a nord i que es troba a una cota molt semblant a la del paviment 1114-1098. Les característiques d'aquest sòl són les mateixes que les de la resta de paviments: terra dura i molt vermellosa, color aconseguit, potser, per l'acció d'un foc. A tocar el mur 1058 i, per tant, situat a la banda de llevant de l'habitació, es documentà una llar (1083), molt malmesa, de forma arrodonida i de 1,10 m. de diàmetre format per una sola de pedres de pissarra de petites dimensions enmig de les quals apareixeren restes de carbó i algun fragment de ceràmica.

D'aquest conjunt també en forma part l'estrat 1092 que pertanyia a un paviment, molt relacionat amb el primer, del qual només se'n conserva una petita part a la banda sud-est de l'àmbit. La terra és molt heterogènia, amb restes de cendra i terra rogenques. Associat amb aquest paviment, a la zona central, s'hi localitzà una estructura circular que podria correspondre a les restes d'una altra llar. Per sota del 1092, i com a darrer estrat, hi havia el 1093, format per moltes pedres de mida mitjana que arribaven fins a la roca natural.

L'estança 1.D també estava molt afectada per la construcció del mur 1002. Per això només en coneixem la paret 1058 que la tancaria per llevant. Cal dir, que no només la construcció del mur 1002 afectà aquesta habitació sinó també els diversos canvis que s'hi practicaren durant, almenys, tres segles. L'extrem septentrional d'aquest mur és perdut. Tot i això, no descartem la possibilitat de que en realitat estem davant d'una porta que permetia la comunicació entre els àmbits 1.C i 1.D.

A l'igual que l'estança 1.C, la 1.E és una de les més grans del conjunt, amb 5,7 m. de longitud. Aquesta habitació estava delimitada per les parets 1004 al nord, 1005 a l'est i 1085 al sud. L'element més destacable d'aquest conjunt de murs és l'existència d'una porta molt ampla, d'uns 2 m de llum, i molt ben construïda amb un brancal nord bastit amb blocs de travertí, que separava aquesta cambra de la 1.F, en la qual s'hi trobava un forn de grans dimensions.

Els estrats més antics que hem documentat en aquest indret són el 1125 i el 1123 que formarien part del mateix reompliment. La seva composició

era molt heterogènia, amb terres molt soltes i amb forta presència de carbons i cendres. Segurament la seva funció no va ser una altra que l'anivellament del sector a fi i efecte d'anconseguir un sòl similar a la de la resta de la casa. Per sobre d'aquests estrats hi havia el 1120. Aquest estrat estava format per terres argiloses, molt compactes i que, segurament, cal interpretar com a pertanyents a un paviment. La presència abundant de cendres en aquest estrat cal considerar-ho com a una conseqüència de la presència de dos forns en les seves proximitats.

L'estança 1.F és una de les més interessants del conjunt atès que hi ha un gran forn al seu interior. Dissortadament, no en coneixem la planta completa degut a les mateixes circumstàncies que hem esmentat reiteradament en les altres cambres. Només se n'ha excavat una part ja que l'altra es perd més enllà del perfil de ponent de la sala, mentre que per l'est resta tallat pel gran mur. Aquesta habitació quedava definida, al nord, pel mur 1004 que actuava com a partió amb la cambra 1.D i a l'oest pel mur 1005 que la separava de l'habitació 1.E

A dins de la cambra es va excavar un forn (1022) (fig. 34) que presentava una planta circular de 1,70 m. de diàmetre amb un sòcol de pedra (1022) que havia soportat unes parets de fang que es varen mig trobar esclafades damunt la solera argilosa de l'estructura (1019). Per sota de la solera del forn s'exhumà un estrat que podria formar part del primer anivellament del terreny (1024).

Més enllà, encara hi ha una setena habitació, la 1.G que ha estat molt destruïda per les continuades transformacions d'aquest sector de la muntanya i de la qual només en podem documentar la seva existència a partir de la constatació dels murs que la delimiten, el 1085 a l'est i el 1085 al nord, i que s'imbriquen amb els de la resta de l'habitatge.

Més endavant, a la casa 1 es produí una petita reforma que afectà les estances 1.C. i 1.D. El mur que les separava fou arrasat i de les dues estances en sorgí una de sola. Aquesta habitació va tenir com a darrer paviment (1044-1021) una capa de terra argilosa compactada amb força pedruscall menut. L'anivellament de la part superior ens permet

suposar que ens trobem davant d'un paviment que significaria la darrera fase d'ocupació abans de l'abandonament definitiu del sector.

Aquests dos estrats se situaven per damunt d'un nivell format per un paviment (1047) de terra trepitjada, força compacta, al damunt de la qual hi havia una estructura formada per quatre pedres grans (dos conglomerats i dues pissarres) i una roda de molí de pedra volcànica (fig. 38). Aquesta estructura estava situada al bell mig de l'habitació definida pels murs 1004 al sud i el 1025 al nord. Dissortadament, no coneixem el límit de llevant degut a la construcció dels grans murs d'aterrament i la destrucció dels murs que aquest fet comportà; ni tampoc el límit occidental per l'esllavissament de les estructures muntanya avall. Pensem, doncs, que es podria tractar d'un element destinat a les activitats pròpies de l'habitació. Estratigràficament aquest paviment té una gran importància ja que està cobert directament pel gran mur 1002, la qual cosa converteix aquesta capa en el nexa d'unió d'aquesta fase constructiva amb la posterior de final del segle II aC.

També, dins el conjunt de reformes que es realitzaren a la casa cal citar la construcció d'un forn situat a la porta que comunicava les estances 1E i 1F la boca del qual estava orientada cap a la primera de les dues habitacions, per damunt mateix del llindar de la porta (fig. 39). Es tracta d'una petita obertura, quadrangular, d'uns 30 cm. d'amplada. De la resta del forn no en coneixem res ja que fou destruït per la construcció del mur 1002. A tramuntana de la casa número 1 es localitzaren un conjunt de murs paral·lels, orientats de nord-est a sud-oest, que conformaven tres cambres que pertanyien a tres cases diferents del tipus unicel·lular (fig. 36). Aquests murs són idèntics als que hem pogut observar en altres llocs del poblat. Al voltant de 0,60 m. de gruix, en alguns punts més estrets amb un mínim de 0,47 m. d'amplada però molt ben fets i sòlids. Són de pedra seca a base de plaques petites i planes d'esquist negre. Les línies són rectes i el treball és brillant, de bons resultats. Els murs se situen directament sobre la roca que havia estat aplanada i allisada ja en la fase anterior per servir de sòl.

L'estança número 2 quedava delimitada pels murs 1012 al nord, el 1032 al sud i un retall de la roca a

l'est. Cap a migdia de la paret 1012 es pot observar el paredat 1017 d'una antiga porta oberta a tramuntana. El paredat estava fet de la mateixa manera que la resta de murs i amb la mateixa matèria primera. Tant el mur, com el paredat posterior limitaven amb un carreró que venia del vial més ample que abans hem esmentat i que separava en dos aquesta zona. Aquest carreró, molt estret -entorn el metre d'amplada- presentava un relleu molt accidentat. Per tant, és possible que, a més d'un petit eix de comunicació, també s'utilitzés com a desguàs del carrer de la plataforma superior. Per la seva banda, l'estança 3 era definida pels murs 1032 al nord, el 1134 al sud, i un retall a la roca a l'est que ja havia estat localitzat en les excavacions d'urgència realitzades el 1993.

A l'interior d'aquests dos àmbits es localitzà una seqüència estratigràfica molt homogènia. Era conformada, bàsicament, per grans reompliments posteriors, a excepció d'un puntual paviment localitzat a la cambra 3. Aquest sòl va aparèixer cap a migdia i consistia en un senzill enllosat de pedretes d'esquist que per mantenir la uniformitat de cota es col·locà sobre una capa de fang molt compactada. Aquest paviment mixt (1039) ha de relacionar-se, sense cap mena de dubte, amb el mur 1032 i a la fase a la qual pertany. Damunt d'aquest paviment es trobà una mitja roda de molí, la qual cosa ens indica la funcionalitat domèstica de l'espai.

Les restes de la casa número 5 són molt minses degut al trasbals ocasionat amb motiu de la construcció de la rampa que va sotmetre aquest espai a una forta pressió per part de la maquinària que la va obrir. Cal recordar un cop més que la construcció del mur U.E. 1002 també va incidir negativament en la conservació dels nivells ibèrics.

D'aquesta estança en queda un mur (1181) que discorre en sentit est/oest. Arqueològicament no s'ha pogut datar perquè a la primeria del segle I aC. fou aprofitat per bastir una estança juntament amb el mur U.E. 1182. No obstant això, val a dir que el seu origen és més antic. En aquesta fase tardana els constructors es limitaren a lligar-lo amb el mur U.E. 1182. L'habitació original era més grossa i es projectava en direcció als grans murs del segle II aC. Per l'est hauria estat delimitada per una altra paret que s'enderrocà en bastir-se la plataforma, però del que es conserva algun senyal

deixat a la roca. Per la banda de tramuntana es tancava amb una altra paret de la que només se'n conserva la filada inferior en un tram d'1 m escàs de llargada. Un cop més ens haurem de refiar dels retalls deixats a la roca per poder copçar una estança. Es fonamentava sobre la roca en pendent, en una cota inferior a la del nivell de circulació del carrer principal. Pel sud, limitava amb un carrer estret i costerut que baixava des del carrer principal. Una porta que s'hi obria permetia l'accés a la casa. Més endavant, aquest pas es va paredar sense saber-ne la raó. No s'han conservat els nivells fundacionals com tampoc els d'amortització. Només sabem que fou tallada literalment pel gran mur U.E. 1002. La única pista ens la pot donar l'estratigrafia de l'excavació del carreró. El poc material ceràmic aporta una cronologia de vers el segon quart del segle II aC que resulta ser del tot coincident amb la datació de la construcció del mur 1002. Malgrat que no es pot negar una possible relació de causa efecte pensem que aquests nivells ens indiquen que l'abandonament d'aquest barri va esdevenir forçat per la mateixa construcció de la plataforma (1002) i que fins aleshores havia estat funcionant plenament.

En el sector de tramuntana i en la part més enlairada de l'excavació es varen documentar dues estances que devien anar integrades en un mateix edifici construït directament sobre la roca (fig. 36). Estaven separades per un mur orientat en direcció nord/sud (1173). D'aquest només se'n conservava el sòcol de pedruscall -esquist- lligat amb fang que es fonamentava parcialment sobre la roca retallada. Per la banda nord se'n perdia el rastre sota la traça d'un dels contraforts (1154) dels grans murs del segle II aC. Pel sud s'imbricava amb un altre mur orientat en direcció est/oest (1178). La cambra de ponent identificada amb la referència 4A tindria una superfície més aviat reduïda, d'uns 9 m². No es conservaven els murs de tancament ni pel costat occidental ni pel de tramuntana. Tanmateix, els retalls evidents damunt la roca n'indicaven les proporcions. El mur de migdia (1178) també estava força malmenat i tallat per edificacions posteriors; concretament pel gran mur 1074 i pel contrafort 1154, tots dos de la fase posterior. De fet, es conservava, només, per sota del nivell de circulació. A l'interior de la cambra es varen descobrir les restes d'un paviment de terra piconada (1157). En realitat aquest estrat era un farciment

d'anivellació disposat sobre el subsòl rocallós. S'explorà parcialment perquè la meitat sud estava afectada per la construcció d'un mur d'una fase posterior que s'hi fonamentava (1153). La meitat nord es conservava més bé, fins al punt que, en el racó nord-est, es va poder documentar les restes d'una llar de foc. Era de planta arrodonida, d'uns 80 cm de diàmetre. Era una capa d'argila endurida pel foc que es disposava damunt una solera feta amb fragments ceràmics.

A llevant de l'habitació 4A s'explorà una nova estança, la 4B. De característiques similars a l'anterior amb la que compartia dos murs: el 1173 i la perllongació del 1178 vers orient que s'identificà aquí, com a 1190. La paret més sencera era el pany de llevant que no es destapà del tot per por que s'esfondrés el mur de tanca del cementiri actual atès que hi carregava per sobre. El mur de tancament pel nord pràcticament s'havia perdut del tot. Se'n constata l'emplaçament per les marques deixades en el mur occidental (1178) amb el que hi havia estat imbricat.

L'excavació en aquest àmbit palesà que l'estratigrafia ibèrica havia estat literalment arrasada d'antic. El primer cop el va representar la construcció del gran mur de tramuntana (1074) i més endavant una reocupació del lloc que es relaciona amb les darreres fases del poblament. Els nivells més profunds (1177 i 1201), malgrat que se situen tocant la roca natural, corresponien a un moment d'amortització de l'habitació que, malauradament, el material exhumat no ha permès datar. En certa manera, indiquen un abandonament de les estructures, testimoniada per l'abundància de tovot i cendres, i la consolidació d'un "paviment" argilós que obliterated la paret meridional de la cambra 4B (1190). Aquest nou nivell de circulació es deuria lliurar a la muralla U.E. 1074 però no es pot relacionar directament amb cap estructura. Els estrats immediatament superiors (1200 i 1159) es definien clarament com un potent farciment de terra solta amb abundància de pedres abocades -algunes d'elles provinents de la muralla U.E. 1074-. Tots aquests estrats permeten assegurar que en aquest indret hi hagué un moviment de terres important. Fa l'efecte que es poden implicar amb la construcció de la muralla inferior (1002), amb la del contrafort (1154) i la conseqüent plataformització de tota aquesta àrea.

3.4.2. Material i cronologia

El moment inicial d'aquesta fase ens el fixa el material localitzat en els estrats 1149, 1142, 1143, 1163 i 1167. Tots són nivells de reompliment per col·locar el paviment 1140 i colgar les estructures de la fase precedent. En els estrats 1140, 1143 i 1149 no es recuperà cap material. En canvi a la resta (1142, 1163 i 1167), s'exhumà un conjunt ceràmic que permet proposar una datació aproximada per a aquest moment. Pel que fa a la ceràmica àtica cal destacar-ne l'escassetat i l'absència quasi absoluta de fragments decorats. Entre les formes cal destacar la presència d'una vora i nansa d'escif localitzada a l'estrat 1142 i una base, també d'escif, al 1143 que donen una cronologia imprecisa dins la primera meitat del segle IV aC. Del mateix tipus i idèntica cronologia se n'han documentat en jaciments propers, com a Empúries, (Sanmartí et al, 1994, 213) o en jaciments ibèrics de la costa catalana, com al camp de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Pujol/Garcia, 1982-83, 78 i 80). També, les àmfores d'importació són gairebé absents a excepció d'algun fragment informe d'àmfora púnico-ebussitana.

Més nombrós és el conjunt de materials autòctons. Destaquem les ceràmiques comunes ibèriques, tant oxidades com reduïdes. Es tracta normalment de vores de perfil exvasat pertanyents a gerres que tenen una llarga perduració en el món iber. També són freqüents les ceràmiques grolleres i brunyides i la ceràmica ibèrica decorada exclusivament amb pintura blanca de datació imprecisa però sempre posteriors al segle V aC. Menys important és la quantitat de la ceràmica de la grisa de la costa catalana que es redueix a una nansa de secció circular doble i dos informes. Així doncs, atesa la presència dels dos fragments d'escif àtic, de la ceràmica ibèrica decorada amb pintura blanca i de la nansa de grisa de la costa catalana proposem una cronologia per al colgament de les estructures de la fase anterior cap a mitjan segle IV aC.

Aquesta cronologia vindria confirmada per la proposada, l'any 1993, per l'estrat 1029 i que caldria relacionar amb els nivells que ara estem descrivint. En aquella capa vam comptabilitzats 7 fragments de ceràmica àtica, un dels quals era una base d'escif amb decoració de palmetes laterals que proporcionava una cronologia entorn del segon quart/mit-

jan segle IV aC (Burch, 1994, 75-87), datació confirmada per la presència de diversos fragments de ceràmica ibèrica pintada d'inicis del IV aC.

Més nombrós és el material recuperat a l'estrat 1114, primer paviment de l'habitació 1A i que ens ha de donar la data de construcció per a aquest edifici. Destaquen dos fragments informes de ceràmica àtica de figures roges (fig. 28, 8 i 9), d'idèntiques característiques decoratives a base de palmetes laterals que l'escif suara descrit. També es localitzaren tres nanses de ceràmica àtica (fig. 28.6), una d'elles possiblement pertanyent a un cílix (fig. 21.10). També es recuperaren dues vores (fig. 28,4 i 5). La primera d'elles pertany a una copa-escif datable a final del V i primer quart del segle IV aC. A aquest conjunt, cal sumar-hi dues bases d'escif (fig. 28,2 i 11) datables, com la resta del conjunt, dins la primera meitat/mitjan segle IV aC. Cal destacar que una de les bases d'escif (fig. 28,11) porta un grafit: Delta, Pi, Iota, Ny. La resta del material d'importació està format per fragments informes d'àmfora púnica.

La ceràmica autòctona està representada per un important nombre de fragments de ceràmica comuna ibèrica (fig. 29, 10 i 11), normalment gerres de mides diverses i llavi exvasat i, sobretot, ceràmica indigeta de pintura blanca (fig. 28, 12 i 16; fig. 29, 1, 2, 4 a 8) de datació imprecisa dins el segle IV i III aC. També són freqüents les ceràmiques de cuina de pasta grollera, tant a torn (fig. 29, 13 i 14) com a mà (fig 29, 12) Algunes d'elles decorades a base de cordons impresos (fig. 29, 15) de difícil datació. Menys presents són les ceràmiques grises de la costa catalana, de la qual en destaca una nansa de cinta.

Relacionat amb aquest estrat hi ha un retall al paviment en el qual documentem diversos fragments de ceràmica àtica (fig. 30, 1 a 3) de la qual en destaca la presència d'una vora exvasada d'un escif posterior al segle V aC. i ceràmica indigeta de pintura bícroma, blanca i vinosa d'inicis del segle IV aC (Martín, 1977, 158-160).

Així doncs, la presència de ceràmica àtica tardana, de ceràmica indigeta de pintura bícroma i d'algun fragment escadusser de ceràmica grisa de la costa catalana ens situa la construcció de la casa número 1 a mitjan segle IV aC.

Fig 28. Ibèric ple. Material procedent dels estrats més profunds de la cambra 1A (UE 1114) que s'han interpretat com un anivellament per preparar el sòl.
 1, 3 a 7) Ceràmica àtica de vernís negre; 2) escif àtic; 8 i 9) ceràmica àtica de figures vermelles; 10) nansa de calze àtic; 11) escif àtic amb signes ibèrics incisos al fons; 12) ceràmica àtica de vernís negre; 13) ceràmica indigeta de pintura blanca; 14 i 15) ceràmica ibèrica pintada; 16) ceràmica indigeta de pintura blanca.

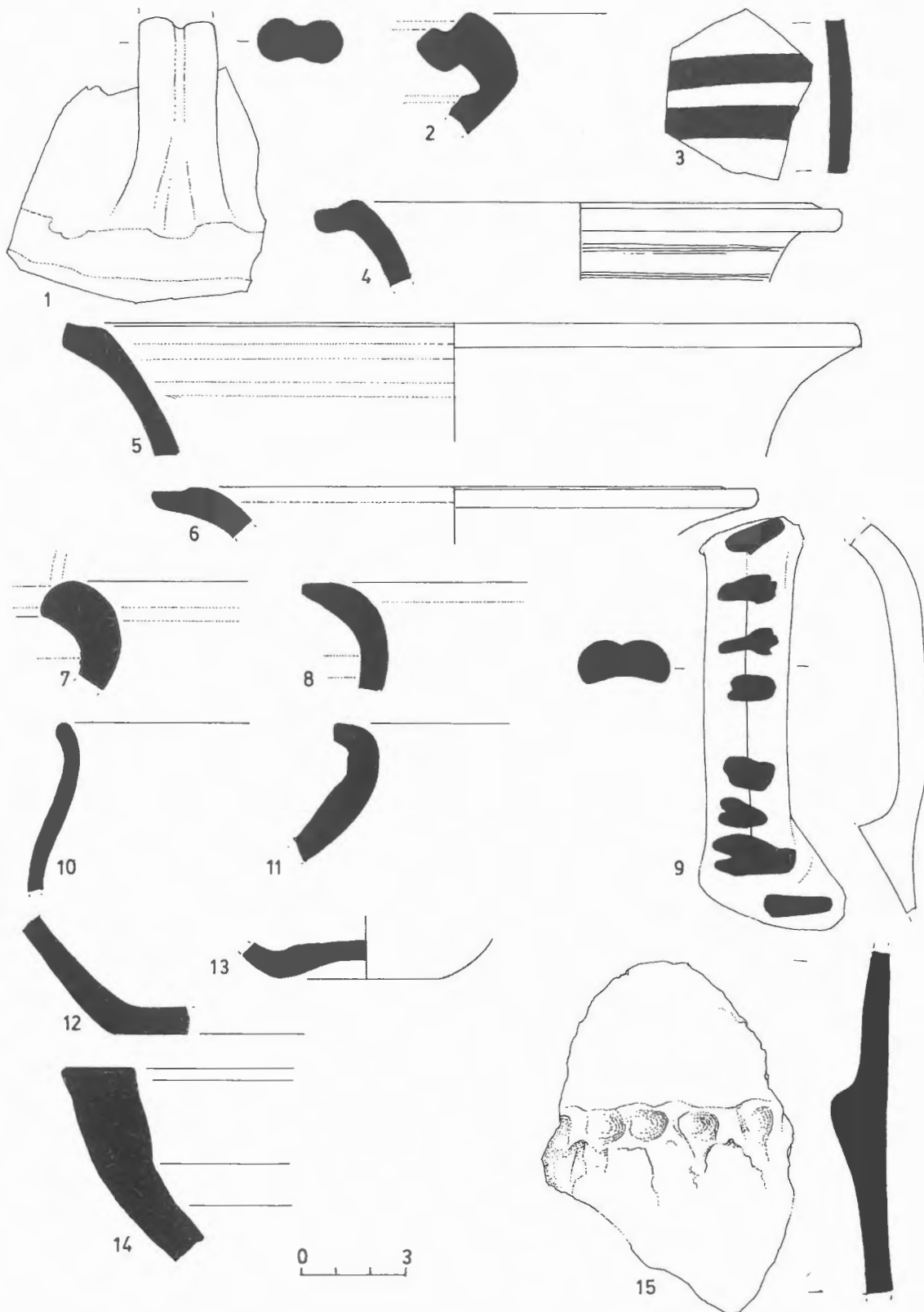

Fig 29. Ibèric ple. Material procedent de la UE 1114 que correspondria a la fase de construcció de la cambra 1A.
 1, 2, 4 a 8) Ceràmica indigeta de pintura blanca; 3 i 9) ceràmica ibèrica pintada; 10 i 11) ceràmica comuna ibèrica;
 12 i 15) ceràmica de pasta grollera, reduïda, feta a mà; 13 i 14) ceràmica de cuina de pasta grollera, reduïda, feta a torn.

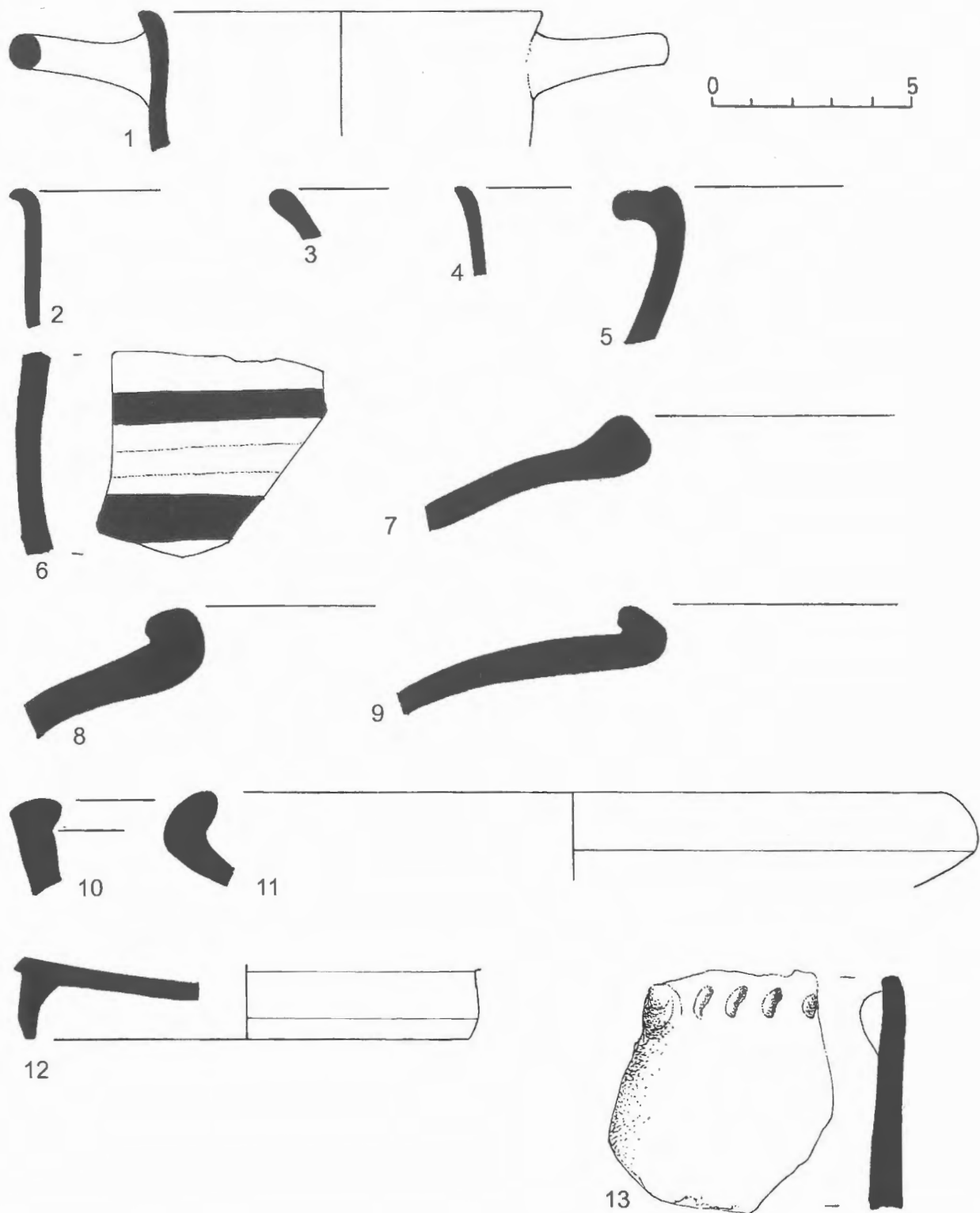

Fig 30. Ibèric ple. Material procedent del farciment d'un retall en el paviment 1114 de la cambra 1A.
 1 i 2) Escif de ceràmica àtica de vernís negre; 3) ceràmica àtica de vernís negre; 4) ceràmica de vernís negre indeterminat; 5) ceràmica comuna ibèrica; 6) ceràmica indigeta de pintura bicroma; 7 a 9) àmfora ibèrica; 10 a 13) ceràmica procedent de la UE 1112: Correspondria a l'amortització del paviment 1114 de l'habitació 1A; 10) ceràmica comuna ibèrica; 11) ceràmica grisa de la costa catalana. Escudella de carena alta i vora reentrant; 12) ceràmica grisa de la costa catalana; 13) ceràmica reduïda feta a mà de pasta grollera.

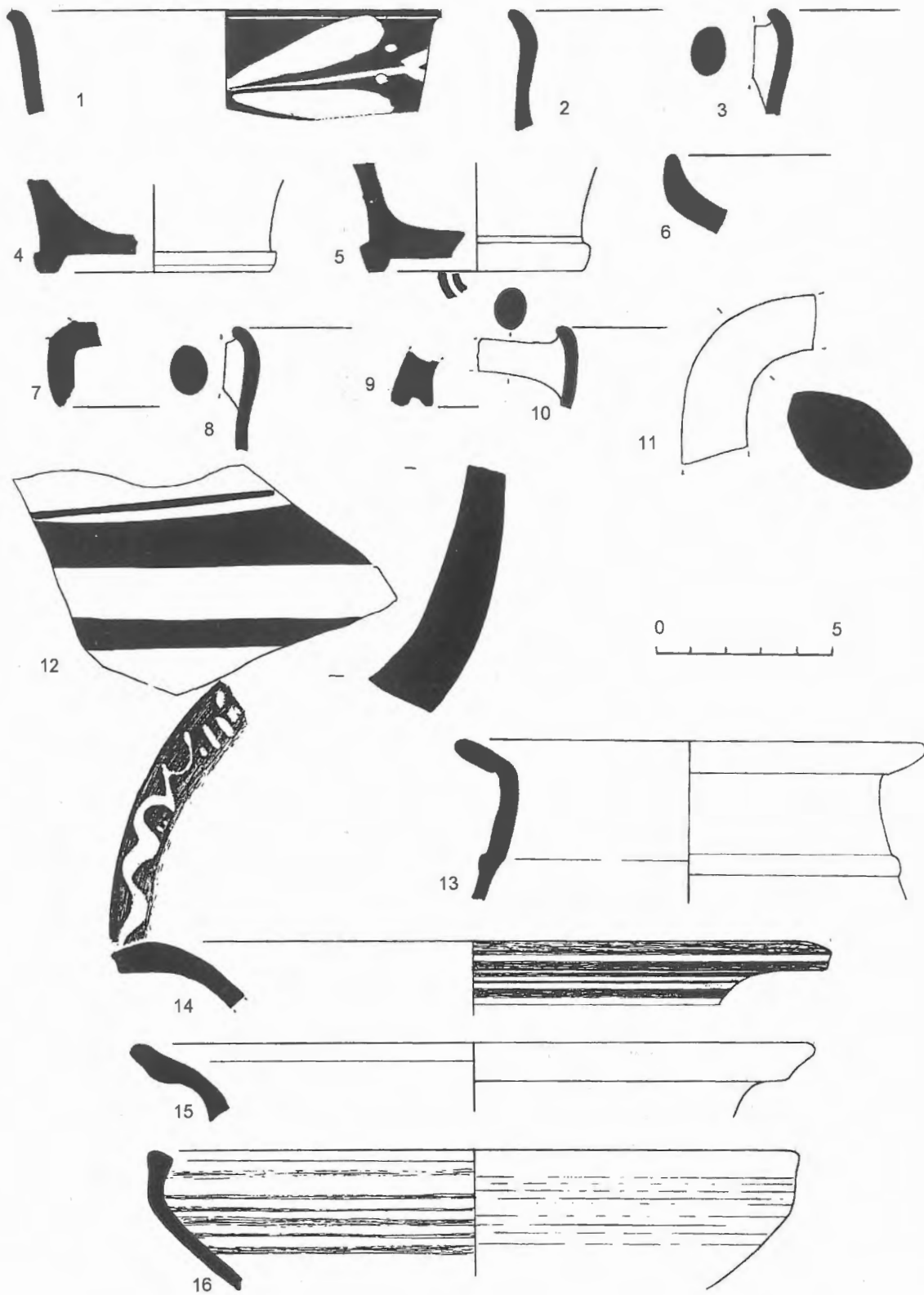

Fig 31. Ibèric ple. Ceràmica procedent del nivell d'amortització del paviment 1114 de l'estança 1A, el més antic.
 1) Ceràmica àtica amb decoració de l'estil de Saint-Valentin; 2 a 10) ceràmica àtica de vernís negre; 11) àmfora greco-itàlica; 12) ceràmica ibèrica pintada; 13) ceràmica comuna ibèrica; 14) ceràmica indigeta de pintura blanca; 15) ceràmica comuna ibèrica; 16) ceràmica grisa de la costa catalana engalbada amb tocs i bandes espatulades. Assimilable a la forma A-III.

Fig 32. Vista general del sector 1 des de llevant. En primer terme, les restes de les estances 1E, 1F i 1G.

Fig 33. Porta oberta entre les cambres 3 i 6.

Des d'aquest moment i fins a la seva destrucció a final del segle II aC. quan es bastiren els grans murs la casa fou objecte de reformes i repavimentacions continues que es van esglaonant en el temps. Aquest fet es pot observar perfectament en estrats com el 1112 que es posava per damunt de l'estrat 1114 que ens ha servit per datar la construcció de la casa número 1. Així doncs, en l'estrat 1112 al costat de ceràmiques antigues, com la vora de cantar de la classe de Saint-Valentin (fig. 31, 1) o diversos escifs àtics de la primera meitat-mitjans segle IV aC. (fig. 31, 393, 394 o 397) trobem una nansa d'àmfora greco-itàlica (fig. 31, 400), ceràmica indigeta de pintura blanca de la segona meitat del segle IV aC o, fins i tot, del segle III aC., cerà-

mica comuna ibèrica (fig. 31, 403) amb una cronologia situada a mitjan -segona meitat del segle III aC. i ceràmica grisa de la costa catalana. En aquest cas hem recuperat una vora reentrant d'una escudella de carena alta que podem datar des de la segona meitat del segle IV aC. i tot el segle III aC. o bé una altra vora reentrant, engalbada amb tocs i bandes espatulades assimilable a la forma A-III (Barberà/Nolla/Mata, 1993, 25).

També forma part d'aquest conjunt de reformes l'estrat 1139. En aquest estrat apareixen ceràmiques àtiques del segle IV aC. acompanyades d'elements datables a la segona meitat del segle IV aC. i tot el segle III aC. com és una base d'escif de peu alt de

Fig 34. Àmbit 1f, amb la solera del gran forn.

ceràmica comuna ibèrica o vores de comuna ibèrica amb fons umbilicat que no semblen entrar en el segle II aC.

Pel que fa al segle II aC. destaquen les reformes i refets en els repliments 1125 i 1123 i el paviment (1120) que s'hi sobreposa. Entre el material que hem recuperat d'aquests estrats destaca la presència de ceràmica d'engalba blanca, una producció ben data a partir de mitjan segle II aC. (Nolla, 1981, 51-62) o alguna base típica de ceràmica oxidada emporitana del segle II aC. (Aquilué et al., 1984, 370-374) o algun fragment informe de *kalathos*. Tot plegat acompanyant, ceràmiques més antigues, com l'àtica o les ibèriques de pintura blanca .

Un estrat important alhora de documentar la dinàmica d'aquest sector fins a la seva desaparició és l'estrat 1195. Es tracta d'un nivell de reompliment i preparació del paviment del carreró que separava la casa 2 de la 5. Entre el material recuperat assenyalariem la vora d'una escudella de forma indeterminada de la Campaniana A (fig. 40,7), un plat de la forma Lamboglia 36, també en Campaniana A (fig. 40,10), i una base d'una escudella de la mateixa producció amb decoració d'unes belles palmetes estampades en forma de fulles emmarcades dins d'un cercle traçat a rodeta (fig. 40,4), que són característiques de la segona meitat del segle II aC. (Sanmartí, 1978, 49-50, núm. 9, 465-núm. 1.378 i 492, núm. 1.464, a tall d'exemple), datació que

podríem proposar també per a les altres peces esmentades. Confirmarien aquesta cronologia el cos d'una llàntia envernissada de negre de l'Apúlia (Pavolini, 1981, 144-149) (fig. 40,3), un perfil d'àmfora púnica de la forma T.7.5.2.1. (Ramon, 1995, 215-216) (fig. 45) i una vora de ceràmica d'engalba blanca (fig. 40,6), una producció no pas anterior a mitjan s. II aC. (Aquilué et al., 1984, 375). Tot fa pensar que aquestes reformes urbanístiques es van fer molt poc abans de la construcció dels grans murs (*infra*, cap. 3.5).

Finalment, la troballa d'un fragment (fig. 40, 2) de vora de campaniana A tardana (forma Lamb. 27) en els estrats d'abandonament del petit forn que estava situat en el llindar de la porta que comunicava les estances 1E i 1F i el material aparegut en l'estrat 1147 ens aporten la cronologia final d'aquest sector. El material d'aquest estrat és molt ampli i de cronologia diversa però destaca la presència de grisa emporitana de la forma A-II. Forum 12 amb patina cendrosa a la vora amb una cronologia de segona meitat del segle II aC. (Nolla, 1982, 201-230; Barberà/Nolla/Mata, 1993, 24).

3.4.3 La tècnica constructiva a l'oppidum. Algunes reflexions.

Les cases 2, 3, 4 i 5 s'acosten molt al prototipus de casa ibèrica. Un espai rectangular delimitat per

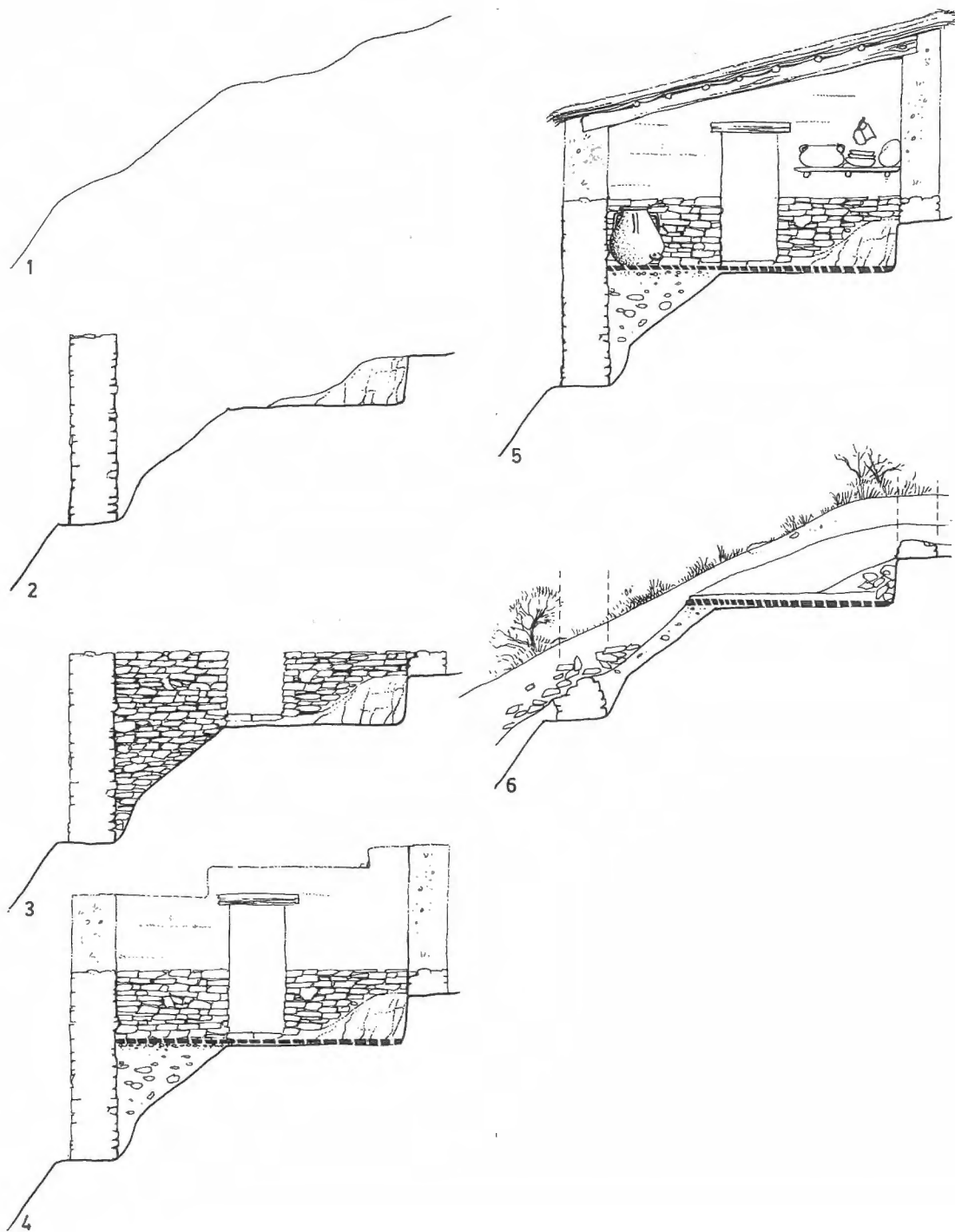

Fig 35. Procés teòric de construcció i d'obliteració d'una casa ibèrica sobre el fonament rocallós de la muntanya de Sant Julià de Ramis.

murs formats per un sòcol de pedra lligada amb fang i un alçat realitzat de tova i amb els paviments fets a base de terra endurida i compactada amb pedruscall menut. Dissortadament desconeixem, a

causa de la construcció dels grans murs d'aterasament del s. II aC., les possibles subdivisions internes, les obertures i altres elements que ens podrien ajudar a definir millor les característiques

pròpies d'aquests quatre habitatges. De porta, en coneixem una d'oberta al mur 1012 (casa 2), que presenta com a tret més singular el fet d'haver-se realitzat en el costat llarg de la casa i no en un dels curts com és més habitual. Ben poca cosa, però que en tot cas ens situa en el context general de l'arquitectura domèstica ibèrica que és pròpia d'aquest territori i que està ben documentada en altres poblats ibèrics com el de Puig Castellet de Lloret de Mar (Pons/Llorens, 1991, 95-110).

Ben diferent és el cas de la casa 1. Aquesta casa és un gran complex arquitectònic, d'uns 16 m. de longitud, de planta molt allargassada, molt adaptat a les fortes pendents de la muntanya i format per, com a mínim, 7 cambres. Les limitacions espaials de l'àrea excavada així com les construccions posteriors que van malmetre aquest espai ja a l'antiguitat no permeten realitzar un estudi microespai que ajudi a definir l'ús de cadascun d'aquests àmbits. Amb tot, la troballa dels forns que abans ja hem descrit i dels quals en desconeixem el seu ús, ens indica l'especialització de dues estances del complex, la 1E i la 1F. Per altra banda, la localització de diverses rodes de molí rotatori, *pondera* i fusaioles en les estances 1A, 1C i 1D ens assenyalen les tasques pròpies d'un sector destinat a treballs realitzats en l'àmbit de la llar: el teixir i la manipulació dels aliments. Tasques que es combinen en el mateix espai on es devien desenvolupar activitats purament residencials com demostra la presència de diverses llars en les estances esmentades.

Aquest tipus de casa no és estranya en el món iber. De fet està molt ben documentada en diverses zones, especialment al País Valencià (Bonet/Guerin/Mata, 1994, 115-130; Abad/Sala, 1993). També a Catalunya aquest tipus de casa compartimentada cada cop és més ben coneguda (Belarte/Barberà, 1994, 41-43). Tanmateix, al nord-est del Principat ha estat força indocumentada fins fa ben poc. Concretament, en les excavacions que s'han efectuat en els darrers anys a mas Castellar de Pontós se n'han pogut descriure algunes (Pons et al., 1998, 65-68; Pons et al., 2000, p. 81-83). En aquest sentit també és interessant recordar l'excavació de la zona 14 del puig de Sant Andreu que els seus excavadors defineixen com a "una sola unitat de funcionament" (Martín et al., 2000, 68). Tanmateix, caldrà esperar la finalització d'aquesta excavació i la seva publicació definitiva per començar a copsar l'abast, cronologia i importàn-

cia d'aquest tipus de casa en el nord-est peninsular. En tot cas, la localització de la casa 1 del puig de Sant Julià obra la possibilitat d'efectuar noves lectures sobre l'arquitectura domèstica en *oppida* com el de Sant Julià, on sempre s'havia cregut que per l'accidentada topografia del terreny només existien cases simples disposades en successives terrasses. En aquest cas, la combinació de cases compartimentades o unicel·lulars així com la seva presència de carrers ens aproxima a una societat molt més complexa del que hom podia imaginar fa uns anys.

Al llarg d'aquest treball, i no solament en aquells capítols que recullen les excavacions darreres sinó també en els que servien per fer un profitós repàs de la llarga activitat desenvolupada d'ençà del descobriment de l'oppidum el 1932, hem fet moltíssimes referències a la tècnica constructiva emprada pels antics ibers que, a partir de les dades que presentem, sembla assolida, com a mínim, en l'ibèric ple i que sense canvis de cap mena continua en ús fins ben entrada la romanització i, per tant, molt poc abans de l'abandonament complet del lloc durant la primera meitat del segle I aC quan constatem la presència de tegulae i imbrices que cal considerar, sense cap dubte, una aportació dels itàlics. Només en allò relatiu al cobriment dels habitatges -i caldria encara veure fins a quin nivell i a on-, hi ha una certa influència de les tècniques constructives forànies en aquest *oppidum*, un fet que, per altra banda, observem arreu d'aquest territori. A partir de la segona meitat d'aquella centúria, les influències exteriors es feren sentir cada cop amb més força fins al punt que la tradició local es dissolgué en la gran tradició constructiva mediterrània en popularitzar-se els sòcols de pedra i morter, els sòls de còdols, d'*opus signinum*, de mosaic i de llosetes -alguns d'ells ben coneguts d'abans-, les parets de tàpia, essent rar l'ús de tova que, de cap manera, hem de considerar un costum exterior sinó general, i, sobretot, el cobriment dels sostres amb teula plana i *imbrices* que, efectivament, és una clara aportació itàlica, tal com ho seria, també, el recobriment exterior i interior dels murs que, de vegades, es pinten amb color cridaders formant bandes paral·leles i incorporant, en ocasions, elements ornamentals i decoratius més sofisticats.

Volem, doncs, a continuació fer unes reflexions de conjunt que, pensem, han d'ajudar a entendre l'as-

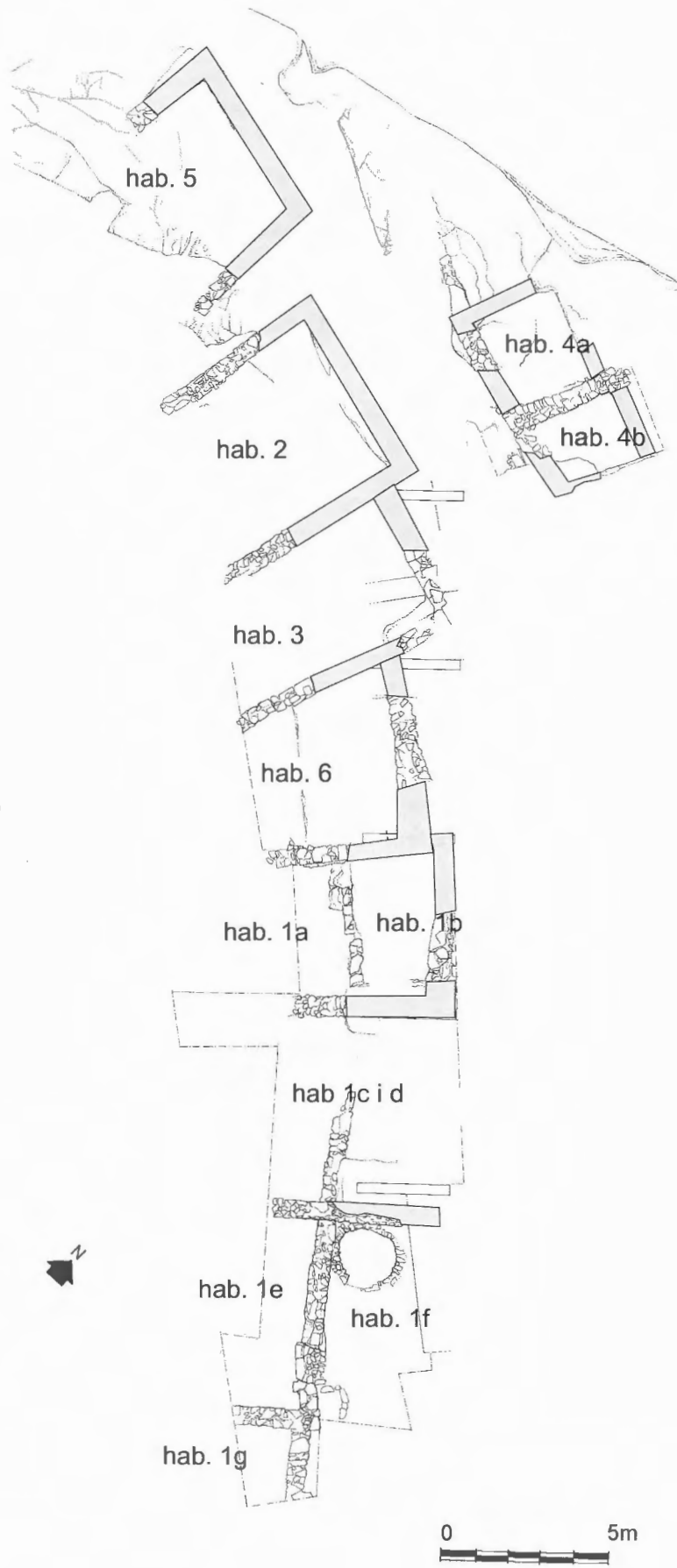

Fig 36. Sector 1 al segle II aC.

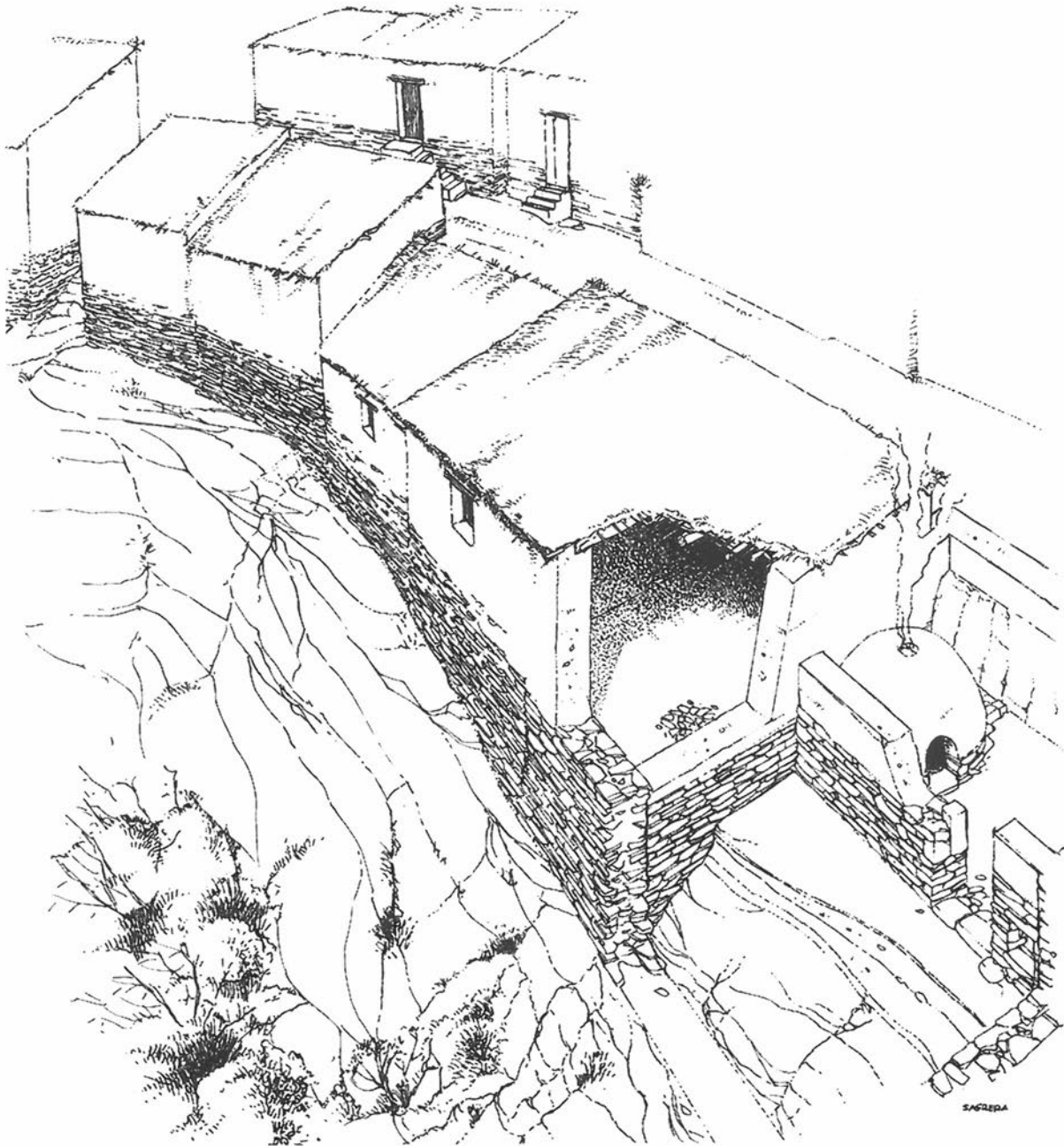

Fig 37. Sector 1 al segle II aC. Reconstrucció volumètrica.

pecte de l'*oppidum* a l'antiguitat i comprendre l'estat en què ens ha arribat i l'aparició constant d'una disposició estratigràfica que s'explica perfectament per la pròpia dinàmica ocupacional del lloc i pels processos subsegüents al seu abandonament. Deixarem de banda d'aquestes consideracions la construcció del gran mur, obra romana de mentalitat i execució, del temple hel·lenístic i, no cal dir-ho, dels edificis posteriors -*castellum*, mausoleu, església romànica-, convenientment descrits i que poc tenen a veure amb la manera de fer dels antics indigets.

El lloc triat per establir-hi l'*oppidum*, excepcional des de molts punts de vista, és una mena d'esperó rocós que s'orienta de nord-oest a sud-est damunt de les planes del riu Ter i de l'estret Congost, elevat-se, com a màxim, uns 150 m. Aquesta llengua rocosa és llarga i estreta, amb desnivells de vegades molt pronunciats per tots els costats llevat de l'extrem nord-occidental, mirant cap a la Costa Roja, cap al camí, on la pujada és molt més suau, menys complicada. Aquestes circumstàncies orogràfiques a les quals s'adaptaren admirablement els ibers de Sant Julià, expliquen les característiques urbanístiques del lloc i la tècnica constructiva d'habitatges i edificis de tota mena i, també, les obres defensives que havien d'assegurar i millorar la protecció del lloc i convertir l'*oppidum* en el centre dominant d'aquest indret, en la clau del Congost i de les terres, excel·lents, de l'entorn.

Per les peculiaritats topogràfiques de la muntanya l'hàbitat, almenys des de l'ibèric ple, quan tenim, ja, dades fermes, es disposà a partir d'un eix longitudinal que, molt probablement, correspondria al carrer principal del lloc, que anava de l'extrem nord-oest de l'*oppidum*, on hem descobert el límit, per aquella banda, de l'hàbitat i que, versemblantment, es perllongaria cap enfora amb el vial d'accés des del camí d'Hèracles, la futura Via Augusta que, en el seu ramal principal, circulava per la Costa Roja, fins al sector de l'esplanada de l'església i més enllà, fins l'altra punta de l'*oppidum* que, de moment, no ens és coneguda. Per funcionar adequadament aquest carrer central, l'eix vertebrador de l'*oppidum*, hauria de situar-se, sempre, en la cota més alta. A un costat i altre s'hi disposarien els habitatges, perpendiculars a aquell carrer central. En els punts més estrets de la muntanya, aquell esperó rocós que ja hem descrit, és segur que més enllà d'aquestes cases hi hauria el penya-segat; en molts altres, però, aprofitant les terrasses

naturals adaptables, l'esquema inicial es repetiria: un altre carrer paral·lel al principal, situat a una cota força més baixa i a un o a tots dos costats, altres edificis. Perpendicularment, carrerons fortament inclinats i ben adaptats a l'orografia original i, de vegades, escales bastament tallades a la roca posant en contacte els eixos longitudinals secundaris amb el principal. No suposéssim pas que aquests carrers haguessin de ser rectes, dibuixats a cordill. Ans al contrari, tal com s'ha posat de manifest en el sector 1, objecte principal d'aquesta monografia, els vials interns de l'*oppidum* s'adapten com una pell a les formes naturals de les terrasses i quedant ben clar el paper de desguàs dels vials, estrets i costeruts que servien també per accedir d'una de les terrasses baixes a una altra de superior. També s'aprofitava el pendent per desguassar l'aigua de la pluja muntanya avall. Això dibuixa una estructura aparentment irregular a l'entorn dels vials que es disposaren esglaonats adaptant-se a les terrasses i plataformes preexistents. Des d'aquest punt de vista Sant Julià de Ramis no és, sinó, un altre dels molts oppida peninsulars que presenten aquesta disposició i aquestes característiques.

Són, precisament, aquestes circumstàncies les que determinen, com passa també en moltíssims altres llocs, una tècnica constructiva aparentment peculiar i que no és altra cosa que una adaptació d'una tradició general i ben desenvolupada a un medi determinat. L'aparent "personalitat" dels habitatges de Sant Julià que tant interessà, en un moment donat, els estudiosos del món ibèric, ha deixat pas a una valoració més ponderada que situa tot allò de "rar" i de "curiós" que havia tingut aquest jaciment en la més normal de les rutines.

Aquesta adaptació al medi significa l'ús com a matèries primeres d'allò que es tenia a l'abast i que determina i explica que durant el període ibèric només s'utilitzés com a material de construcció esquist pissarrós, terra argilosa i fang, sorra i graves, branques i fusta i, com a màxim per l'etapa finals (segles III/I aC), calç usada puntualment i amb eficàcia. Aquests materials procedeixen de l'entorn immediat o del subsòl geològic de la muntanyes (l'esquist) i no plantejaven problemes complexos de subministrament. L'ús d'altres matèries primeres que cal anar a cercar més lluny s'accentuà, com veurem, durant la segona meitat avançada del segle II aC en un context polític diferent i on el paper de Roma fou determinant. És molt pro-

bable, i això tindrem ocasió d'analitzar-ho amb detall quan es publiquin monogràficament les excavacions del sector 2, que la muralla defensiva de l'*oppidum*, l'única que, de moment, coneixem, que protegia l'únic punt feble de l'hàbitat, el sector nord-occidental, hagués fet servir calcària en la seva obra. Tanmateix cal aclarir, encara, la cronologia de les fortificacions -dues fases segures de la muralla- i fer-ne una anàlisi detallada de cada un dels sectors del parament. Els altres materials procedirien de la mateixa muntanya, de l'entorn immediat o de les riberes del riu.

Les cases, de formes regulars quadrangulars o, preferentment i majoritàriament, rectangulars, es disposen en relació a un dels carrers i potser en algun cas -no ho hem pogut comprovar encara-, donant simultàniament a dos, un a peu pla i l'altra en un hipotètic pis superior. Adaptant-se, doncs, als vials, es disposaven els habitatges, cosa que explica perfectament bé la suposada "irregularitat" o canvis d'orientació dels edificis tal com es fa palès en el sector 1, on les cases de més al sud-est i les de més al nord-oest no són, ni de bon tros, paral·leles, orientació que s'adaptava al carrer/terrasa que serví per definir-les. Arreu on s'ha excavat -i deixem novament de banda el sector 2 on, efectivament, per les característiques del subsòl natural tindrem ocasió de veure un altre tipus de comportament- trobem la mateixa solució i, com a resultat, una estratigrafia similar que només es pot entendre si comprenem la dinàmica constructiva i destructiva d'aquestes edificis. Intentem explicar-ho (fig. 35).

Per les característiques orogràfiques del lloc, per l'estretor naturals d'aquelles terrasses o plataformes naturals o mig naturals, per la inclinació original de l'esperò rocós, molt estret i molt llarg, fou absolutament necessari ampliar artificialment l'esplanada on s'havia de bastir un edifici. Calia, doncs, i en primer lloc, alçar un mur de contenció que es recolzés sòlidament en la roca i com menys envall l'ancoressin, millor, estalviant-se material i, per tant, temps. Però això, sovint, devia estar més condicionat per la naturalesa de l'indret que per altres raons. Tanmateix, el més important era un bon resultat i de gran solidesa.

Aquell mur de contenció, cec, s'alçaria fins al nivell de l'esplanada triada per bastir-hi l'hàbitatge i una mica més, puix que s'elevaria fins al nivell dels altres sòcols de pedra que definien l'edifici. De fet, aquell mur de contenció no era altra cosa que un

sòcol molt més alt perquè la base geològica es trobava, també, molt més baixa. Contra aquell mur de contenció principal, paral·lel al carrer, s'hi disposaven els fonaments dels murs perpendiculars de l'edifici fins arribar a la plataforma rocosa inicialment triada. Aquesta es retallava, definint la capçalera de la casa, el mur del fons i els laterals que s'unien amb el sòcol dels fonaments que venien de molt ensota i que finalitzaven, tot recolzant-s'hi, amb la paret del fons, el mur de contenció exterior. La roca allisada esdevenia la base del nivell de circulació i, per tant, calia reomplir l'espai definit pels murs de contenció amb terra i pedres per aconseguir un nivell pla, adequat per a viure-hi. Una part dels murs -sovint només un, el del fons- eren tallats a la roca i els altres es bastien en sec a base de llosetes primes i planes d'esquist que procedia, moltes vegades, del propi retallat de la roca o, de vegades, fent servir fang de lligam. Aquests sòcols, força estandaritzats, solen tenir unes amplades d'entre 0'50 m i 0'70 - de vegades, molt més estrets o molt més amples, amb amplades de 0'25 m a un metre (Caravaca/Teixidor, 1996, 120)-, essent les mides més repetides entorn dels 0'60/0'65 m. Són d'excel·lent factura, molt ben disposats, sòlids i de certa bellesa i acaben amb una superfície aplanada i recta que facilitava la disposició, al damunt, de la tàpia o de les toves. Aquests sòcols poden ser posats en sec o bé fent servir com a lligam el fang. Normalment, quan ens han arribat sense malmetre o arrasats per obres posteriors, aquests sòcols de pedra s'elevaven uns 0'50/0'60 cm per damunt del sòl. De vegades també és possible observar que en haver-se retallat la roca, s'acaba de donar forma als murs col·locant-hi a sobre plaquestes de pissarra fins arribar a l'alçada convinguda (fig. 35). Fins ara ni en les excavacions antigues ni en les actuals s'han posat de manifest evidències d'un possible recobriment exterior dels murs, ni per dins ni per fora. Caldrà estar a l'aguait i quan en un futur pròxim s'explorin altres sectors de l'*oppidum* més ben conservats intentar resoldre amb dades fermes aquesta qüestió que, de moment, cal deixar oberta.

Aquesta disposició, aquestes característiques, absolutament necessàries, convertien els murs de contenció perifèrics en una afegit més a la defensa natural del lloc.

Els sòls eren senzills, en part, la roca retallada i allisada i, en part, un paviment de terra piconada damunt d'un reompliment compactat i endurit. Per

Fig 38. Paviment 1047 de l'estança 1C.

Fig 39. Forn construït sobre el llindar que comunica les estances 1E i 1F.

regularitzar i uniformitzar el terra hi havia varies possibilitats: una, que hem pogut constatar en l'excavació del sector 1, era la disposició, sobre una capa de terra flonja, d'un enllosat de plaquetes de pissarra que devia cobrir tota la cambra o una part (també a Caravaca/Teixidor, 1996, 120, 123-124, fig. 1 i 2, amb un sòl probablement posterior, per sobre, de terra piconada); una altra, evidenciada en antigues excavacions varies vegades, consistia en disposar sobre la roca i el reompliment, un nivell de 6/8 cm de grava molt fina i al damunt un sòl compactat de terra i sorra. Arreu s'observa una suau inclinació dels paviments, seguint el desnivell natural que degué servir per assegurar, en circumstàncies extraordinàries, un desguàs fàcil de l'aigua. Interessa fer notar l'existència, en algunes d'aquestes cambres, de llars de tipus familiar i, en algun cas, "industrials". Són curioses les dues de forma quadrangular de 0'70 x 0'80 m que foren excavats el 1964 (*supra*, cap. 2) (fig. 9), construïts damunt del paviment amb solera de fragments de terrissa i argila endurida pel foc, col·locats a la part central de la cambra, i els més convencionals, circulars, posats al descobert en el sector 1 on destaca per les dimensions i la construcció el gran forn de l'extrem sud-est de l'àrea explorada (fig. 34). Diferent és el que es localitzà el 1994, en cubeta retallada, de planta circular i 0'80 m de diàmetre, amb una solera de plaques d'esquist i un recobriments del fons i de les parets del receptacle amb argila compactada i endurida pel foc (Caravaca/Teixidor, 1996, 121, 123-124, fig. 1 i 2) (fig. 19).

Les toves són, fins ara, escasses i mal documentades, i, en canvi, la presència, en l'excavació, de terra argilosa i pedruscall menut podria fer pensar en l'ús de la tàpia posada directament damunt dels sòcols de pedra. Els trespols, la cobertura d'aquestes estances, pogué ser ben reconeguda en antigues excavacions (*supra*, cap. 2) i, per la dinàmica evolutiva del sector, ha desaparegut sense rastre en aquest sector 1. Tot fa pensar, però, en un comportament similar. El sostre era sostingut per bigues de fusta i branques i palla al damunt, conformant un espès entrellaçat. A sobre, una capa de fang barrejat amb palla i branquillons, per fer-lo elàstic i impedir que en assecar-se s'esquerdés, d'entre 5 o 6 cm i per sobre, ja a l'exterior, ben emblanquinat amb calç, una o varies capes que es devien aplicar cada nova anyada o quan convingués, per dificultar les filtracions d'aigua. En els

habitatges més senzills, els més nombrosos per altra banda, el sostre deuria tenir una sola inclinació en el sentit del precipici per facilitar l'evacuació de les aigües (fig. 3 i 35). En algun cas, l'inclinació podia ser lateral cap a un dels carrerons transversals que desguassarien directament al riu.

Alguns dels sòcols fan possible pensar en l'existència, en alguna ocasió, de cases amb dues alçades, una planta baixa i un pis al qual s'hi accediria a pleu pla des del carrer superior i per una escala de fusta, des de dins de l'habitatge. És una hipòtesi que, de moment, no hem pogut confirmar. En algun lloc, molt rarament, és possible identificar alguna de les portes d'accés que, en un altre moment de la història del lloc fou paredada. Aquestes circumstàncies obliguen a pensar que preferentment les portes -les identificades de 0'60 m a 2 m de llum- s'obririen més enllà dels llocs conservats, quasi sempre donant a un dels costats llargs de l'edifici per assegurar-se el màxim contra inundacions. En algun cas, la porta podria obrir-se al costat curt, davant per davant de la part tallada a la roca.

Majoritàriament hem reconegut, a través de les nostres excavacions -sector 1- i tenint en compte els resultats de les exploracions arqueològiques anteriors (Riuró, Maluquer de Motes, Oliva, Rodà, Caravaca i Teixidor), unes cases senzilles, rectangulars, que tenen una amplada d'entre 3'50 i 4 m - en alguna ocasió s'han assenyalat amplades de 2 o poc més- i una llargària imprecisa -no se n'ha trobat cap de sencera- que es calcula entre els 4 i 5 m i, en algun cas, de 11'75, molt estreta que podria correspondre a una sala més ampla parcialment compartimentada per un mur mitger (Caravaca/Teixidor, 123, fig. 1). Normalment semblen estances úniques i independents però en alguna ocasió s'ha de pensar en habitatges de dues cambres i en cases molt més importants i de gran complexitat com la que hem estudiat anteriorment. Les estances més senzilles no anirien més enllà dels 15/20 m² mentre que altres se situarien entre els 50 m² o més, deixant de banda el gran edifici esmentat, enorme en relació a la mitjana. Tanmateix, caldrà esperar a conèixer millor altres sectors de l'*oppidum* per poder treure'n conseqüències i valorar mitjanes que, per altra banda queden disminuïdes de valor en no tenir sencera ni una sola casa.

Les peculiaritats del lloc ampliades per l'estretor general de l'àrea ocupada expliquen aquestes cir-

cumstàncies i l'ús continuat d'una mateixa manera de fer que queda exemplificada en la construcció del gran mur de contenció de la plataforma del temple hel·lenístic que seguí -no podia ser de cap altra manera- la tècnica local, assegurant la base dels mur de contenció directament sobre la roca donant total estabilitat a l'edificació. En aquest cas, en haver-se estabilitzat tota la base de la construcció en una plataforma prou àmplia i plana -i no parcialment sobre el penya-segat, que se situava un parell de metres més enllà-, en tenir una amplada enorme de 7'50 m i una alçada relativa d'una mica més de 5 m, amb poderosos murs-cortina per fora i per dins i, a més, amb parets de cohesió d'ambdós paraments-façana i, sobretot, l'ús continuat de l'estructura com a plataforma del temple, del mausoleu tarda, de l'església parroquial i del cementiri, n'asseguraren la conservació fins que, l'any 1993 fou insospitadament agredit quan es volgué ampliar el cementiri municipal (*supra*, cap. 3.1). En els altres llocs, una manera de fer menys potent, uns grans desnivells, uns murs-fonament menys sòlids i la pressió continuada del farciment interior, explicarien, quan deixà d'haver-hi manteniment, l'enderroc d'aquestes parets i la desaparició d'una part significativa dels habitatges de l'*oppidum*, tota aquella que no es fonamentava sobre roca. Aquestes circumstàncies expliquen que només conservem una part de les estructures, la de més cap endins, la construïda sobre roca, i que l'altra hagi desaparegut, barranc avall. La inclinació dels estrats de colgament d'aquelles estructures s'explica per aquestes circumstàncies i d'igual manera la inclinació sobtada dels sòcols-fonament dels murs perpendiculars al carrer, i la seva desaparició, arrossegats quan es produí l'esllavissament del puntal principal, la paret de contenció del fons, a la qual es lliuraven els murs perpendiculars (fig. 3 i 35).

3.5. LES GRANS REFORMES BAIX-REPUBLICANES

3.5.1. Els grans murs

L'estructura completa descoberta en aquest sector ocupa un front de 39'25 m de llargària des dels límit sud-oriental, quan canvia de direcció en angle recte fins al costat oposat quan aquesta construcció topa amb una elevació molt marcada de la roca que significava, aparentment, l'altre extrem (fig. 45 a 48).

Es tracta d'una construcció -discutirem en un altre lloc la seva possible funció- feta segons la tècnica antiga de l'*emplecton* (fig. 42 a 44) especialment utilitzada a l'hora de construir muralles de gran amplada i sòlides davant les millores constants de les tècniques de setge d'època hel·lenística i de la sofisticació de les màquines de guerra. Aquesta tècnica constructiva a bastament utilitzada pels enginyers hel·lenístics i de tradició hel·lenística d'ençà el segle III aC. arreu del món mediterrani però d'origen molt més antic -per exemple, en el bronze de La Mancha a La Motilla de Azuer (Daimiel, Ciudad Real) (García, 1997, 128), o en context ibèric (Gràcia, 1997, 169, preferentment)-, consisteix en alçar dos murs paral·lels de gruix ben divers segons les necessitats, de vegades lligats l'un amb l'altre mitjançant tirants perpendiculars i reomplint l'espai intern d'un farciment de terra, reble i pedruscall (com a Sant Julià o en les muralles fundacional -Torre Gironella- i baiximperial de *Gerunda*, o en la muralla fundacional de la ciutat regular d'Empúries), o de toves de mòdul estandaritzat hàbilment disposades com a *Tarraco*, o amb un farciment d'*opus caementicium* o a base de reompliments mixtos. Cada cas, en funció de les necessitats, temps i ganes, adopta una solució.

El gruix dels murs intern i extern solen ser iguals i aquesta amplada sol estar relacionada amb la profunditat total de l'obra. En moltes ocasions es tracta d'un mur simple, sempre de grans blocs (*opus quadratum* o *opus* poligonal), amb la cara interna del carreuat poc o gens treballada. Altres vegades es tracta d'una paret més complexa, de doble parament i molt més ampla, que fa necessari, a cops, el farciment interior amb reble.

En el nostre cas aquesta monumental construcció mostra alguns dels aspectes més complexos de la tècnica de l'*emplecton*. Veiem-ne les característiques.

El mur exterior -1002 (fig. 21)-, el més ben conservat, té una llargària, com s'ha vist, d'uns 39 m i és format d'un parament doble amb un gruix total entre 1'10 i 1'25 m, segons el lloc, bastit amb blocs de pedra preferentment calcària i, també, en una proporció inferior al 10%, de gres. Aquests blocs, de cara exterior poligonal, quadrangular o clarament rectangular, són de mides ben diverses entre 0'75 per 0'40 m, 0'85 per 0'47 m o 0'55 per 0'33 m, els de mides més grans o els de dimensions més

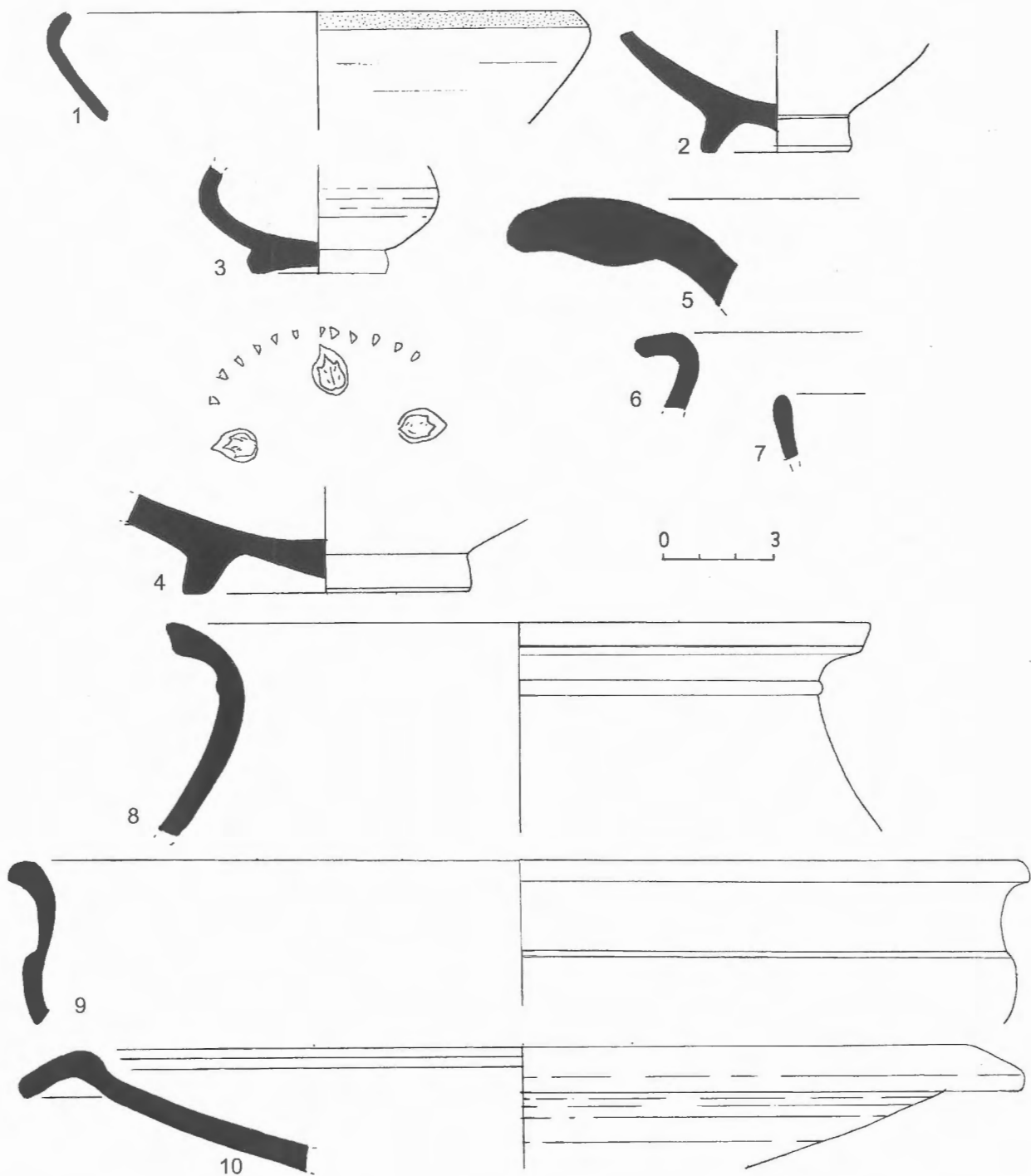

Fig 40. Ibèric final. Material dels estrats que marquen la darrera ocupació del barri ibèric abans de la construcció dels grans murs. Els estrats que romanien intactes eren escassos. Es tracta de petits nivells repartits aquí i allí per l'antic barri del poblat, en general de poca entitat en extensió i en potència però molt importants per testimoniar l'ocupació del lloc fins al moment mateix de la construcció de la plataforma.

1) Ceràmica grisa emporitana. Forma A-II/Forum 12 amb pàtina cendrosa a la vora; 2) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 27; 3) llàntia envernissada de negre de l'Apúlia (UE 1195); 4) ceràmica campaniana A (UE 1195); 5) àmfora púnica tipus Mañà C (UE 1195); 6) ceràmica d'engalba blanca (UE 1195); 7) ceràmica campaniana A (UE 1195); 8 i 9) ceràmica comuna ibèrica de cuita oxidada (UE 1195); 10) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 36 (UE 1195).

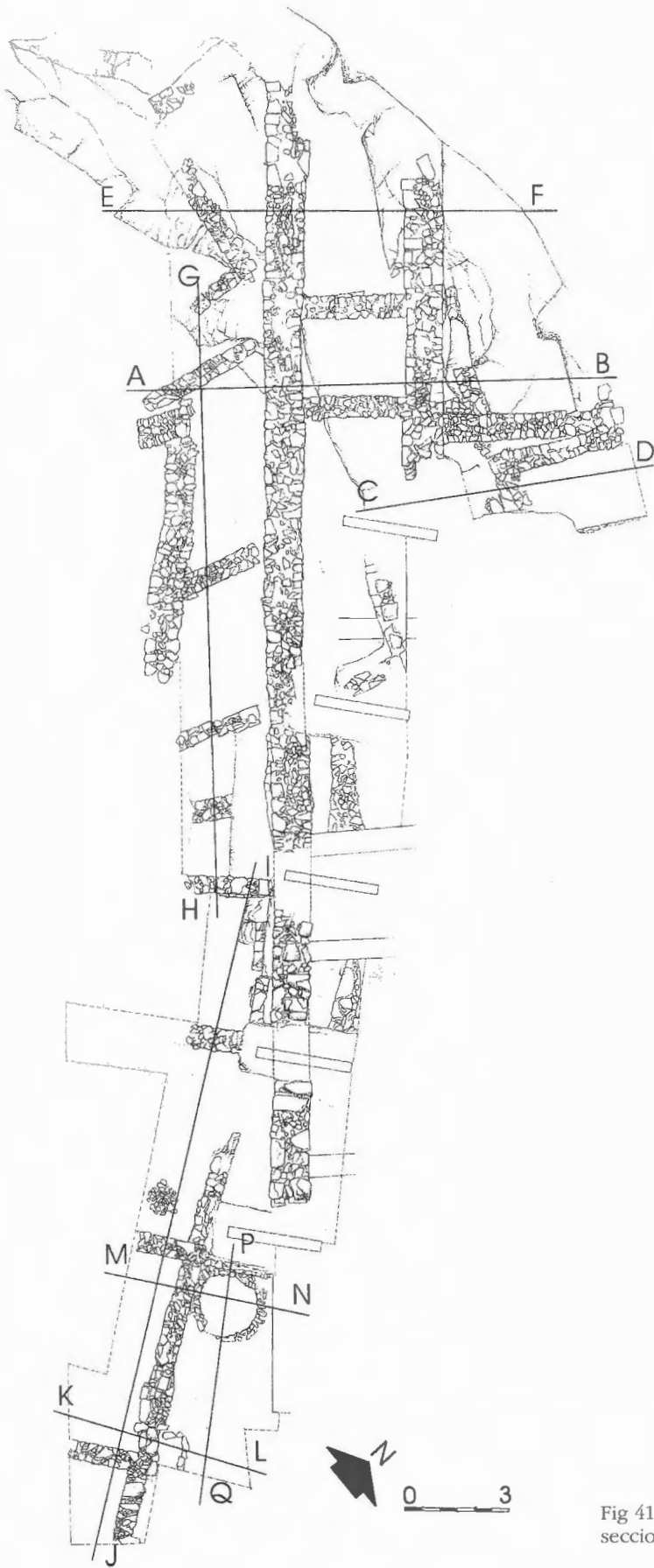

Fig 41. Planta del sector 1 amb indicació de les 8 seccions realitzades.

estandaritzades, es disposen en sec i conformant filades el més rectes i uniformes possible. De vegades, les irregularitats i les diferències s'han de corregir amb la utilització de pedres petites que serveixen també de tascó per assegurar la solidesa del parament. Aquesta paret exterior es complementa amb una altra d'interior, menys acabada i de vegades amb els blocs irregulars pràcticament sense desbastar i amb reompliment interior quan cal de pedruscall menut i ben compactat. El resultat és un mur sòlid, potent i de façana externa força regular. Conserva aquesta paret, en el punt més alt, 12 filades i una alçada d'uns quatre metres (fig. 47, 48 i 52 a 55).

Aquest parament és rectilini però no pas perfectament recte sinó que dibuixa una línia sinuosa. Tal com el podem veure en la seva totalitat després de la campanya de 1998, fou disposat sempre directament sobre la roca natural (fig. 45 i 52 a 54). Aquest fet obligà a tallar i retirar els sòcols i fonaments de les parets de les cambres ibèriques més antigues que es veieren afectades per aquesta obra monumental. La solució no deixa de ser, en aparença, sorprenent puix que és norma pràcticament general que sempre que és possible per qüestions d'economia i de temps s'usés de fonamentació els elements arquitectònics fermamen ancorats de les estructures anteriors. Aquí tanmateix hom procedí a enretirar aquest elements com si fessin nosa en la part que quedava entre la façana exterior del mur cap endins, deixant intactes les restes més enllà de la gran paret tal com podem observar en els fonaments 1004, 1099, 1034, 1032 i 1012 (fig. 21), anant de sud-est a nord-oest. L'explicació és la recerca d'una solera ben establerta, igual i el més uniforme possible, cosa que no hauria pogut ser si s'hagués incorporat aquelles parets en la fonamentació de 1002. L'orientació esbiaixada de les parets més antigues i la tècnica usada, tan diferent, degueren aconsellar prescindir-ne del tot, eliminar-les on feien nosa i construir, de dalt a baix, amb una única tècnica. La roca es trobava, tanmateix, allisada i retallada per les necessitats de crear un sòl estable i còmode de circulació en relació amb l'ocupació de l'ibèric ple. Només quan calgué, com podem observar al costat nord-occidental, es procedí a retallar-la i aplanar-la per facilitar un bon encaix dels blocs de base del mur.

Tres metres més enllà de la cara interior de 1002 es disposa 1074 (fig. 21, 43 i 52), el mur de dins de l'estructura. És en molts aspectes idèntic i fins i tot

aparentment podria semblar que la façana externa era més regular. Recordem però que 1074 ens és més mal conegut que 1002 en haver-se vist molt més afectat per les obres de fonamentació del cementiri i per no haver estat possible una tasca a fons de neteja en trobar-se en un punt molt afectat per l'erosió del basament del vell cementiri accelerada d'ençà les obres d'ampliació. Quan en aquests pròxims anys, segons els plans municipals aprovats, sigui possible traslladar els difunts que encara descansen en els nínxols a la nova construcció, haurà arribat el moment d'adequar l'espai, d'excarvar i netejar la zona i d'eliminar els fonaments de formigó que, ara completament inútils, havien de sostenir la nova esplanada cementiri per dotar de més perspectiva i valor no solament les restes ibèriques sinó també l'església dedicada un dia al cèlebre màrtir.

El mur 1074 és lleugerament més estret que 1002 (fig. 21, 43 i 52), d'entre 1'05 i 1'10 m, i és fet segons la tècnica descrita anteriorment amb pedra calcària exclusivament en els sectors on s'ha pogut observar i sense tants tascons. Els blocs són quadrangulars, rectangulars i en algun cas poligonals en la cara externa i poc acabats en la interna, amb reompliment interior quan cal de reble de pedres de mides petites i mitjanes ben compactades. Com l'anterior, del qual és perfectament paral·lel, no és perfectament recte sinó lleugerament sinuós. Aquest mur-cortina interior es començà a bastir a una altura superior de com a mínim 3'25 m, en una superfície aplanada de la roca que, en el sector nord-occidental, on podem seguir en detall el procés, correspondria a un vial o carrer entre dues filades de cases, unes a la mateixa alçada cap al nord i unes altres molt més baixes cap a migdia. En aquest punt, 1074 conserva una alçada d'uns 1'75 m., essent sempre una mica més elevat que 1002. Sumant els gruixos de les dues grans parets paral·leles i l'espai interior l'amplada total de l'estructura se situa entre 5'15 i 5'20 m. (fig. 45 i 52).

En aquesta tècnica constructiva es normal lligar, amb tirants o murets perpendicular el mur-cortina exterior i l'interior. El nombre i disposició canvia d'un monument a un altre segons les necessitats, disponibilitats i característiques de la construcció. La situació d'aquestes parets internes de cohesió es van disposar a distàncies predeterminades. En aquest monument que estem analitzant també es feren servir. Vegem-ne les peculiaritats i la disposició dins de l'obra. Es tracta d'uns murs de paret

seca rectilinis però no pas traçats a cordill d'amplades variables. El núm. 1 -els descriurem de nord-oest a sud-est-, UE 1075, té una amplada d'uns 0'70 m i és fet de petits fragments d'esquist, la pedra del subsòl geològic i la materia primera usada en la construcció del barri residencial de l'ibèric ple. Aquest tirant s'hauria integrat constructivament dins del mur 1002 i s'adossaria al 1074. Formant una mena d'arc i havent-se bastit dins del farciment de terra i pedruscall. Aquests tirants, recordem-ho bé, no es fonamentaven a la roca sinó en el reompliment i en els grans murs perpendiculars. Entre aquest tirant núm. 1 i el límit de la construcció cap al nord-oest fixat per l'elevació ben marcada de la roca hi ha una distància aproximada d'uns 6 m. (fig. 45 i 55).

El núm. 2 -UE 1076- és idèntic i perfectament paral·lel a l'anterior, amb una amplada d'entre 0'65 i 0'70 m i es localitza a 2'30 m en direcció al sud-est. Aquests dos es conserven molt bé en haver quedat fora dels grans moviments de terra que comportà l'ampliació del cementiri. Els que descriurem a continuació es troben força malmesos. Tanmateix la tècnica, acabats, matèria primera, disposició i funció són tots iguals. El núm. 3 tindria una amplada d'entre 0'62 i 0'65 m i es localitza a 5'85 m del núm. 2. El gruix del núm. 4 és de 0'65 m i el trobem a 5'60 m de l'anterior. El núm. 5 té una amplada d'entre 0'58 i 0'60 m i se situa a 2'5 m del núm. 4. Finalment, el gruix del núm. 6 és d'uns 0'65 m i es troba a una distància d'uns 5'70 m de l'anterior (fig. 45 i 55).

En disposar del tram sencer del gran mur de poc més de 39 m podem observar la disposició, estudiada i ben establerta d'aquests sis tirants perpendiculars. Entre el límit nord-occidental i el primer una tirada llarga, després una de curta, dues de llargues, una de curta i dues més de llargues, en el benentès que entre el mur núm. 6 i el canvi de direcció del monument hi ha 7 m. Si descomptem l'amplada de la paret pròpiament dita (1'10 m) ens queden uns 5'9 m que coresponen a una tramada llarga. La seqüència és la següent: 1 (6 m)/2 (2'30 m)/3 (5'85 m)/4 (5'60 m)/5 (2'50 m)/6 (5'70 m)/7 (5'90), és a dir, 1 curt, dos llargs, un curt, dos llargs (fig. 45).

Finalment caldria indicar que per darrera del mur-cortina interior (1074) en el sector més nord-occidental, on més puja la roca natural i l'únic sector que ha pogut ser sondejat més enllà fou localitzat un mur de pedra seca d'entre 0'75 i 0'80 m de gruix

(UE 1154), fet de plaquetes d'esquist, disposat a la part més alta directament sobre la roca i en canvi bastit directament sobre un farciment de terra i que passant pel damunt de parets de cambres ibèriques arrasades venia adossar-se perpendicularment al gran mur 1074. Només pot ser considerat com un contrafort interior d'aquella potentíssima construcció. Més cap al nord-oest, en pujar encara més la roca i en encaixar-s'hi la cara interna de 1074 es feia innecessari l'ús d'altres elements de sosteniment intern. Recordem també que alguns tirants arrencaven del mur 1002 i s'enfilaven en direcció nord per damunt del mur 1074, tal com es posà de manifest en la campanya de 1993 (fig. 45). Aquest tirant de més endarrera (1154) tal com els altres disposats entre els murs grans (1075, 1076..) són fets, com recordareu, de plaquetes d'esquist, molt probablement procedents dels sòcols i fonaments de les cambres ibèriques desmuntades quan es procedí a edificar aquesta magna obra.

1002 i 1074 foren bastits preferentment amb pedra calcària i en un grau molt menor s'usà algun bloc de gres (pedra sorrenca) d'un peculiar color daurat. Els tirants perpendiculars 1075, 1076 i els quatre altres identificats i sense número, són fets d'esquist amb presència molt puntual de pedra calcària.

En aquest cas la matèria primera usada és la roca del subsòl. És la pedra que es féu servir per bastir els fonaments i els sòcols dels murs dels habitatges ibèrics la major part dels quals són disposats en sec o units amb fang i d'una acuradíssima realització tècnica. Les pròpies peculiaritats del material que s'esllavissa fàcilment facilita la seva extracció i condiciona el seu ús. Es treballà a partir d'unes plaques primes i no gaire grans. És poc adequat per un edifici singular de mides notables bastit amb mentalitat romana (o hel·lenística). Es féu servir només per construir els tirants perpendiculars entre 1002 i 1074.

La calcària procedeix d'unes pedreres que es localitzen en el sector nord-occidental de la muntanya de Montjuïc, immediatament davant del riu Ter i de la muntanya de Sant Julià, per tant, a una distància reduïda de poc menys d'un km però en el benentès de l'existència del riu, una barrera a considerar, i de la necessitat de pujar els blocs fins dalt de tot de l'*oppidum* salvant un desnivell considerable (fig. 73).

El gres procediria de la ribera esquerra del riu Ter, per tant del mateix costat de la muntanya de Sant

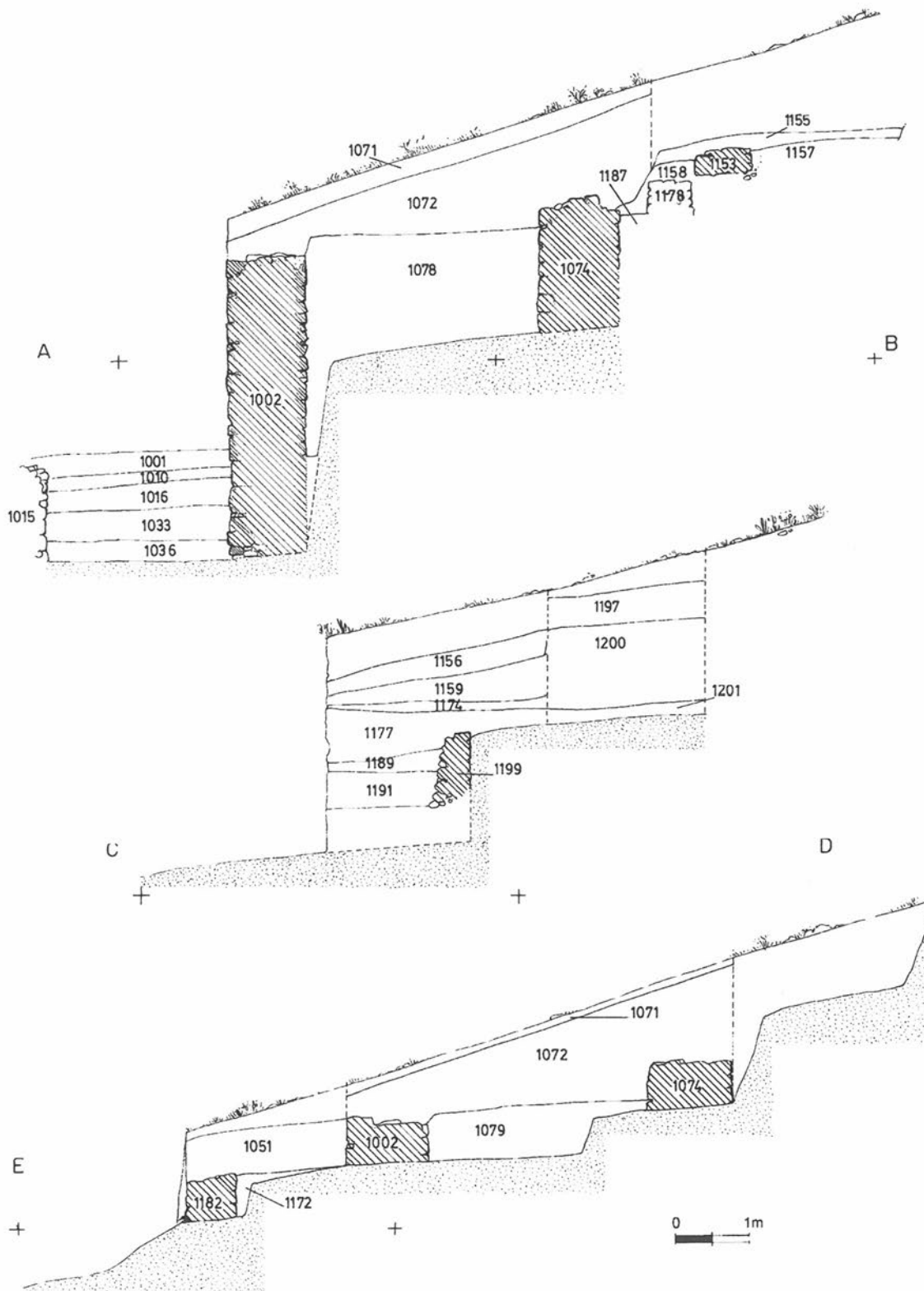
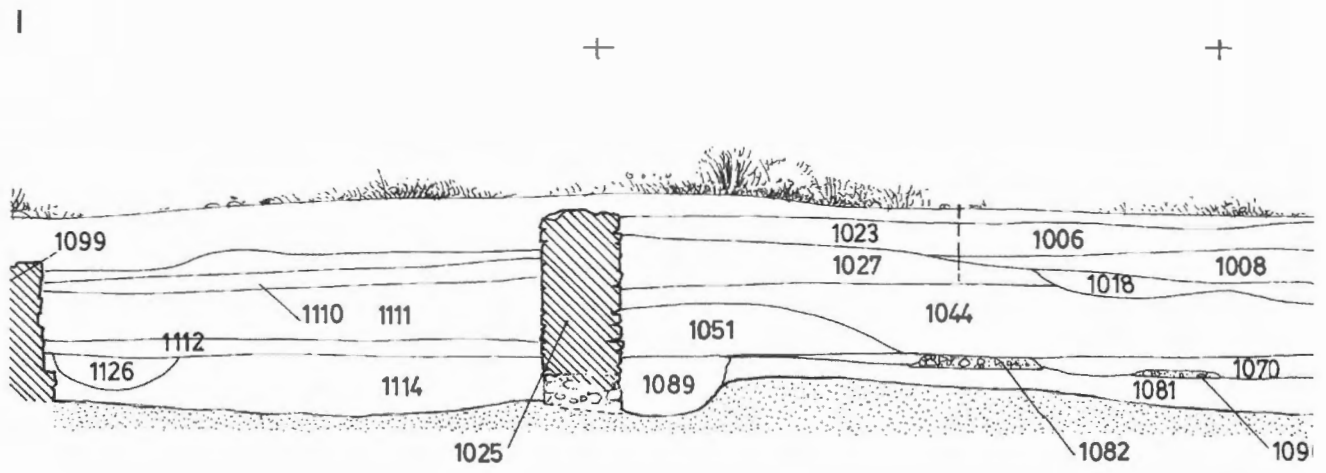
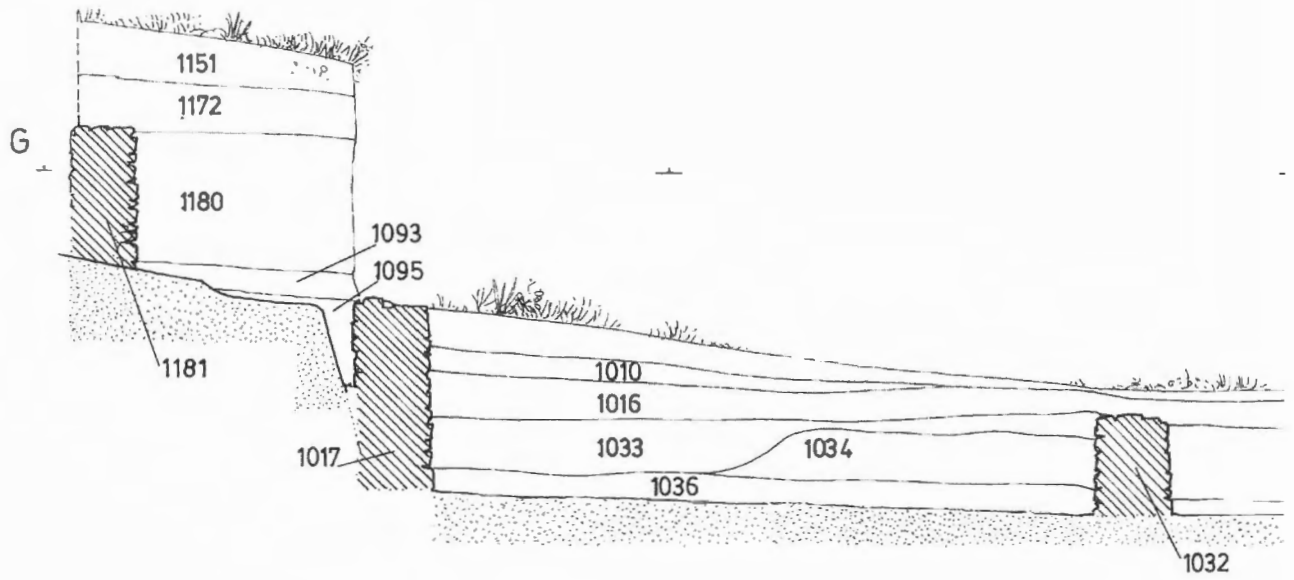

Fig 42. Seccions A-B, C-D i E-F.

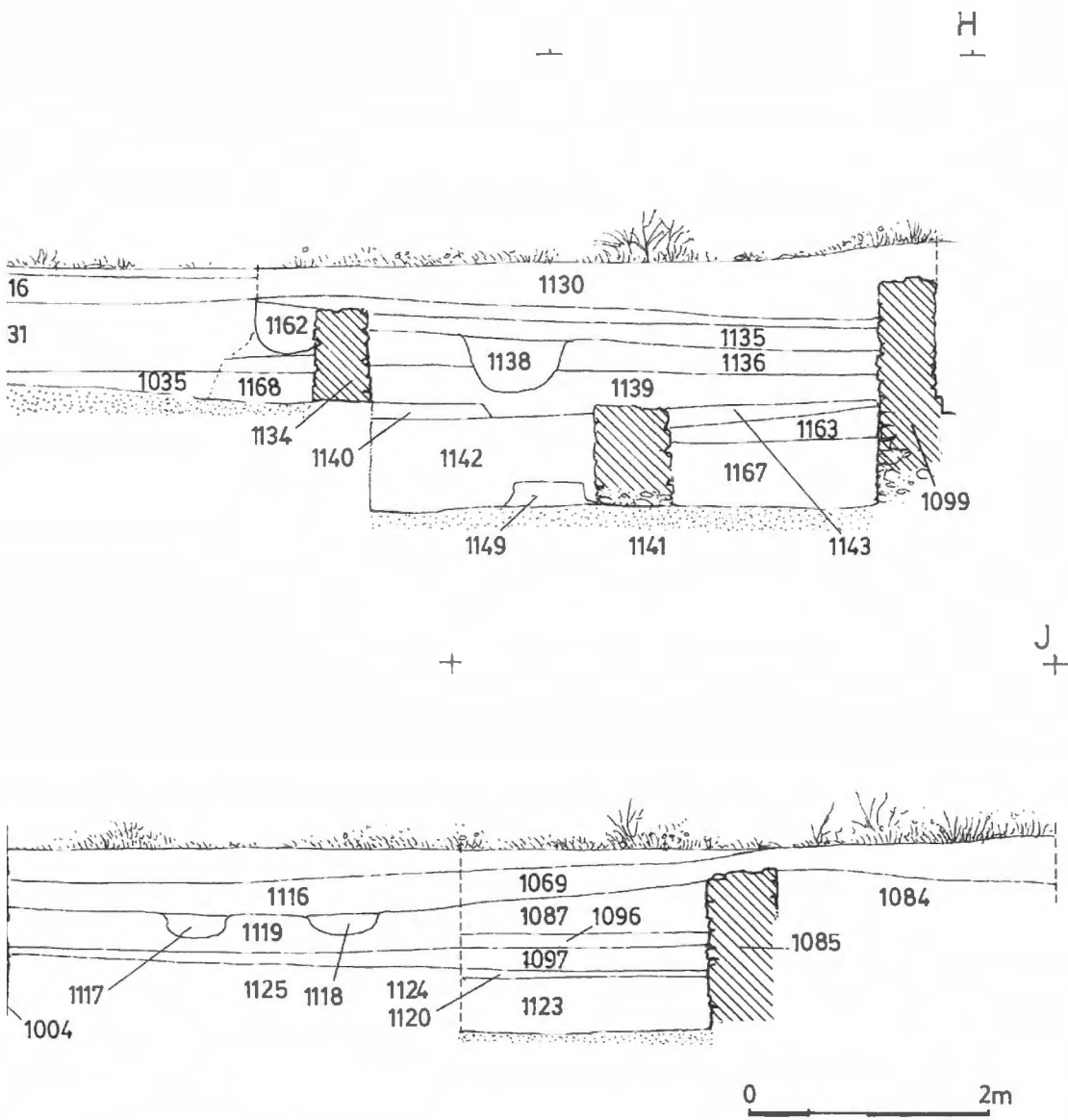

Fig 43. Seccions G-H i I-J.

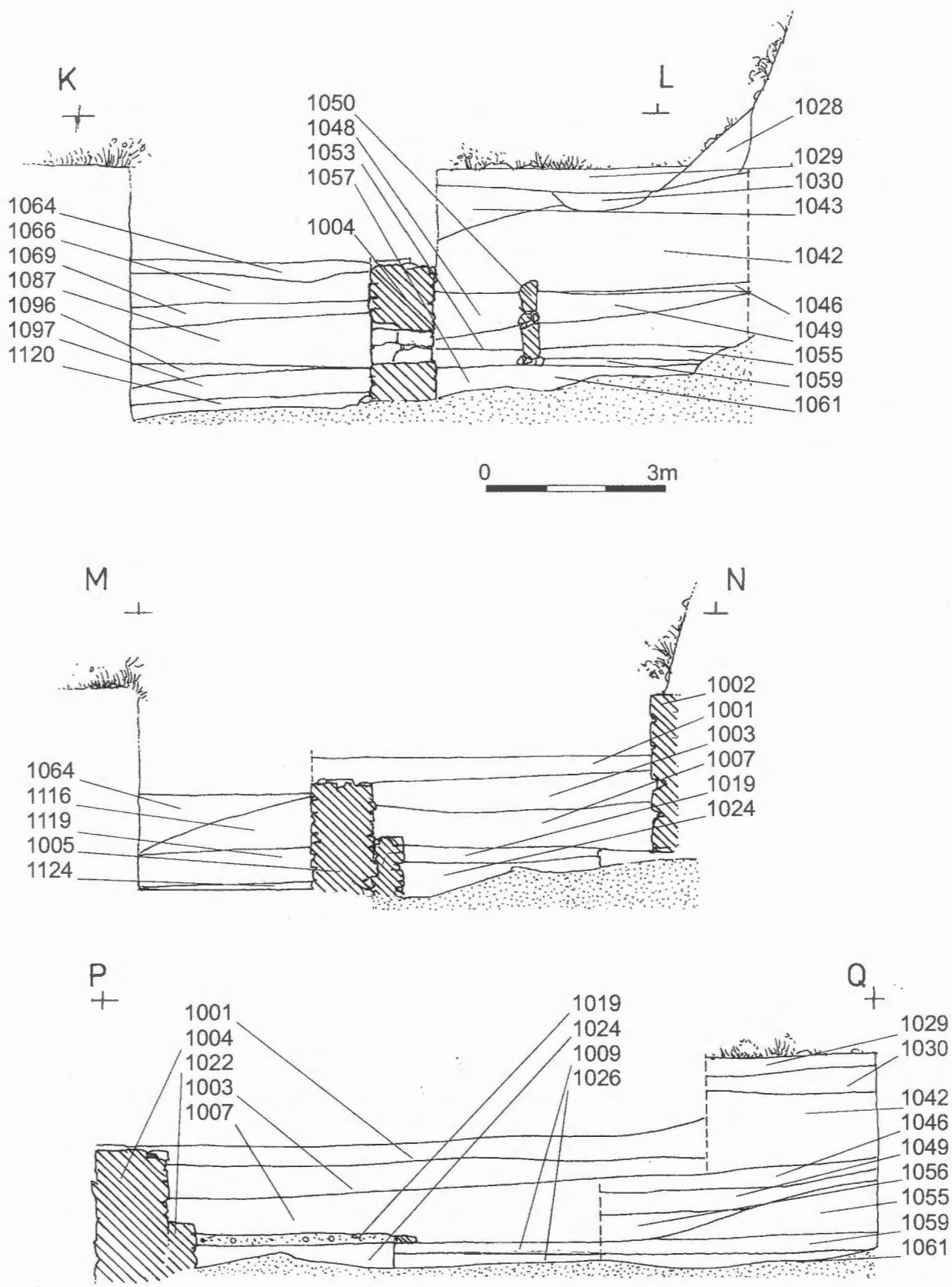

Fig 44. Seccions K-L, M-N i P-Q.

Julià, d'una distància una mica més gran i havent de salvar els mateixos desnivells (fig. 73).

Aquests fets confirmen la voluntat i/o la necessitat d'un material millor i de més cost que degué ser considerat absolutament necessari per tirar endavant l'obra dissenyada malgrat l'encariment dels costos i les dificultats.

3.5.2. La datació dels grans murs

El moment de construcció d'aquesta obra ens el fixa, en primer lloc, el material arqueològic recuperat en el rebliment entre els grans murs 1002 i 1074 (fig. 42 a 44), les unitats estratigràfiques 1078 i 1079. Es tracta d'un conjunt suficientment nombrosos per permetre proposar amb una certa seguretat una cronologia afinada. Fem-ne una anàlisi acurada: pel que fa a la ceràmica de vernís negre, com sempre en aquest jaciment, n'hem de constatar l'escassetat. Del conjunt destaca la presència majoritària de la campaniana A i es detecten també presència residual de produccions dels tallers occidentals i algun fragment atípic que no hem sabut definir. És significativa l'absència de les campanianes B i Boïdes. Entre les formes assenyalades hem d'esmentar la Lamboglia 33 a, àpoda (fig. 49, 1), amb decoració de cercles concèntrics de pintura blanca en el fons intern (fig. 49,1) que Sanmartí, en el monumental estudi dedicat a les ceràmiques campanianes d'Empúries i Roses, datava, amb arguments prou sòlids, a mitjan segle II aC (Sanmartí, 1978, 48 i 240), la forma Lamboglia 3 (fig. 49,2), una píxide de fons intern alt i peu arrodonit, amb una datació similar (Morel, 1981, 411), un got de la forma 31 de Lamboglia, amb un solcs ornamentals emmarcant externament el llavi (Sanmartí, 1978, 86 i 128, per exemple) (fig. 49,4), una escudella de la forma Lamboglia 27 (Sanmartí, 1978, 90) (fig. 49,3), la forma Lamboglia 28 (fig. 51,2), probablement, i diversos fragments escadussers del plat de vora pendent Lamboglia 36 (fig. 51,1). En conjunt es tracta de formes característiques del segle II aC i intentant afinar de vers mitjan/tercer quart d'aquesta centúria. Entre els residuals destacariem uns quants fragments del plat de peix (la forma 23 de Lamboglia), la més documentada en l'*oppidum*, un dels quals en campaniana A (Morel, 1981, 28, forma 1122 a).

Les àmfors hi sovintegen, especialment les d'origen itàlic, amb una quantitat significativa de greco-

itàliques (fig. 50,7 i 11) i de Dressel 1 de llavi triangular no excessivament desenvolupat (fig. 50,6, 8 i 10) que recorden els perfils propis del campament romà de Peña Redonda a l'entorn de la celtíbera Numància que cal relacionar amb el setge d'Escipió Emilià del 133 aC (Sanmartí, 1985, 130-161). Hi ha també una vora d'àmfora púnica engalbada de la forma Dressel 18 (Ramon, 1995, 293-295, fig. 175-176) (fig. 50,9) i algun fragment de púnicoebussitana (fig. 51,7).

El material autòcton és també significatiu; les ceràmiques grises de la costa catalana són majoritàriament dels tallers emporitans amb el repertori de formes propi del segle II aC, amb bicònics, escudelles carenades i llavi recte i motllurat (fig. 49,11), una, excepcional, amb nansa horitzontal adossada al llavi (fig. 51,11), i un plat pla de llavi recte (fig. 49,12). Preferentment els fons identificats presenten el perfil típic d'aquesta producció i cal fer esment d'algunes peces decorades a base de faixes paral·leles patinades (fig. 49,9 i 51,10) o bandes pintades de color vermell o blanc (fig. 49,13). En general formes, acabats i ornamentacions que trobem en contextos ben datats entre el 150 i el 50 aC. Hi ha les mateixes formes en producció oxidada amb l'afegit d'un petit got de parets molt primes i decoració exterior d'una banda acolorida.

La ceràmica ibèrica pintada és representada exclusivament per fragments de *kalathoi* característics, pels acabats, pels perfils i pels motius ornamentals dels tallers emporitans activíssims entre els inicis del segle II i les acaballes de l'I aC. (fig. 50,1 a 3 i fig. 51,3). Fem notar la recuperació d'algun fragment d'ungüentari de peu esvelt que són omnipresents en contextos funeraris (recordem les necròpolis emporitanes preromanes o baix-republicanes on constitueixen una de les ofrenes característiques del conjunt funerari. És interessant la presència de perfils idèntics al cementiri de les Corts que caldria datar en els segles II i primera meitat de l'I aC. Vegeu Almagro, 1953, 268 i 297). Destacariem, finalment, la presència d'algun fragment escadusser de gobelets de parets fines en ceràmica grisa (fig. 50,5), potser d'origen local, assimilables a la forma I de Mayet (fig. 50,5) que cal datar a partir del segon quart del segle II aC i que sembla que comencen a arribar a la Península Ibèrica a partir de mitjan centúria (López, 1989, 94-98). Interessa assenyalar que hem identificat un sol fragment de ceràmica d'engalba blanca (fig. 54).

Aquest material -el que hi ha però també el que hi manca- ens permet defensar una cronologia apro-

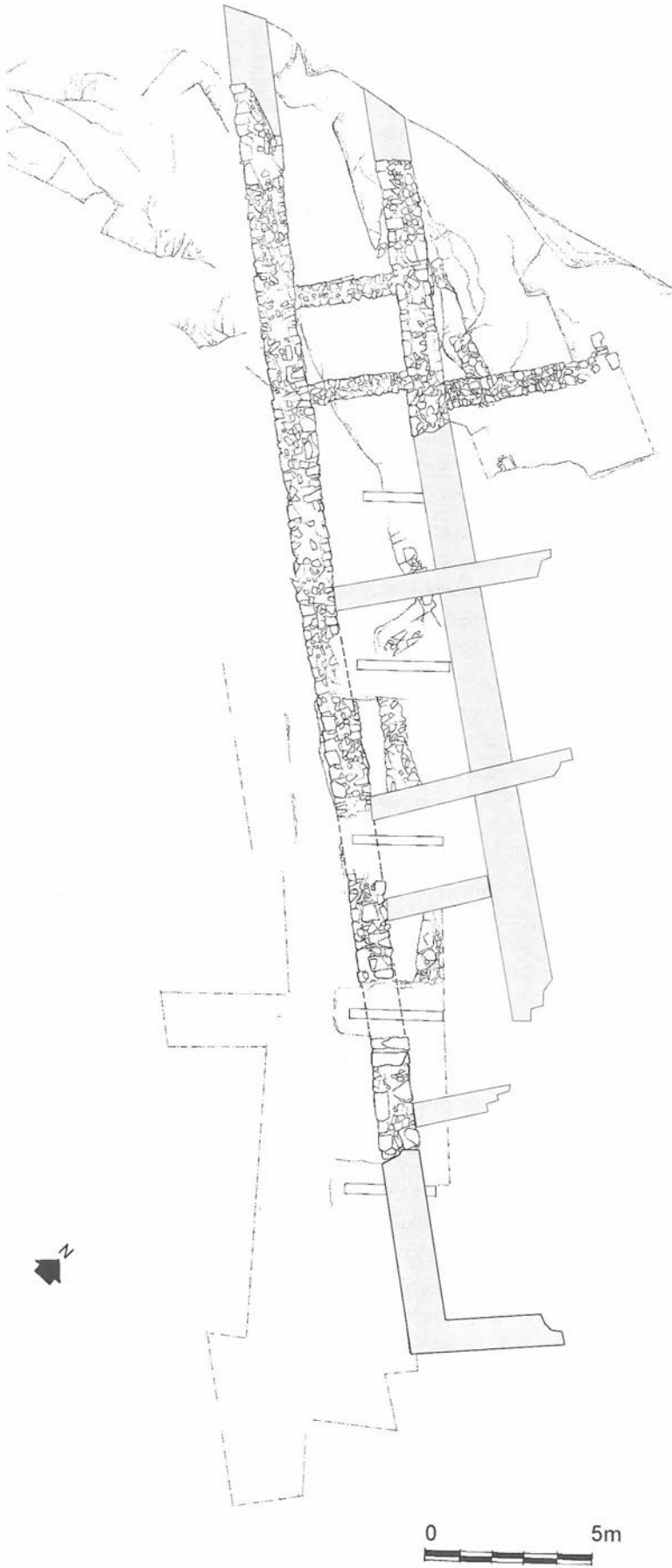

Fig. 45. Planta restituïda dels grans murs.

ximada a l'entorn del darrer terç/darrer quart del segle II aC.

Com a dada complementària important, cal que ens referim també a la UE 1047, el darrer sòl de la gran casa del l'extrem sud-oriental damunt del qual, directament, s'hi disposà 1002. Com passa sovint en aquests paviments de terra piconada, calia refer-los una i una altra vegada. En aquest cas el material ceràmic majoritari és de finals del segle III aC o de molt a principis de la centúria següent, amb àmfora greco-itàlica de perfils característics de la cronologia proposada, àmfora púnicoebussitana (PE 15) però amb una escudella de ceràmica grisa emporitana -forma A-II - de molt bona qualitat amb banda negra decorant la cara exterior del llavi que de cap manera pot ser anterior a mitjan segle II aC (Barberà/Nolla/Mata, 1993, 24; Nolla, 1982, 143-146) (fig. 40,1). Semblantment, com s'ha vist (*supra* cap. 3.4.2), passava amb la UE 1195, amb una cronologia ferma de segona meitat del s. II a.C. Queda clar que la casa -i per extensió tot el barri- eren ocupats fins que fou decidida la construcció dels grans murs que obligà a desallotjar la zona (fig. 40).

* * * * *

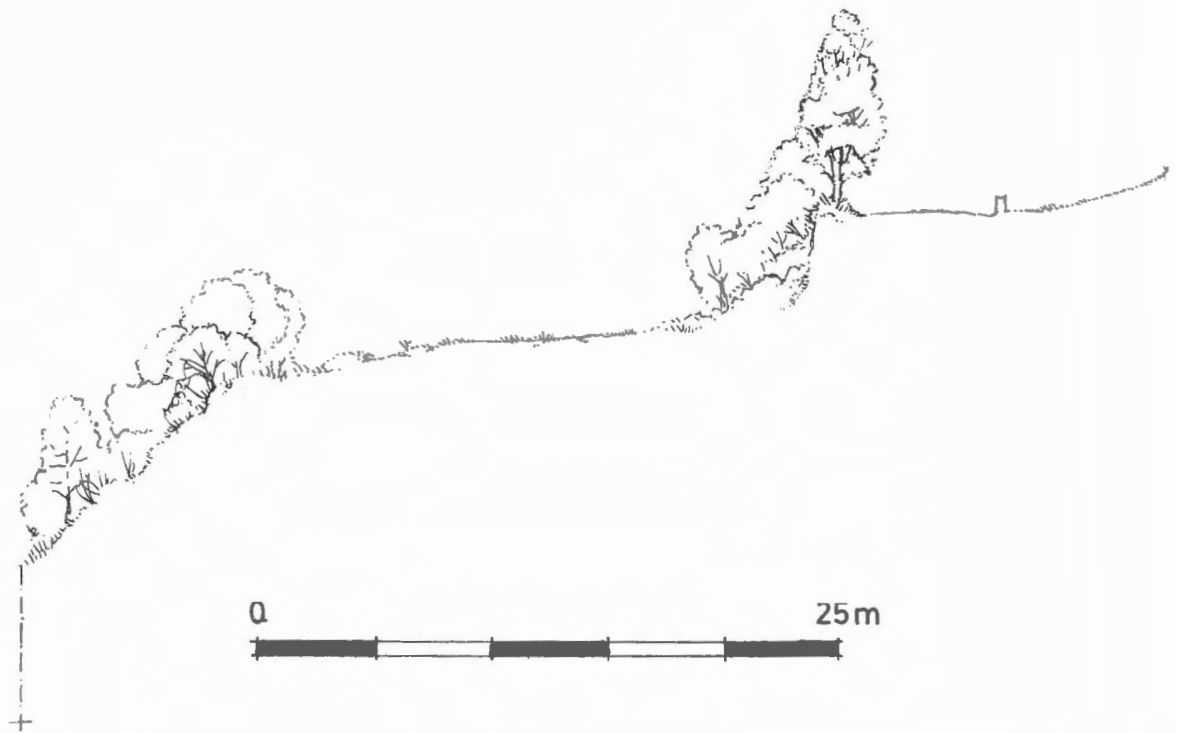
Fins ara hem treballat amb la suposició acceptada que els grans murs 1002 i 1074 formarien part d'una estructura unitària. Amb les evidències arquitectòniques i estratigràfiques de què disposem, pensem que aquesta hipòtesi és indiscutible i que quan aquella construcció funcionà ho féu unitàriament, essent 1002 el parament exterior i 1074 l'interior d'una mateixa estructura. Tanmateix és ben cert també que hi ha una possibilitat teòrica que cal tenir en compte i que analitzarem tot seguit.

En efecte, es pot defensar la prioritat de 1074 a 1002, suposar que es bastí primer el mur més enretirat com a obra única amb la funció de muralla o gran mur de contenció o ambdues coses a l'hora. Només més endavant quan l'obra seria prou avançada i, potser, parcialment acabada hauria semblat necessari un seguit de millores amb una ampliació del gruix del mur creant una nova paret cortina paral·lela a tres metres de distància i unint amb tirants perpendiculars l'element intern (1074) amb l'extern (1002) (fig. 45 a 47).

Des d'un punt de vista teòric això es perfectament possible i a favor d'aquesta possibilitat hi ha les

següents dades que, com veurem, no són determinants sinó només circumstancials. En primer lloc, destaquem l'acabat acuradíssim de la cara sud-oest del mur 1074. És, com s'ha vist, molt semblant a l'exterior de 1002 però, potser -allí on és observable-, més regular, amb predomini de carreus calcaris de cara exterior rectangular. L'aparença és, en tot moment, de mur vist. La pregunta immediata que se'ns planteja és si caldria haver fet l'esforç de donar tal acabat a 1074 si només era la cara de dins de la paret-cortina interna, que no s'havia de veure i que exigia més esforç i més temps. La façana externa de 1074 sembla feta, efectivament, per ser vista. En segon lloc, cal també tenir en compte una evidència estratigràfica detectada durant l'excavació, en sondejar-se el farciment interior entre 1002 i 1074, de les unitats estratigràfiques 1078 i 1079 (fig. 42 a 44). S'assenyala a l'interior d'aquesta darrera i justament damunt la roca i al davant mateix del mur 1074, en tot el sector que fou explorat -uns 6 m lineals- una concentració de carreus de pedra calcària, tallats, que calia interpretar com blocs del mur 1074 caiguts o tirats des de dalt. Aquests carreus d'una pedra estranya al jaciment i usada, en aquest sector, en la construcció dels murs 1002 i 1074, només podien haver anat a parar allí abans d'efectuar el colgament de l'espai entre 1002 i 1074 i de la construcció dels tirants perpendiculars (per exemple, 1075 i 1076). Com cal valorar aquesta evidència? Una possibilitat seria que no fos altra cosa que l'adequació del mur 1074 pensat inicialment com a cara externa de la muralla-mur de contenció a un nou paper, com a cortina interna d'un gran parament doble. Aquest blocs haurien estat llençats i/o haurien caigut quan l'estructura hauria estat adaptada a una altra funció. Contràriament podria pensar-se que fossin blocs rebutjats de l'obra unitària i abocats com a reble dins del farciment 1079. Una tercera consideració seria el paper del mur-contrafort 1154, perpendicular per dins de 1074, que té molta més raó de ser amb 1074 com a mur exterior que no pas amb el paper de cortina interna d'un parament doble (fig. 21 i 43).

Les evidències estratigràfiques ajudaren a intentar resoldre aquest problema. Efectivament, s'identificà i excavà amb cura la rasa de preparació oberta per bastir 1074 i el colgament de terra (1187) subsegüent (fig. 42 a 44). El material recuperat ens ofereix un panorama de segle II aC, preferentment

mitjan/segona meitat, molt pròxim al que ens ofereix el farciment 1078 i 1079. Trobem alguns bocins de ceràmica campaniana A entre els quals hem detectat la forma Lamboglia 31 amb decoració interior de pintura blanca, àmfora itàlica preferentment greco-itàlica moderna entre la identificable, i ceràmica emporitana, oxidada i reduïda, amb les formes convencionals (formes Fòrum 1, 12 i 8, Aquilué et al., 1984, 371-373, fig. 128-131).

Amb aquestes dades, doncs, sembla possible defensar la prioritat de 1074 en relació a 1002. Immediatament després però, tal com certifica el material arqueològic que data un mur i l'altre, s'hauria procedit a la reconversió del primer projecte adaptent-se a la nova funció i necessitats. És també possible -i potser seria l'explicació més raonable- movent-nos com ens movem en un espai de temps mínim- que dins d'un projecte unitari es

bastí 1074 en primer lloc i, després 1002 i els tirants perpendiculars (fig. 21 i 43). En aquest cas l'aparència d'obra vista de la cara sud-oest de 1074 no seria sinó una manera de fer convencional, estandaritzada i sense cap altra connotació. En moltes altres obres s'observen acabats acurats de la fonamentació d'una construcció que quan es feia quedava clar que no es veurien i, tanmateix, són obrats com la part vista de l'edifici (com passa en les muralles baix-republicanes de la Neàpolis emporitana, en la muralla de la ciutat regular del mateix jaciment o en les obres de fortificació fundacionals de *Gerunda*) (Burch et al. en premsa)

3.5.3. La interpretació dels grans murs

Ja des del primer moment aquest gran mur fou considerat com una muralla. Aquesta seria, a pri-

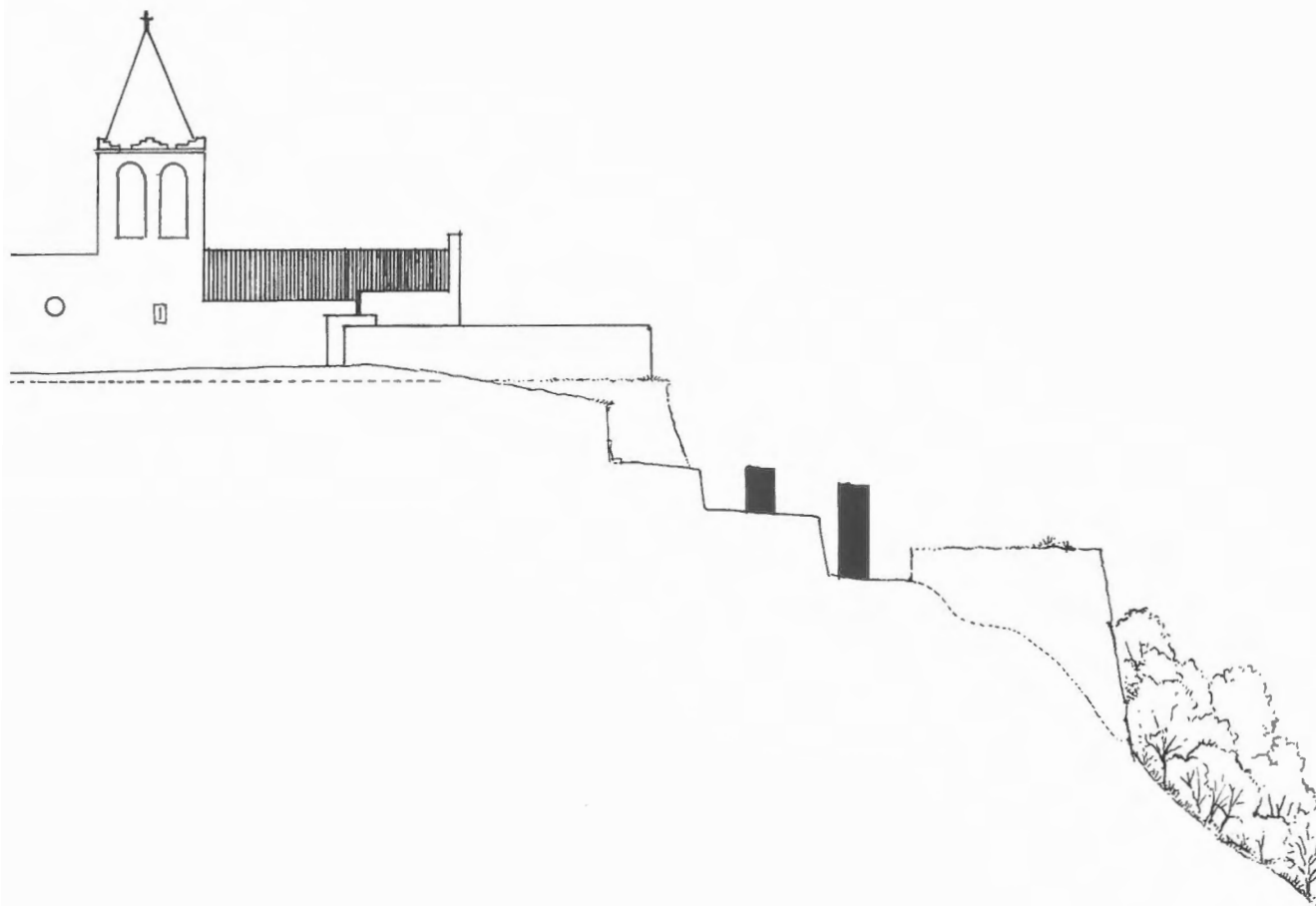

Fig 46. Perfil topogràfic est/oest del sector central de la muntanya de Sant Julià de Ramis. En negre, els grans murs.

mer cop d'ull, la interpretació més raonable. En efecte, en un *oppidum* de situació geogràfica privilegiada, amb un control absolut sobre el Congost i per l'únic lloc on pot circular el camí nord-sud, no ha d'estranyar, ans al contrari, l'existència d'obres d'emmurallament fins i tot en indrets com el nostre on la topografia del lloc no sembla exigir esforços d'aquella magnitud. Tanmateix, no és un cas únic i, sens dubte, trobaríem moltes raons per justificar, si fos necessari, unes grans fortificacions complementant una excel·lent topografia. Més problemes inicialment podria plantejar la cronologia, ben fixada, de l'obra, de vers el darrer quart del segle II aC. D'entrada podria semblar estrany la imponent fortificació d'un *oppidum* en data tan avançada. Podria semblar contradictori amb el sever control romà del territori, poc més poc menys de setanta anys després de l'esclafament de la gran revolta de 195 aC. Fent però una lectura

diferent del fet, mirant-ho com una fortificació feta pels romans o sota control romà i lligant-la a un fet substancial per les comunicacions per terra amb la metròpoli com fou la conquesta i l'establiment de la província narbonense, tot canviava explicant-se satisfactòriament aquella imponent fortificació que controlaria directament el vell i útil camí d'Hèracles (Burch et al. en premsa). I tanmateix, ara que l'exploració arqueològica abasta d'una punta a l'altra el gran mur, no acabem de veure clar, almenys no pas tant com abans, que aquesta construcció pertanyi a una muralla. O, potser millor, que pertanyi només a una muralla. Intentem explicar-ho. En primer lloc, les mides frontals i el límit del monument que tenim sencer entre un enlairament notable de la roca (nord-oest) i un canvi de direcció en angle recte (sud-est). Poc més de 39 m, entre un punt i l'altre. Per la banda sud-oriental hi ha diverses possibilitats: un acabament de la construcció que giraria

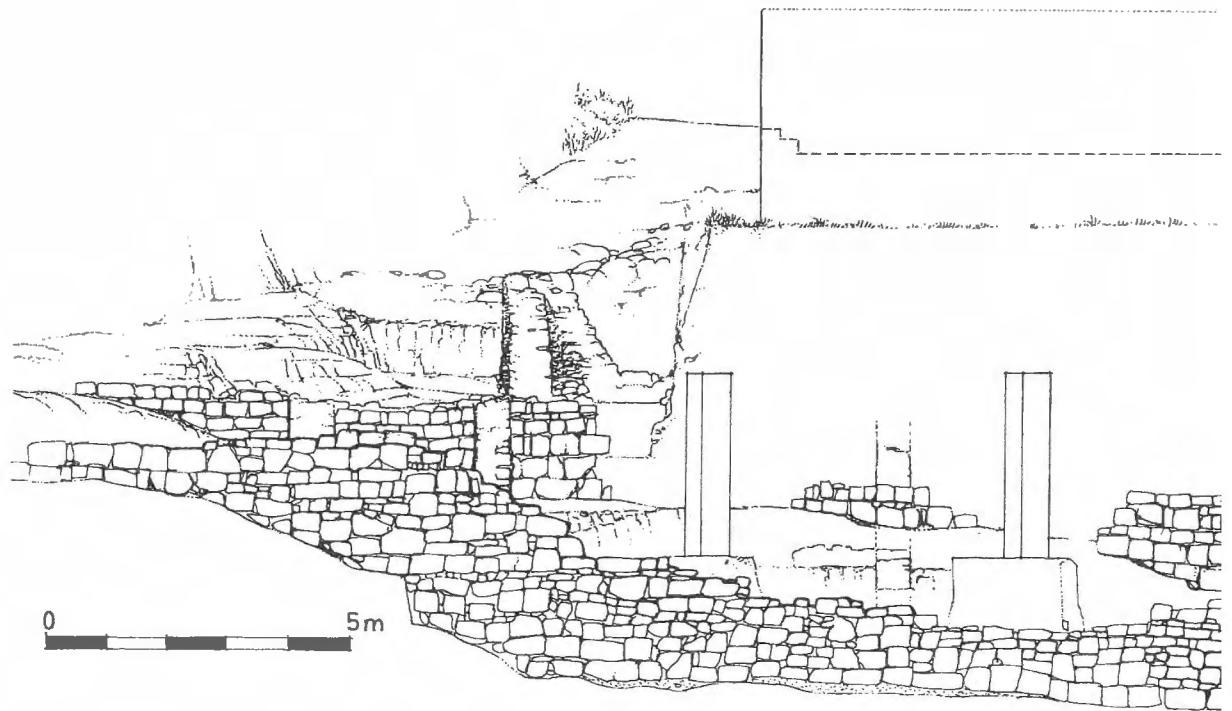

Fig 47. Alçat dels grans murs (1002 en primer terme i 1074 darrera). Sobre el marge, el clos del cementiri i l'església romànica.

en angle recte, en direcció a l'església, conformant, en aquest punt, una de les façanes de la fortificació i un dels límits. Aquesta solució deixaria, més enllà, alçades naturals superiors que obligarien a bastir una muralla molt alta i sempre perillósament dominada i suposar obligatòriament l'ús d'artilleria en la defensa del sector. Podria tractar-se d'un canvi puntual de direcció i suposar la construcció d'una muralla en cremallera. Aquesta possibilitat és la que millor s'adaptaria a allò que tenim. Finalment imaginàvem l'existència d'una porta, amb la qual cosa el límit identificat no seria sinó el brancal nord-occidental d'un dels accessos a l'interior de l'*oppidum*. En contra d'aquesta possibilitat -i pensem que es tracta d'una raó de molt de pes- hi ha l'existència, immediatament davant del que seria la porta, del gran abocador que fou explorat parcialment i publicat (Burch/Sagrera, 1996, 59-66) que sembla en contradicció flagrant amb la funció com a punt d'accés. Tampoc sembla un bon lloc en haver-hi un marcadíssim desnivell en un espai mínim de poc més de cinc metres entre la cota de circulació de la suposada porta i la de la plataforma de l'església tallada sobre la roca geològica.

Això per un costat. Per l'altre, la construcció ve a lliurar-se a un marcat desnivell de la roca que crea, més enllà, una gran esplanada a un nivell considerablement superior. No queda gens clar com s'hauria solventat la continuació de la muralla -si n'hi hagué- que amb seny caldria cercar al límit de la plataforma rocosa que queda una vintena de metres més cap a l'oest, quedant immediatament per sobre d'un camí d'època indeterminada que defineix els límits de l'*oppidum*. En aquest sector les prospeccions no semblen assenyalar restes d'obres de fortificació.

A primer cop d'ull sembla dibuixar-se un espai reduït entorn de l'esplanada de l'església que queda dominat per altures naturals més cap al sud-est i al nord-oest, amb la qual cosa l'existència no d'una gran muralla de protecció de tot l'*oppidum*, sinó de la construcció d'un castell sembla difícil de defensar precisament en un lloc dominat.

Finalment podríem adduir l'aspecte extern del parament, amb blocs de mides molt diverses i l'ús constant de pedretes petites per falcar, per igualar o per regularitzar les filades però pensem que en aquest cas l'argument no és vàlid perquè en conjunt l'obra és prou impressionant, perquè tenim

bons exemples de muralles de parament exterior aparentment feble i perquè en aquesta ocasió la muralla complementa unes excel·lents defenses naturals.

Quina altra possibilitat se'ns planteja? Cada cop més se'ns ha fet present la possibilitat que ens trobéssim davant d'un gran mur de contenció que no pretenia altra cosa que crear una gran plataforma en la part central de l'*oppidum*, el lloc més ben situat i que és visible, més que cap altre, d'arreu tal com ho demostra, avui, el campanar de l'església que defineix la línia de l'horitzó de la muntanya i que es veu constantment i sempre quan ens aproximem a la muntanya de Sant Julià vinguem d'on vinguem, un punt on, no ho oblidéssim pas, una part significativa era ja plana. En aquest cas no s'hauria pretès altra cosa que crear una superfície gran, regular i ferma, en un lloc especialment destacat de l'*oppidum*, visible d'arreu i que se situaria, si les prospeccions i la topografia del lloc no ens enganyen, si fa no fa en la part central del jaciment (fig. 16).

En tractar-se d'una obra d'aquestes dimensions i que comportà l'abandonament d'un barri residencial i artesanal, cal considerar-la una decisió i una actuació de la comunitat o de les autoritats polítiques superiors o conjuntament d'uns i altres. Però estàvem mancats d'evidències clares. Només l'existència en aquell lloc d'una tomba monumental de l'antiguitat tardana que generà al seu entorn, immediatament, un cementiri i a la llarga l'església parroquial i cementiri del poble de Sant Julià (Montalbán, 1996-1997, 1321-1330; també les consideracions adduïdes a Aicart/Nolla/Sagrera, 1999, 28-29 i 33-34 i *infra*, capítol 3.7.2), l'edifici de l'església romànica i dels seus afegitons posteriors (sagristia i cementiri) i en molts punts, pràcticament arreu aflorant la roca esquitosa. Res s'observa i no sembla fàcil que quedin, si n'hi hagué, evidències d'algun monument, d'algun edifici de tipus públic que hagués fet necessari l'obra imponent d'ampliació i de contenció d'aquella zona. Si existí fou, desmantellat i desaparegué deixant pocs rastres.

Una possibilitat a tenir en compte seria la construcció d'un temple de tipus mediterrani, hel·lenístic, dominant un extens territori i controlant simbòlicament i religiosament un pas complex, el Congost, que es domina des de la muntanya de Sant Julià. El lloc, la funció de punt de referència que moltes vegades acompleixen edificis d'aques-

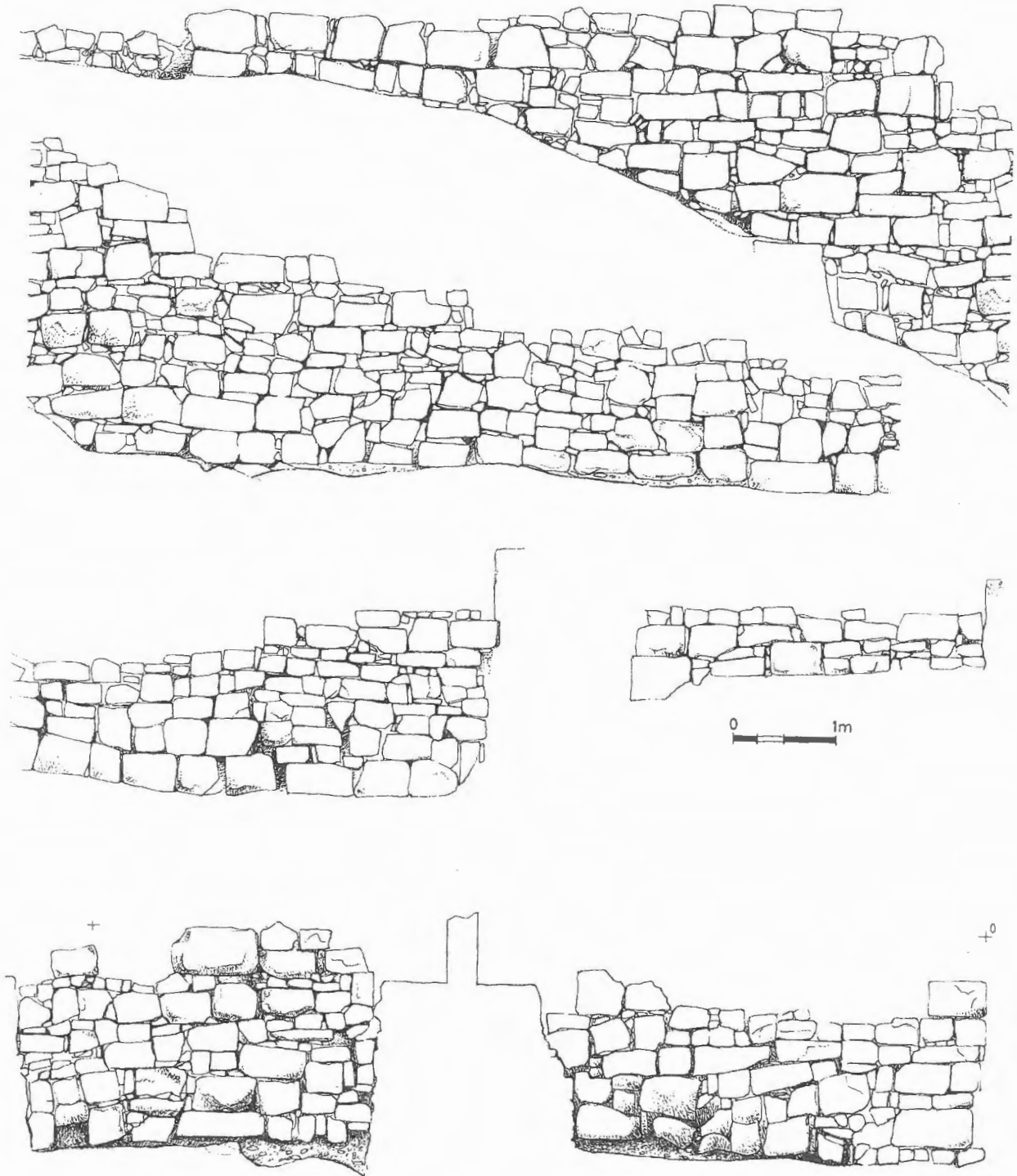

Fig 48. Alçat en detall de la murall (UE 1002), de ponent a llevant.

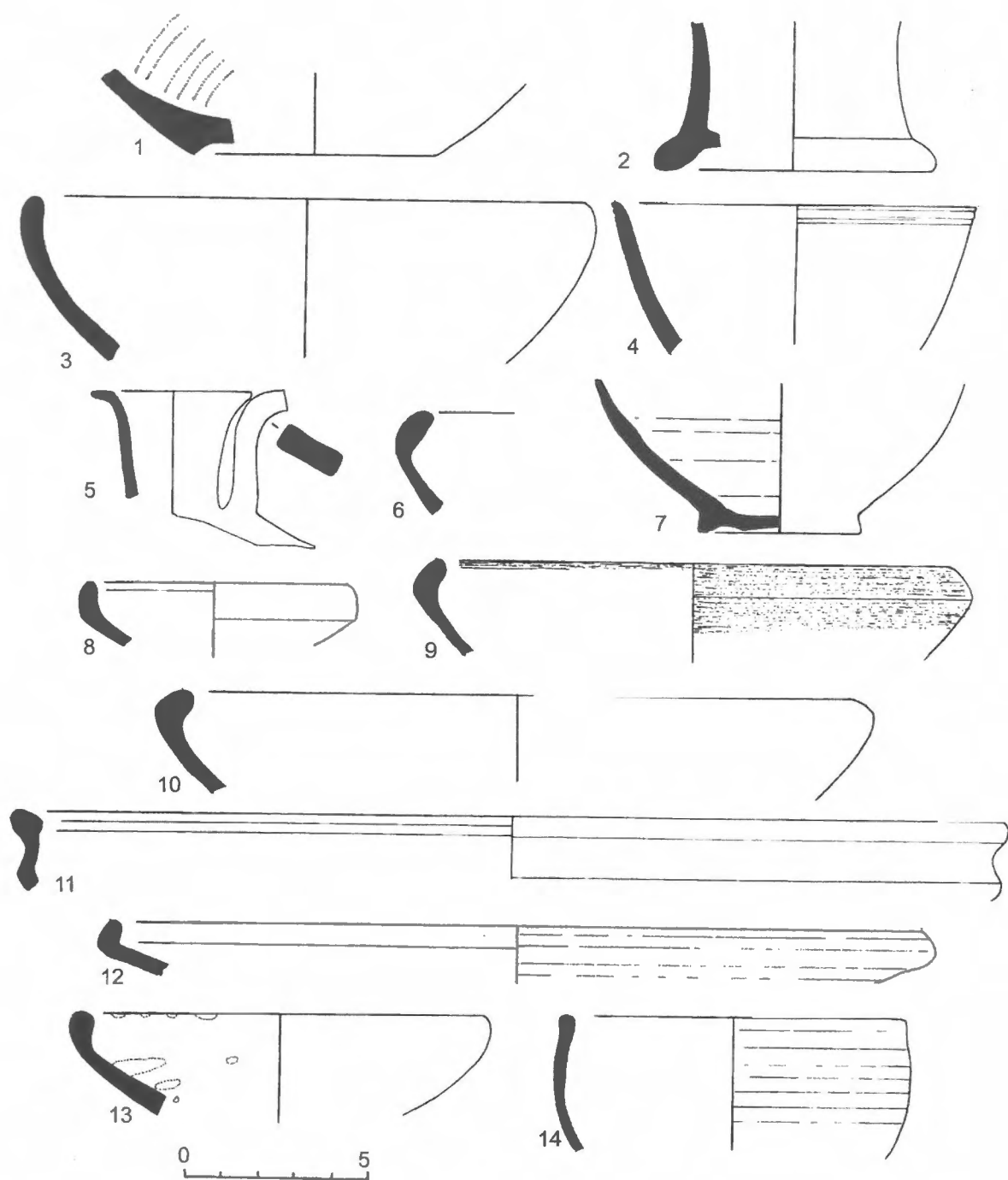

Fig. 49. Ibèric final. Material corresponent a la fase de construcció dels grans murs (1002 i 1074). Procedeix del farciment interior.

1) Ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 33a; 2) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 3; 3) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 27a; 4) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 31; 5) ceràmica grisa emporitana. Ascós; 6) ceràmica grisa emporitana. Forma A-I; 7) ceràmica grisa emporitana. Bicònic; 8) ceràmica oxidada emporitana. Forma B; 9) ceràmica oxidada emporitana. Forma A-II/Fòrum 12, amb pàtina cendrosa a l'exterior del llavi; 10) ceràmica grisa de la costa catalana. Forma A-I; 11) ceràmica grisa emporitana. Forma A-III; 12) ceràmica grisa emporitana. Forma C; 13) ceràmica oxidada emporitana. Forma A-I. Decorada amb pintura blanca; 14) ceràmica oxidada emporitana.

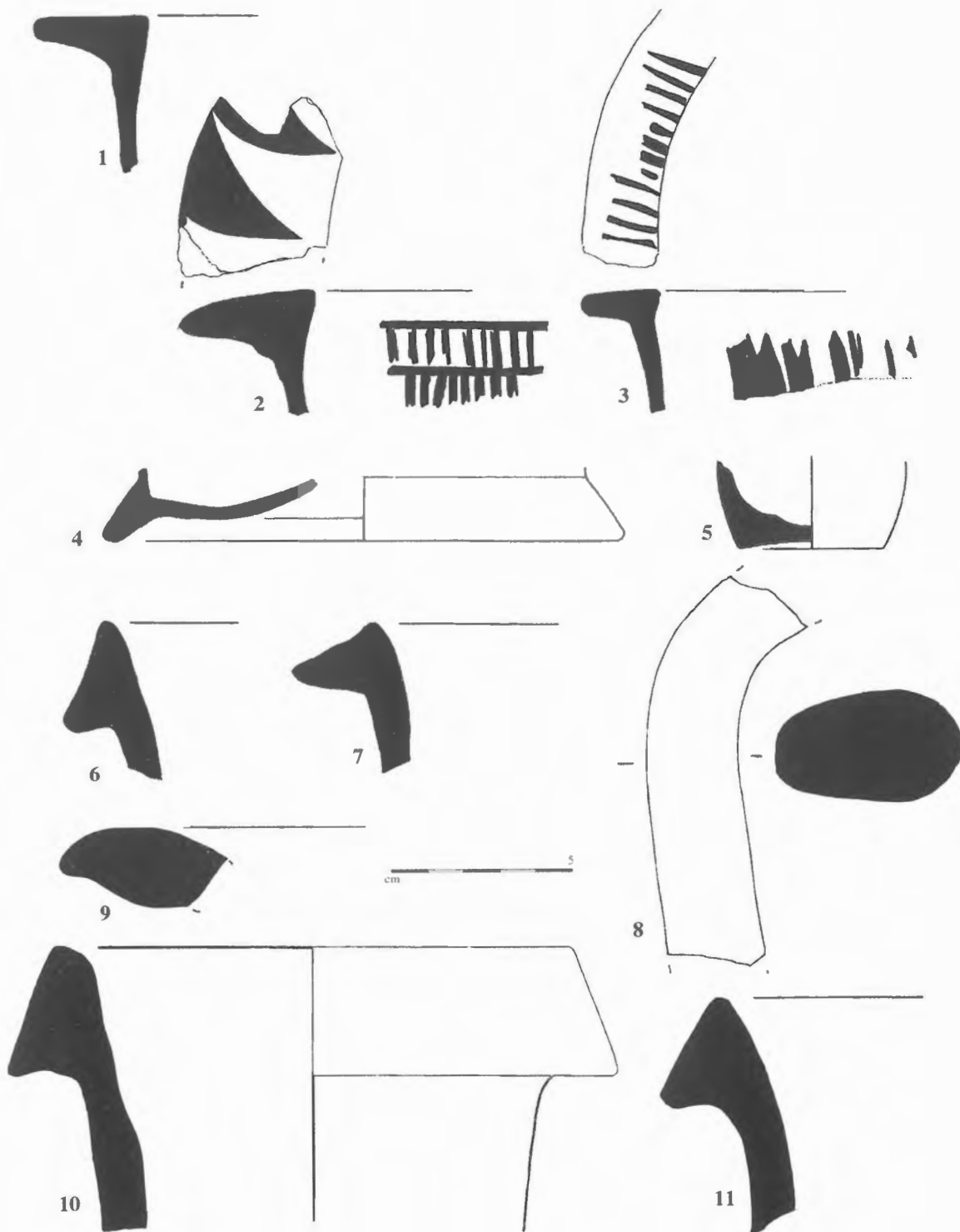

Fig 50. Ibèric final. Material de l'estrat 1078.

1 i 3) *Kalathos* ibèric; 2) *kalathos* ibèric amb decoració de dents de llop al llavi; 4) ceràmica d'engalba blanca; 5) ceràmica grisa emporitana. Gobelet d'imitació de la ceràmica de parets fines; 6 i 10) àmfora itàlica. Forma Dressel 1; 7 i 11) àmfora greco-itàlica; 8) àmfora itàlica "DB". Forma Dressel 1; 9) àmfora púnica centromediterrània.

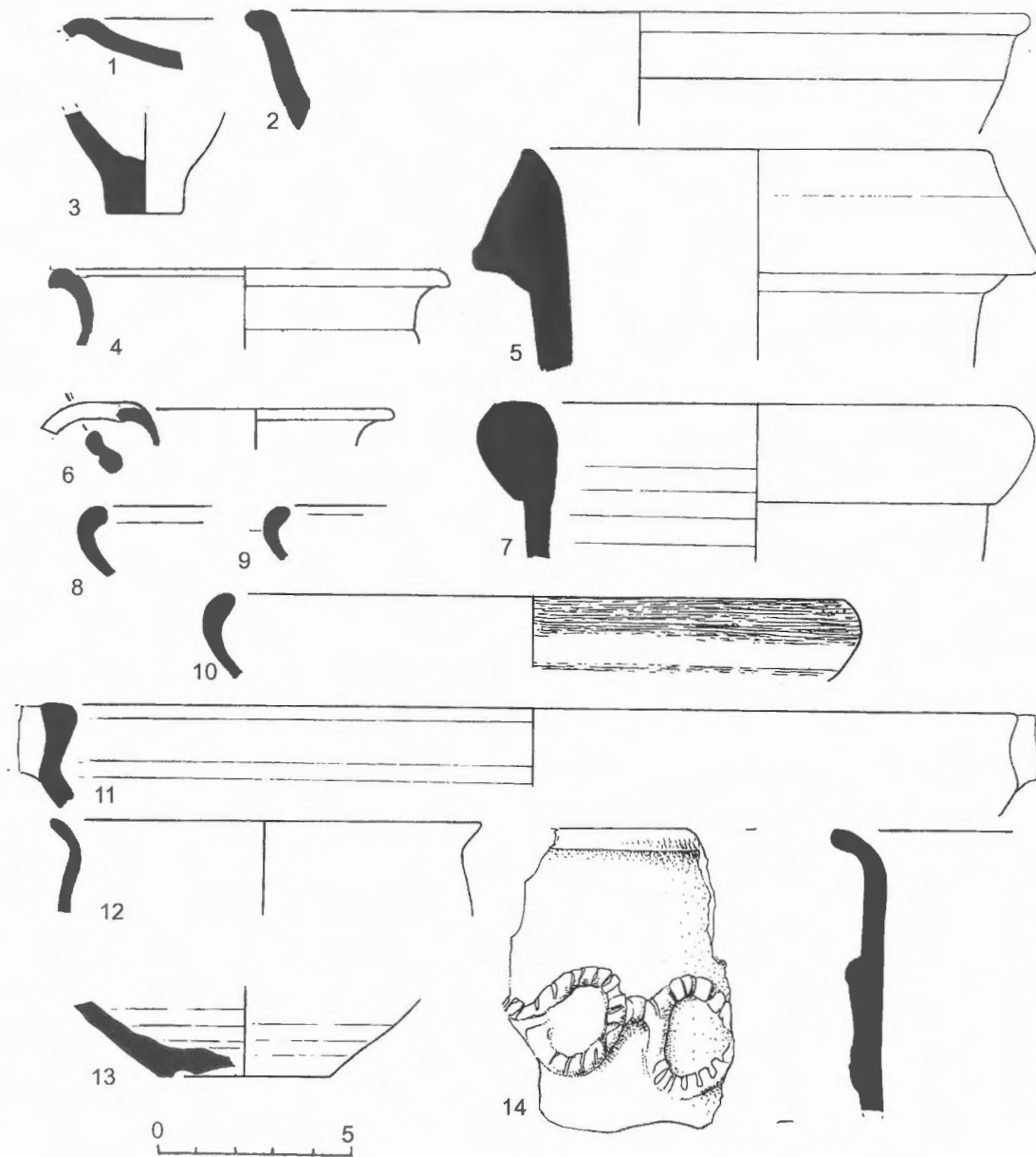

Fig 51. Ibèric final. Materials procedents de l'estrat 1079.

1) Ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 36; 2) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 28; 3) unguentari; 4) ceràmica grisa emporitana; 5) àmfora itàlica. Forma Dressel 1; 6) ceràmica grisa emporitana. Bicònic; 7) àmfora púnica ebussitana. Forma PE 16; 8) ceràmica grisa emporitana. Forma B; 9) ceràmica oxidada emporitana. Forma B; 10) ceràmica grisa emporitana. Forma A-I decorada amb bandes patinades; 11) ceràmica grisa emporitana; 12) ceràmica oxidada emporitana. Forma D-I; 13) ceràmica oxidada emporitana; 14) ceràmica reduïda feta a mà de pasta grollera.

tes característiques (recordem sense allunyar-nos d'aquest territori, el paper com a fita fronterera "sagrada" del temple mariner de la Venus pirinenca que fixa els límits entre la Gàl.lia Narbonense i la Hispània Citerior) serien dades a tenir en compte davant d'aquesta possibilitat. Com veurem tot seguit, unes quantes restes molt clares i altres de més circumstancials fan que acceptem aquesta

possibilitat com la hipòtesi més versemblant i més recolzada.

Acabem de veure que la plataforma que pel costat sud-occidental definirien aquests grans murs de contenció, es troba pràcticament del tot retallada en la roca i que, per tant, si existiren evidències d'aquesta suposada construcció han, versemblantment, desaparegut. Tanmateix per a un edifici d'a-

questes característiques i d'aquest cost s'haurien utilitzat grans blocs de bona pedra de l'entorn immediat, en ser inútil per a aquesta mena de realitzacions l'esquist de base de la muntanya. A unes distàncies raonables, tal com s'ha vist, es localitzen pedreres de calcària (muntanya de Motjuïc, sector de Campdorà) i de gres (Can Guilana a Sarrià de Dalt i una mica més enllà, Taialà i Domeny) (fig. 73). La calcària i en grau molt menor, la sorrenca, constitueixen la matèria primera usada en la construcció dels murs de contenció 1002 i 1074.

Per què no es féu servir un sol tipus de pedra? Contestar amb seguretat aquesta qüestió no sembla possible però tanmateix queda clar que els constructors antics volgueren disposar d'aquells dos tipus de material i que degueren tenir molt clar l'ús que volien donar a l'un i a l'altre.

L'ús de la calcària ens és ben documentat. El trobem conformant el parament intern (1074) i extern (1002) del mur de contenció-muralla del sector de l'església (fig. 43 a 45) però també utilitzat en la construcció de la fortificació antiga, encara no datada, del sector més nord-occidental de l'*oppidum* (fig. 16), en un dels extrems, que molts segles després fou incorporada, amb modificacions significatives, a l'obra del *castellum* de l'antiguitat tardana. Fa l'efecte, amb les dades que posseïm, parcials però significatives, que aquella pedra fou usada preferentment en la construcció d'obres de defensa i murs potents on no semblava aconsellable fer servir l'esquist del subsòl.

I el gres? Llevat de la seva presència, testimonial, en l'obra del parament 1002 no coneixem cap edifici, cap construcció que els fes servir a bastament. I, tanmateix, arreu de les zones explorades del jaciment arqueològic se'n detecten fragments i carreus que denoten la seva presència al lloc i un ús important. Al sector del *castellum* de l'antiguitat tardana n'assenyalem un ús considerable. A part d'alguns grans blocs paral·lelograms de mides considerables alguns dels quals mostren els encaixos de les grapes en forma de cua d'oreneta i que denoten que formaven part d'una construcció monumental (*infra*, cap. 3.5.4) n'assenyalem l'ús en les cantonades dels murs d'*opus caementicium* de l'edifici, en la conformació dels contraforts i d'algun pilar central que sostenia l'embigat i el sòl del pis superior, o en altres punts del monument tardà. En aquest cas els blocs, sempre la mateixa sorrenca, han estat tallats i adaptats, a partir possiblement d'aquells

carreus de gran mòdul, a les noves necessitats. Recordem, també, que la tomba monumental tardana (fig. 70 i 71) que generà el cementiri i determinarà, més tard, la construcció de l'església parroquial dedicada a Sant Julià, la paret vista conservada, per damunt de la fonamentació d'*opus caementicium*, és feta de grans blocs de gres, ben tallats i ben disposats conformant un parament d'*opus quadratum* (Montalbán, 1996-1997, 1321-1330) i que l'església romànica, el campanar i les obres, més tardanes, de la sagristia fan servir en punts claus i aparents, en les cantonades, conformant llindars i llindes, en les finestres i en altres llocs significatius, pedra d'aquest tipus, daurada, que contrasta bellament amb l'altre pedruscall usat (*infra*, cap. 3.7.3). Algun dels blocs mostra una interessant decoració en baix relleu amb motius geomètrics (fig. 72). Recordem que les dues cases conservades a redós del temple incorporen en la seva obra a bastament pedra d'aquest tipus.

Hem vist, doncs, que tenim ben documentat, només amb allò que podem veure i coneixem, l'ús intens d'una pedra que cal anar a cercar a una certa distància i pujar fins a les cotes de l'*oppidum*. Suposem que els grans carreus de gres foren portats a la muntanya en un moment determinat per necessitats constructives i responen a una demanda puntual i que, d'aleshores ençà, fou aquell edifici la pedrera d'on s'extragueren per donar-los un nou ús. Quedi clar que entre un moment i l'altre la construcció inicial deixà de funcionar, fou abandonada i, per tant, quan de bell nou hi hagué activitat constructiva a la muntanya de Sant Julià, el vell temple no era altra cosa que un monument en desús i un lloc excel·lent d'on extreure amb comoditat bona pedra.

Alguns dels grans carreus sencers mostren l'encaix d'una grapa, desapareguda, metàl·lica o, preferentment, de fusta en forma de cua d'oreneta. Les mides del bloc i l'ús d'aquella mena d'encaixos ens porta a una tradició constructiva romana. No és normal, en l'obra monumental romana d'aquestes contrades, l'ús de les grapes però n'existeixen uns quants exemples que ressenyarem tot seguit i que com veurem ens situen en un moment cronològic molt acotat. Citem, en primer lloc, l'ús d'aquesta manera d'unir un bloc amb un altre en la construcció d'algun dels monuments funeraris de la necròpoli de les Corts a Empúries, bastit amb gres (Almagro, 1953, 256, fig. 217). La cronologia global

del cementiri, ben fixada, ens prova el seu ús durant el segle II i la primera meitat de l'I aC., per tant, un context baix-republicà i unes característiques que el fan "diferent", molt itàlic. Sense deixar Empúries, detectem un segon monument a la zona sagrada a migdia de la Neàpolis, en el temple situat en l'espai sud-est de la ciutat delimitat per la muralla i rodejat d'un porticat i que, sense proves definitives, s'ha proposat que fos l'edifici cultural dedicat a Serapis i Isis (per primera vegada Puig i Cadafalch, 1912, 312-315; vegeu també Mar/Ruiz de Arbulo, 1993, 285-294. Sobre la inscripció, en darrera instància, Fabre/Mayer/Rodà, 1991, núm. 15, 46-48, amb tota la bibliografia anterior. També Ruiz de Arbulo, 1994, 11-44). El temple és tetràstil, orientat i amb escales d'accés, simètriques, laterals. El pòdium és fet de grans carreus de gres units uns als altres amb encaixos en forma de cua d'orenetà. S'ha datat arqueològicament vers el 60-50 aC (Sanmartí/Castanyer/Tremoleda, 1990, 125 i 127-135; Mar/Ruiz de Arbulo, 1993, 290-291). Finalment cal parlar d'un altre monument notable situat en el *Summum Pyrenaeum* damunt mateix de la línia de frontera entre la Gàl·lia Narbonense i la Hispània Citerior, en el coll de Panissars, que ha estat interpretat com les restes del trofeu que el general Gneu Pompeu es féu bastir per commemorar i deixar record perdurable dels seus èxits a Hispània lluitant contra Sertori i la seva facció el 72-71 aC. El parament extern d'aquests trofeus era fet de grans carreus paral·lelogrames de gres i, de tant en tant, alguns blocs s'unien als altres, per assegurar-ne l'estabilitat, amb grapes en forma de cua d'orenetà (Castellví, 1991, 89-95; Castellví/Nolla/Rodà, 1995, 13). Tres exemples pròxims en obres sempre monumentals i un mateix moment cultural i cronològic. Els nostres grans carreus s'han d'atribuir a un monument notable, preferentment de tipus públic, cultural i de datació baix-republicana.

En segon lloc assenyalar que allí on més evidències hi ha de la reutilització dels blocs de gres és, precisament, al sector de l'església (monument funerari, cases, temple...). No cal precipitar-se en treure'n conclusions però no deixa de ser significatiu. Un altre fet a valorar és l'ús puntual però constant de blocs més petits utilitzats en l'obra externa del parament 1002.

En tercer lloc la construcció d'una imponent plataforma que pretenia, en primer lloc, crear una gran

esplanada en el punt central i més visible de l'*oppidum* vers el 130/120 aC.

* * * * *

En l'actualitat el parament interior 1074 s'eleva sempre lleugerament per sobre del parament 1002 tot i conservar, aquest darrer, moltes més filades en fonamentar-se un i altre damunt de dos retalls de la roca. En un cas i altre, l'alçada actual d'aquest parament queda molt per sota de la cota del nivell de l'esplanada. El mur 1002 s'eleva 4 m per damunt de la roca i 1'75 m el parament 1074, que, malgrat tot, sobresurt ben bé 0'50 m pel damunt de l'altre (fig. 42, 44 i 47). Tot fa pensar que per aconseguir una gran esplanada uniforme, l'alçada dels murs de contenció hauria de ser de 8 m a l'exterior i de 5 m a l'interior. Podria suposar-se que la part que manca dels paraments hauria estat objecte del saqueig i de la degradació i, perquè no, de les obres inicials de l'ampliació del cementiri. Tanmateix, una sèrie d'indicis aconseguits en les últimes campanyes d'excavació fan sospitar que l'alçada d'aquests paraments no era gaire superior a la localitzada en el sector més preservat de les obres de la rampa i de la fonamentació de la plataforma del cementiri. Devia ser suficient i no calia més alçada. L'èxit de l'obra ens vé confirmada per la continuïtat de funcionament des d'aleshores fins a l'actualitat.

Primerament cal referir-se al mur 1153 que localitzem a la part de dins del parament i que fou construït pel damunt del tirant interior 1154 però no fonamentant-s'hi directament sinó amb un tou de terra (1158) entre un i altre. Aquest sòcol de mur, preferentment d'esquist però també usant algun bloc de calcària, obrat en sec, té una amplada d'uns 0'65 m i és fet d'un doble parament juxtaposat, recte i mostrant una orientació nord-sud, diferent de la dels murs més antics. Un indicatiu significatiu és que es projectava per damunt del parament 1074 en el ben entès però sense que hi hagués, entre un i altre, relació directa (fig. 21 i 61). Els estrats que es relacionen amb aquesta paret, 1157 i 1158 són molt tardans amb fragments d'*imbrices* i *tegulae* que són propis de la fase més avançada de l'existència de l'*oppidum*. L'abandonament de la zona ens els definirien les unitats estratigràfiques 1155, amb poc material i 1064 i 1072, amb campaniana B, àmfora itàlica

Dressel 1B, emporitanes de formes avançades, engalba blanca, tegulae i imbrices. 1072, precisament, un nivell potent i inclinat segons el desnivell de la roca, colgava completament tots els murs d'aquest sector i concretament 1074 i 1002, un índex més a favor de defensar que quan 1072 es formà l'alçada de 1002 i 1074, allà on no es veié afectada per les obres del cementiri, era la que trobarem durant l'excavació.

També a favor d'aquesta suposició, un element important a considerar en relació a no interpretar el gran mur 1002-1074 com una muralla ens el forneix l'estratigrafia identificada a l'exterior davant de 1002 on hi havia hagut, abans, un barri artesanal i residencial ibèric. Queda ben clar que quan es procedí a desmutar els edificis existents el material procedent d'aquesta acció, les toves o la tàpia del murs, anà a parar a l'interior del farciment dels murs cortina 1002 i 1074. Quedaren al descobert els sòcols i els fonaments exteriors que no eren cap nosa. L'exploració del lloc ha permès identificar un seguit de capes que colgaven aquest espai que analitzades amb cura semblen formar part d'un sòl abocament o d'un seguit d'abocaments efectuats en un temps molt curt. Les unitats estratigràfiques identificades són la 1001 i 1064, amb campaniana B, àmfora itàlica Dressel 1 A i àmfora púnica tardana amb perfils que prefiguren l'àmfora bètica de salaons, Dressel 7-11 (fig. 62, 12), i algun fragment de ceràmica vidrada moderna que denotava que era el darrer nivell antic d'aquesta zona; 1010, amb campaniana A, forma Lamboglia 31 decorada amb pintura blanca, formes avançades de la ceràmica emporitana, ceràmica d'engalba blanca, àmfores itàliques pompeianes (tipus "DB") i *tegula*; 1016, per sota, amb campaniana A (formes Lam. 23 i 36, identificades), B o Boïde (forma Lamb. 5), emporitanes amb repertori avançat, engalba blanca, ceràmica de paret fines (formes Mayet II), àmfores greco-itàliques modernes i Dressel 1 A, i unes interessants imitacions en ceràmica reduïda grollera de les cassoles de comuna itàlica de vora bífida; semblantment passaria amb l'estrat 1033 (campaniana A, emporitana, Dressel 1A i pastes "DB"..), amb una concentració significativa de pedres calcàries (1034) localitzades preferentment al costat del mur 1032 i del parament 1002 que caldria relacionar amb l'abandonament de la construcció 1002-1074. Directament damunt de la roca allisada i aplanada

per funcionar de sòl, s'identificà 1036, amb ceràmica grisa ben representada on destaca la forma A-II de mòdul gran i gots bicònics, peculiars del segle II aC, *kalathoi* pintats de perfil recte i decoració de "dents de llop" propis de la primera meitat d'aquella centúria, àmfores púniques d'*Ebussus* i itàliques (greco-itàlica i Dressel 1 A, entre les quals alguns fragments de "DB" de procedència pompeiana (Nolla, 1977, 201-230; Tchernia, 1986, 45-47), material, en conjunt poc significatiu però que sembla més pròxim al moment de construcció de la gran obra de sosteniment que no pas al del seu abandonament.

Aquestes evidències permeten concloure que quan es bastirien vers el 130-120 aC, els murs 1002-1074 fou necessari ocupar i fer desaparèixer el barri artesanal i residencial que ocupava el lloc desmuntant només les velles estructures que feien nosa i que en bona part foren incorporades com a material de reble a l'obra nova. Aquells sectors que quedaven més enllà del parament exterior (1002) no es tocaren a nivell de sòcol i fonaments ni foren colgats o dissimulats. Aquest fet és interessant perquè ens informa de la marginalitat d'aquella àrea, en relació a l'*oppidum* d'ençà d'aquell moment, un espai perifèric per on no hi havia de circular ningú.

Totes aquestes dades fan pensar que el conjunt 1002-1074, amb els tirants i contraforts interiors no sobrepassà pràcticament l'alçada màxima conservada. Suposant que el mur cortina interior i exterior haguessin de tenir la mateixa alçada podríem suposar com a màxim una filada més a 1002 de les que s'han conservat fins ara i la mateixa, si fa no fa, a 1074. En aquest cas ni de bon tros s'aconseguiria arribar a la cota de la plataforma retallada a la roca. No calia elevar més la construcció en no ser necessari bastir una gran esplanada sinó un espai més reduït però perifèricament ben sòlid. En aquest cas les complexes estructures dels murs-cortina 1002-1074 i tots els elements complementaris protegirien i definirien un espai a l'entorn d'una plataforma central més enlairada damunt de la qual s'hauria alçat el temple, cosa que explica que mai no s'usés la pedra calcària en les construccions posteriors, i sí en canvi la gresa del temple.

Davant d'aquestes evidències queda clar que el gran mur-cortina no fou gaire més alt de com l'hem trobat en el punt més intacte.

Fig 52a i b. Els grans murs des del sud i des del nord.

Fig 53. El mur 1015, tallat per 1002.

Fig 54. El gran mur 1002 adaptant-se, al seu extrem nord, a la roca del subsòl.

3.5.4. El temple baix-republicà. Evidències i descripció.

La presència d'un edifici romà de caire monumental a la muntanya de Sant Julià de Ramis sempre havia estat intuïda donada la gran quantitat de blocs de pedra sorrenca, provinents de les pedres de Domeny i explotades principalment en època antiga, reutilitzats en els murs i a l'interior de l'església dels Sants Metges (*supra*, cap. 2). Noves evidències, principalment grans carreus escairats d'aquest material varen aparèixer en l'última intervenció dins de l'església, l'any 1995, i en les primeres intervencions en el sector septentrional del turó. En tots dos casos es tracta de material reutilitzat en diferents edificis, un monument funerari tardoantic i una caserna militar bastida cap al s.IV. Aquest fet ens dóna evidències indirectes de l'edifici originari, tant sobre la seva antiguitat, ja que es troba plenament amortitzat a l'antiguitat tardana, com de la seva entitat en constatar les mides considerables dels blocs identificats.

El primer grup de carreus, tal com ja hem esmentat, es troba reutilitzat en tot l'entorn de l'església, tot i que la major part d'aquests han sofert una amortització força agressiva ja que han estat retallats en blocs més petits per tal de bastir els murs de l'església romànica. Tanmateix, alguns d'aquests carreus, els de proporcions més grans, semblen mantenir les seves mides originals, concretament dues peces, una reutilitzada en el monument funerari i l'altra emprada com a llinda de l'entrada de ponent de l'església, i un tambor de semicolumna en el pilar central de les finestres de la cara septentrional del campanar. Hi ha, també, tot un seguit d'elements que, malgrat mantenir algun tret identificatiu, es troben massa retallats, com poden ser alguns fragments de tambor de columna, molt alterats, o un perfil en mitja canya.

L'altre grup de carreus, el més nombrós, es localitza a l'edifici baiximperial bastit sobre l'extrem septentrional de l'*oppidum* ibèric. Aquesta construcció, identificada com una caserna, estava formada per una gran estructura allargada i coberta que, a causa de les mides de l'espai a cobrir, es va fer mitjançant pilastres corregudes en tot el pany del mur i una espina central de pilastres independents per sostenir la feixuga teulada, cadascuna d'elles bastida amb blocs de sorrenca. D'aquests carreus se'n poden identificar dos grups principalment, uns de mides més estretes, amb una amplada variable

entre els 0,33-0,38 m. i uns altres de més grans amb mides superiors als 0,90 m. Tanmateix, la major part dels blocs es troben retallats, tal com es pot veure en moltes de les seves cares amb un treball de la pedra molt més irregular per tal d'adaptar-los a la seva nova funció. Tot aquest conjunt de blocs, però, malgrat presentar esporàdicament alguna empremta, com marques de grapes o de "cues d'oreneta", tendeixen a ser carreus llisos, sense cap motllura i que, evidentment, corresponen a una selecció prèvia del material a reutilitzar.

En una segona fase l'edifici va ser ampliat pel seu cantó longitudinal amb un conjunt d'estances simètriques a cada costat. Per la construcció d'aquestes estances es varen tornar a reutilitzar elements d'aquest edifici anterior però sense la racionalitat de la primera fase, tal com es pot deduir per la seva col·locació aleatòria, si bé força constant en les cantonades, o en les seves mides, molts cops sense retallar. Aquest últim aspecte és fonamental per a l'estudi de l'edifici originari ja que en determinades ocasions s'utilitzaren blocs motllurats que, malgrat estar repicats en els seus elements sobresortints, permeten una identificació positiva. Així, entre aquests blocs se n'han pogut identificar uns, dos dels quals serien fragments de l'entaulament i que, juntament amb l'altre, correspondrien a l'arquitrau i al fris. També s'ha pogut identificar un bloc del sòl del *pronaos* i algun altre carreu motllurat que ha estat repicat i és d'identificació complicada.

A continuació descriurem els blocs més significatius (les referències anteriors, posterior, superior o inferior són preses respecte a cada bloc, segons la disposició de les empremtes de les grapes o les seves cares treballades sempre que això sigui possible):

- 1.- Gran bloc llarg i estret. En la seva part més prima presenta, en un dels seus extrems superiors, el més ben conservat, una empremta de "cua d'oreneta". També mostra en la mateixa cara superior dues marques de grapes obertes a la cara posterior. De la disposició de les grapes es pot deduir que la peça funcionaria com un bloc de recobriment sense massa funció estructural. Prové de l'edifici baiximperial però, actualment es troba descontextualitzat.
- 2.- Gran bloc rectangular. En la seva part superior presenta, pel cantó llarg, una empremta de "cua

d'oreneta" i un rebaix quadrat de 0,24 m. de profunditat i 0,30 m. de cantó en una de les seves cantonades. Prové de l'edifici baiximperial però, actualment es troba descontextualitzat.

14.- Gran bloc quadrangular força alterat en un dels seus extrems. Ofereix, en la seva cara superior, un lleuger rebaix, en prou feines insinuat, de 0,47 per 0,37 m. per encaixar-hi un bloc superior i amb la resta de la superfície molt polida. En una de les seves cantonades hi ha un rebaix cúbic, força malmès, de 0,24 m. de cantó. Aquest bloc es pot interpretar com de la part superior del pòdium sobre el que s'aixecava el temple pròpiament dit. La situació d'aquest carreu pot ser precisada: correspondria a la porta del temple, ja que el rebaix abans mencionat serviria per encaixar-hi una polleguera. Actualment es troba usat en la fonamentació d'un pilar o columna de l'espina central de l'edifici baiximperial.

16.- Fragment d'arquitrav. De baix a dalt, presenta, consecutivament, a 0,13 m. d'alçada una lleugera imposta de 0,02 m., a 0,33 m. un llistell de 0,02 per 0,02 m. seguit d'una motllura repicada de 0,165 m. i un fragment llis de fris de 0,06 m. Ara forma part de la fonamentació de la cantonada més oriental de l'edifici.

19.- Petit bloc reutilitzat en l'ampliació septentrional de l'edifici. En una de les cantonades superiors presenta un petit encaix de grapa que l'uniria, perpendicularment, amb un altre carreu de similars característiques. Per la forma i dimensions d'aquest bloc difícilment es pot interpretar com a un element estructural del temple i fa pensar en alguna estructura complementària, potser una ara.

36.- Gran carreu reutilitzat per reforçar una de les cantonades del monument funerari sota l'església dels Sants Metges. Presenta un rebaix rectangular de 0,08 per 0,42 m. en un dels seus angles superiors, probablement obrat durant la seva reutilització.

38.- Tambor de semicolumna. Aquesta peça es troba reutilitzada en la pilastra central dels finestrals de la cara nord del campanar. Es tracta d'una semicolumna, adossada al mur de la que s'observa, perfectament la cara posterior, amb una empremta de grípià, mentre que el fust pròpiament dit queda inserit dins de la pilastra, per la qual cosa no es pot testimoniar la presència o absència d'estries. El seu diàmetre és de 0,85 m., tot i que la peça solament n'ocupa un terç del total. Un dels seus extrems es troba retallat per la seva amortització posterior.

39.- Fragment del fris. Aquest bloc, amb forma de L i amb dos empremtes de "cua d'oreneta" en cada un dels extrems es pot interpretar perfectament com una peça angular. En les seves dues cares exteriors presenta una superfície llisa de 0,13 m. sobre la que hi ha un arrencament de cyma, pràcticament repicada juntament amb tota la resta de la motllura superior. Juntament amb el bloc 16 conformarien formarien l'ordre d'entaulament de l'edifici.

40.- Bloc indeterminat. Aquesta és una peça de grans dimensions que es troba inserida dins d'una rasa per tal de funcionar com a fonamentació, cosa que en dificulta el seu estudi. Tot i amb això, i malgrat estar força repicada, s'hi pot observar, en una de les seves cares una cyma reversa sobre la que hi ha quatre acanaladures verticals, arrodonides en els seus extrems, que recorden un tríglif, tot i que, per les dificultats en l'estudi de la peça, no es pot assegurar. Amb tot, si aquesta identificació fos positiva correspondria a un altre edifici o element, ja que podem assegurar que el temple tenia un ordre superior jònic, amb un fris llis.

Com cal interpretar aquestes restes? En base a aquest nombrós conjunt de blocs se'n dedueix la presència d'un edifici de caire monumental construït íntegrament de carreus units en sec. De l'estudi dels diferents elements arquitectònics, fragments d'entaulament de caràcter jònic o corinti, un fust de semicolumnes i blocs d'un pòdium, solament es poden identificar positivament dos tipus d'edificis, un temple o un monument funerari. Tots dos mantenen uns elements compositius semblants i responen a una escenografia semblant, en una posició privilegiada enlairada sobre una via romana i dominant visualment un gran territori. Tanmateix, la proposta d'un monument funerari no sembla gaire versemblant, ja que en un context cronològic tant reulat, a finals del s.II a.C. i amb un caire tant monumental es fa difícil pensar en aquesta possibilitat de la qual, per altra banda, no n'hi ha cap paral·lel, si exceptuem el possible monument funerari de Malla -si bé aquest és d'un caràcter compositiu diferent, ja que es tracta d'un gran pilar esculturat (Rodà, 1992, 19). Un edifici cultural, un temple, en canvi, s'escau millor a una interpretació arquitectònica i contextual.

La restitució definitiva de l'edifici és, ara per ara, difícilíssima, ja que encara no s'ha pogut trobar

Fig 55. Vista dels dos grans murs i del sistema de travat interior.

l'emplaçament real del temple i, per tant, no es poden saber les mides de la planta, fonamentals per aplicar-ne les proporcions. Malgrat tot, l'entitat de les dades disponibles, elles mateixes prou eloqüents, permet oferir una proposta plausible i enraonada.

El pòdium era construït íntegrament en blocs de pedra, tal com es pot deduir del bloc núm.1 en què s'aprecia perfectament com aquest carreu estava unit al cos del pòdium per mitjà de dues grapes a altres blocs, cosa que impossibilitaria un pòdium semblant al del temple superior d'Empúries en el qual el pòdium és solament un encofrat de blocs amb una sèrie de murs d'*opus incertum* en l'interior com a fonamentació dels murs de la cella (Mar/Ruiz de Arbuló, 1985, 70). En aquest sentit hi ha, també, dos indicis indirectes, per un cantó, la gran abundància de blocs de grans proporcions, abans esmentats, que no poden ser utilitzats en els murs, i, per l'altre, la manca del reompliment d'*opus caementicium* que pel volum generat i la difi-

cultat d'amortitzar-lo hauria estat necessàriament identificat. Aquest últim indicati també pot ser emprat com a element de datació cronològica, ja que la utilització de pòdiums construïts íntegrament en pedra sense la utilització de l'*opus caementicium* és característic del s. II a.C. (Coarelli, 1977, 9; Almagro, 1982, 76).

Un últim element que es pot deduir és l'altura del pòdium. D'aquest solament es conserva l'alçada dels carreus però cap de les motllures de base o coronament, presumiblement en *cyma reversa*. Un element que sembla corrent en la modulació de l'alçada dels pòdiums del s.II a.C. és la proporció 1-2-1, tal com s'evidencia en el Temple rectangular de Tívoli (Delbrueck, 1907-1911, 11-16), en el Temple A de Largo Argentina (2ª fase) a Roma (Marchetti-Longhi, 1932, 280-281) o en el temple de Juno a *Gabii* (Almagro, 1982, 74). En el nostre cas a l'alçada de 0,63 m del bloc li correspondrien unes motllures de 0,31 m., i una mida total de 1,26 m. d'altura total, lleugerament inferior, però, a la dels temples abans esmentats que oscil·la entre el 1,76 i 1,80 m. Aquest sistema de proporcions s'adapta perfectament al nostre cas ja que un dels blocs conservats, el núm. 14, corresponent a la pavimentació de la *cella*, i per tant de la mateixa filada superior de tot el pòdium, incloses les motllures, mesura 0'32 m, una desviació de solament un centímetre per sobre de la proposta teòrica, tenint en comte que la pedra sorrenca tendeix a erosionar-se molt fàcilment. Mancats com estem de restes, sobretot perquè moltes foren retocades a posteriori, és difícil establir quin fou el sistema de mesures emprat. Tot i amb això, a través de l'alçada del pòdium, que és l'element més fàcil de restituir amb les restes conservades, és possible identificar la utilització del peu romà, adoptat el 268 a.C. com a oficial, de 0,296 m (arrodonit), i el sistema duodecimal, un dels més corrents. Així tenim que la filada superior del pòdium, i per simetria la inferior, mesuraria 1 peu i una uncia (1/12 part de peu), exactament 0,3203 m., mentre que el bloc, amidaria dos peus i un sextans (2/12 parts de peu), és a dir 0,6402 m., amb una altura total de 4 peus i un *quadrans* (3/12 parts de peu), és a dir 1,2568 m. enfront dels 1,26 proposats.

De la part superior del pòdium, tal com hem dit, s'ha conservat un dels blocs de pavimentació (núm. 14). Aquest es caracteritza per un lleuger

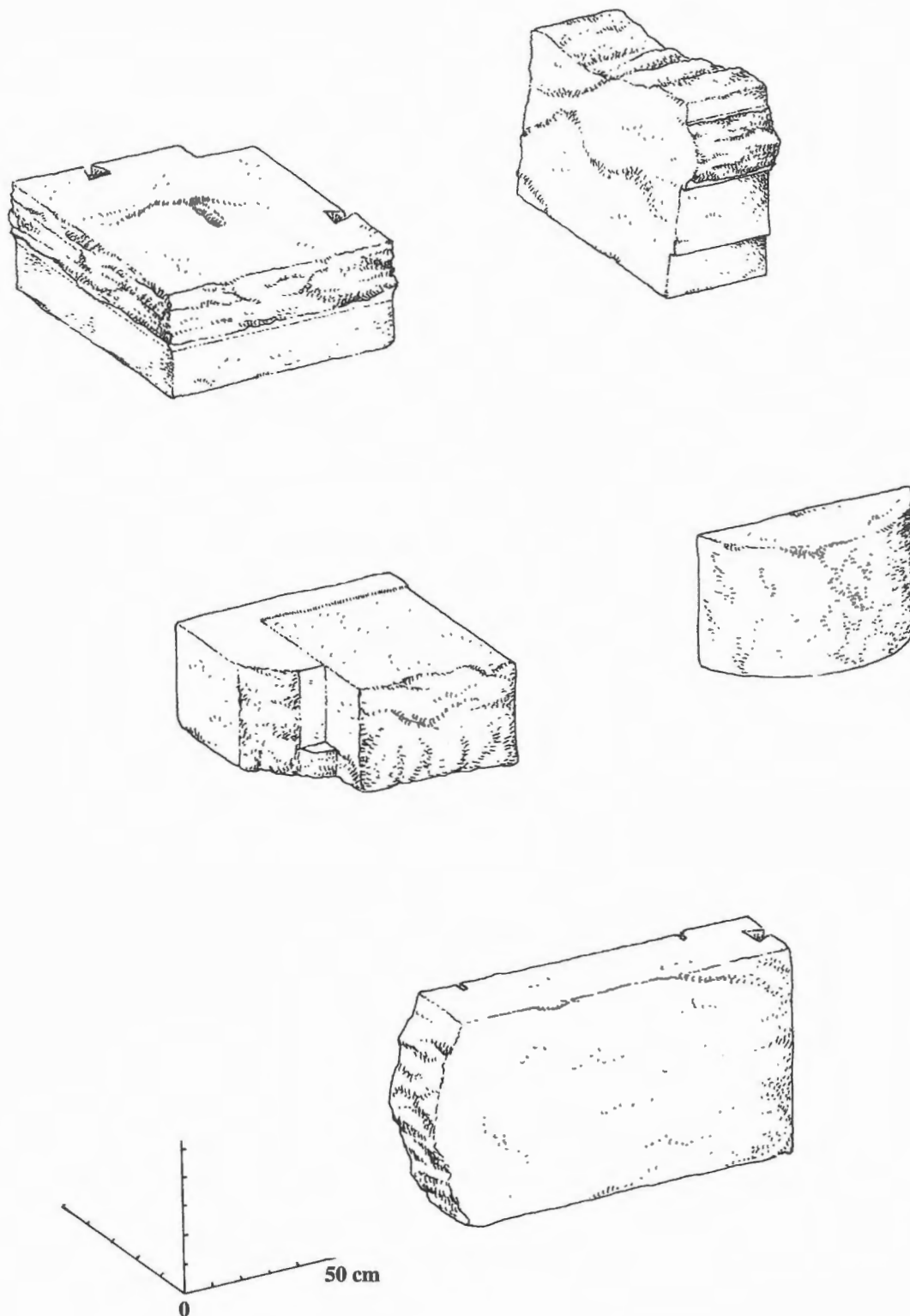

Fig 56. Mostra dels carreus del temple identificats entre el material reutilitzat en el *castellum*, en l'església romànica i en les construccions de l'entorn.

DESCRIPCIÓ DELS BLOCS

mides (en cm.):

bloc n.	altura	amplada	profunditat	localització
1	63	117	26	edifici baiximperial
2	40	86	72	edifici baiximperial
3	46	72	>50	edifici baiximperial
4	35	47	>46	edifici baiximperial
5	30	47	>49	edifici baiximperial
6	34	38	75	edifici baiximperial
7	40	47	92	edifici baiximperial
8	34	50	>57	edifici baiximperial
9	40	42	50	edifici baiximperial
10	>30	59	56	edifici baiximperial
11	24	61	59	edifici baiximperial
12	35	59	>55	edifici baiximperial
13	25	63	44	edifici baiximperial
14	33	70	73	edifici baiximperial
15	30	60	>63	edifici baiximperial
16	33	88	62	edifici baiximperial
17	33	87	42	edifici baiximperial
18	>30	>52	53	edifici baiximperial
19	50	67	14	edifici baiximperial
20	>33	75	30	edifici baiximperial
21	>18	>58	66	edifici baiximperial
22	?	63	49	edifici baiximperial
23	24	30	50	edifici baiximperial
24	32	46	53	edifici baiximperial
25	>17	60	100	edifici baiximperial
26	?	60	100	edifici baiximperial
27	92	40	30	rectoria
28	110	39	25	rectoria
29	72	62	30	rectoria
30	80	38	17	rectoria
31	15-30	110		Sants Metges – mur sud
32	24	116		Sants Metges – llindar sud
33	22	122		Sants Metges – llindar oest
34	56	93	27	Sants Metges – cantonada s-o
35	54	86	26	Sants Metges – cantonada s-o
36	60	122	30	Sants Metges – edifici funerari
37	30	36	40	Sants Metges – campanar c. nord
38	60	70	85Ø	Sants Metges – campanar c. nord
39	90	32	73	edifici baiximperial
40	76	57	38	edifici baiximperial

Fig 57. Quadre de mesures dels blocs en cm i en peus romans.

rebaix carrat que ocupa dos terços de la seva superfície i que prefigura l'empremta d'un carreu superior. Una pràctica documentada en la construcció romana és la de dibuixar físicament, per mitjà de lleugers rebaixos e incisions, la planta de l'edifici directament sobre la cara superior del pòdium, tal com es testimonia en el temple d'Èvora on, fins i tot, es poden veure un sistema d'eixos per col·locar sense cap desviació la perístasi (Hauschild, 1992, 110-111). Al nostre parer aquest rebaix no respon a les necessitats constructives de l'edifici, en sec, mitjançant unions de grapes metàl·liques, sinó més aviat a les necessitats de planificació de l'edifici, com en l'exemple abans citat. Un segon element que pot ajudar a posicionar aquest bloc és la presència d'un encaix quadrangular en un dels seus extrems, a tocar el rebaix ja esmentat, que solament pot ser interpretat com l'espai on hi aniria una polleguera metàl·lica. En base a aquestes dues propostes hem d'identificar aquest bloc com al corresponent a un dels brancals de la porta.

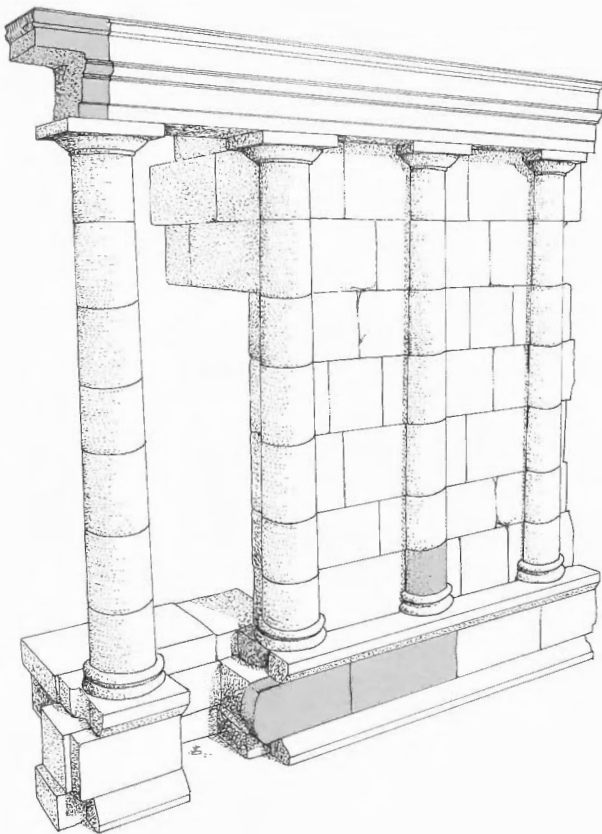

Fig 58. Alçat ideal del temple romà amb la posició de les peces recuperades.

L'estudi del pòdium, doncs, presenta una estructura construïda íntegrament en blocs de pedra amb una filada de carreus d'allargada variable, entre 1,22 i 1,16 m, entre dues motlures, superior i inferior, i en general amb una factura acurada, seguint un sistema de proporcions plenament itàlic i amb un projecte previ que es va mantenint durant la construcció per evitar possibles desviacions.

Del segon cos en alçat de l'edifici solament en tenim un únic element, un fragment de fust de columna. Aquesta peça (núm. 38), retallada en un dels seus extrems per a la seva reutilització, és, en realitat, un tambor de semicolumna. Malgrat això, aquest és un element essencial per comprendre el tipus d'edifici així com una aproximació a les seves dimensions.

El fet de que sigui una semicolumna, sense cap problema d'identificació ja que en la cara plana encara s'observa la marca d'una grípia, ens fa pensar en la presència d'un edifici pseudoperípter. Aquest és un tipus de temple, descrit per Vitruvi (IV,8) i que apareix en context itàlic a mitjans o finals del s. II a.C. (Gros, 1996, 130-133) estenent-se ràpidament. Un dels primers cops on apareix aquesta tipologia és a Tívoli, en l'anomenat temple rectangular (Delbrueck, 1907-1911, 11-16), caracteritzat per ser una versió arcaica del tipus, ja que les columnes de la pseudoperístasi i els murs de la *cella* semblen estar completament fusionats. Constructivament, aquest element, determina que les semicolumnes sobresurtin únicament un terç del seu diàmetre respecte als murs de la cella, i que aquests tinguin un acabament amb columnes senceres a mena d'*antae*. En aquest sentit, el temple de Tívoli és el millor referent pel nostre edifici ja que el tambor conservat respon al mateix tipus de construcció, és a dir amb una semicolumna d'un terç de cercle.

Malauradament, és difícil restituir amb absoluta fidelitat l'alçat de la columna, ja que no en conservem, ara per ara, cap base ni cap capitell, així com tampoc sabem amb seguretat el diàmetre de l'immoscamp, tot i amb això podem deduir que es tractaria d'un ordre toscà ja que el fust és llis sense resta d'estries, sense descartar la possibilitat d'estries repicades o estucades i, per tant, d'un altre ordre. Si fos així, en base al diàmetre conservat, entorn dels 0,85 m podríem hipotitzar una colum-

Fig 59. Restitució i vista ideal de la terrassa, el temple i el paisatge.

na de, com a mínim, 6 m. segons les regles vitrubianes (IV, 3). Aquesta última dada, malgrat ser aproximativa ens pot ajudar a concebre una idea global del temple.

El tercer element de la modulació del temple seria l'entaulament. D'aquest se n'ha conservat l'arquitrau, el fris i l'arrencament de la cornisa, malgrat que totes les motlures sobresortints varen ser repicades en la seva reutilització. Totes les restes d'entaulament responen al model jònic-corinti, és a dir

amb impostes a l'arquitrau i un fris corregut. La combinació d'entaulaments d'ordre jònic amb columnes d'ordre toscà, si fos aquest el cas, malgrat que no quedi contemplat a les normes vitrubianes, no és estrany en la construcció romana, tal com es pot comprovar a la Tomba de *Bibulus* (Delbrueck, 1907-1911, 37-41) o en el temple Nord del *Forum Olitorium* (Crozzoli, 1981, 111), tots dos a Roma. Un altre element que defuig d'aquestes normes és la utilització d'una doble imposta enlloc d'una triple tal com és canònic, també àmpliament testimonia-

Fig 60. Vista de la muntanya de Sant Julià des del nord. El lloc de l'esglèsia, ben visible, assenyalava la posició, aproximadament, del temple de tipus itàlic.

da en el context itàlic republicà (Delbrueck, 1907-1911, 12). La presència d'aquesta diversitat en formes i composicions, en realitat, és característica de l'arquitectura itàlica a partir del s. II a.C. que es defineix per una hel·lenització de les formes, fruit de la conquesta de l'orient, però enteses amb un cert gust abarrocat i eclèctic i reflectit més en una reinterpretació de les formes gregues que no pas en la seva simple adopció (Gros, 1987, 62).

Un exemple semblant el podem trobar en la composició del nostre entaulament. Segons Vitruvi (III, 8-11) l'alçada de l'arquitrau ha de ser una 1/13 part de la columna, amb un cimaci de 1/7 part de l'arquitrau, i la del fris 3/4 parts de la de l'arquitrau, sense el cimaci, amb un cimaci propi de 1/7 part. Així, en el nostre cas l'arquitrau mesura 0,51 m al qual li correspondria una columna de 6,63 m que tenint en compte la nostra proposta d'una columna toscana, proporcionalment més baixa, de com a mínim 6 m és perfectament acceptable amb una desviació d'uns 0,10 m. En la seva part superior, el cimaci hauria de mesurar, segons aquesta regla 0,072 m, enfront dels 0,18 m que fa, però en aquest

sentit, s'ha de considerar que aquest cimaci fa les funcions de la tercera imposta de l'arquitrau, i, així, encara que no manté les proporcions vitruvianes si que manté una proporció visual. Per sobre d'aquest hi ha el fris, que presenta una superfície completament llisa, tot i que anava decorat, com és preceptiu, amb estucs o pintures de colors vius -blanc, blau marí intens, vermell- que s'han conservat desigualment. La seva modulació també es manté dins la norma ja que mesura 0,257 m, una petita desviació enfront dels 0,247 m que hauria de mesurar. Malauradament, no s'han conservat més elements de l'entaulament tot i que aquest es pot restituir a nivell teòric. Així, en ordre ascendent, el cimaci del fris mesuraria 0,036 m, i el denticulat i la corona 0,145 m, amb una altura total de tot l'element d'entaulament entorn del metro d'alçada al qual s'hi hauria d'afegir el frontó que no podem restituir ja que la seva altura és la meitat de l'amplada del temple, una mida que no tenim.

Com a conclusió podríem dir que estem parlant d'un temple construït íntegrament en pedra i d'unes dimensions considerables. Tanmateix, donada

la cronologia tant reculada en les nostres contrades, darrer terç del s. II a.C., així com l'indret, plenament inserit dins d'un poblat ibèric, hem de suposar que seria un edifici modest. En aquest sentit, ens decantem per interpretar l'edifici com un temple tetràstil, ja que qualsevol solució superior seria desmesurada.

La presència d'un edifici romà de caire religiós a finals del segle II aC plenament inserit dins del context ibèric es fa evident com un fet cada cop més identificat i, probablement, com un dels elements més destacats durant la primera romanització en la península Ibèrica. Ho trobem també en la monumentalització d'antics santuaris, conseqüència de les aliances entre Roma i determinades elits locals amigues dels grans generals que afavorien als seus aliats en perjudici d'altres localitats, tal com s'ha posat de manifest plenament al sud-est de la Península (Ramallo, 1993, 119). Un dels millors exemples, en aquest sentit, el podem trobar al Santuario de la Encarnación de Caravaca, on s'hi ha trobat dos temples, un de pròstil i un de perípter, tots dos plenament integrats en la tradició hel·lenística romana (Ramallo, 1992, 39-65).

Aquest procés també es pot testimoniar en el territori indiget on podem identificar dos exemples d'aquests temples que podem identificar de manera sumària com a "rurals". El primer, no massa conegut encara, es localitza en l'anomenada acrópolis del Puig de Sant Andreu, a Ullastret, on s'ha pogut evidenciar les restes d'un petit temple que sembla que va perviure més enllà de l'abandonament de la gran ciutat ibèrica i, probablement, durant tot l'alt imperi (Casas et al., 1995a, 132, fig. 95). L'edifici és un petit temple, pròstil i pseudo perípter, sense pòdium i construït, segurament per ma d'obra local, tal com es pot veure amb la pervivència de tradicions anteriors, principalment en els materials. El segon exemple, del qual solament es poden identificar diversos elements arquitectònics, s'ha identificat a Mas Castell de Porqueres, també en relació a un *oppidum* ibèric. Aquest, malgrat no es pot precisar amb seguretat la localització i la seva fesomia, respon a uns canons mediterranis més clars ja que hauria estat construït íntegrament en pedra i utilitza l'ordre toscà (Burch et al., 1999, 22-29).

En tot dos casos, s'evidencien uns trets comuns, com una posició estratègica respecte al territori i la

continuació, molt probablement, d'antics cultes ara romanitzats, tal com passa, també, amb l'abans esmentat Santuario de la Encarnación. Aquestes coincidències responen clarament a l'estratègia de romanització de les noves conquestes a través de l'apropiació dels antics llocs de culte, i els mercats a ells associats, que deuriem perviure malgrat la desaparició dels nuclis urbans.

Aquesta pauta és la que trobem reflectida a Sant Julià de Ramis si bé amb unes importants diferències que s'han d'atribuir al seu manteniment a la *fides* romana. Aquest fet que es pot constatar en la pervivència de l'*oppidum* i en la seva posició privilegiada sobre el camí d'accés a la Península serà recompensat, finalment, en la fundació de *Gerunda*. Tanmateix, a nivell formal, aquest edifici també es diferencia dels descrits anteriorment en una construcció molt més espectacular, tant per la seva forma com per la seva situació.

Un dels problemes principals que presenta aquest edifici és la identificació de la seva situació exacta, cosa que en dificulta la restitució. Tot i amb això, aquesta es pot deduir dintre del context global del lloc. En aquest sentit, la identificació de la gran plataforma en el sector central del turó és decisiva, ja que permet ubicar i datar el temple alhora. Ara per ara no hi ha cap prova definitiva per lligar el temple amb la plataforma, però tots dos elements es complementen i justifiquen alhora, ja que el segon, exclosa la seva funcionalitat com a murs defensius, si més no exclusivament com a tals, solament es pot entendre com un element per potenciar el primer. Aquesta solució de temple i plataforma sobre un lloc enturonat, única en el nostre territori, respon plenament a models lacials i més concretament als de Tibur i Terracina que són els que tenen una solució semblant (Coarelli, 1987, 85-140). Val a dir, en tot cas, que la utilització d'aquests models, en els que l'element més destacat és sempre una potenciació de l'escenografia, s'han d'entendre solament en aquest sentit, ja que la significació, utilització i construcció són molt diferents. Tot i amb això és un model plenament conegut per les tropes itàliques i que es repetí, novament, en el fòrum de *Gerunda* (Freixas et al., 2000, 12-27 i 104-110, fig. 3 a 6 i 54).

Tot aquest conjunt de dades permet esbossar una teoria que podria explicar, connectant-los, els fets que coneixem separadament i que no acabàvem

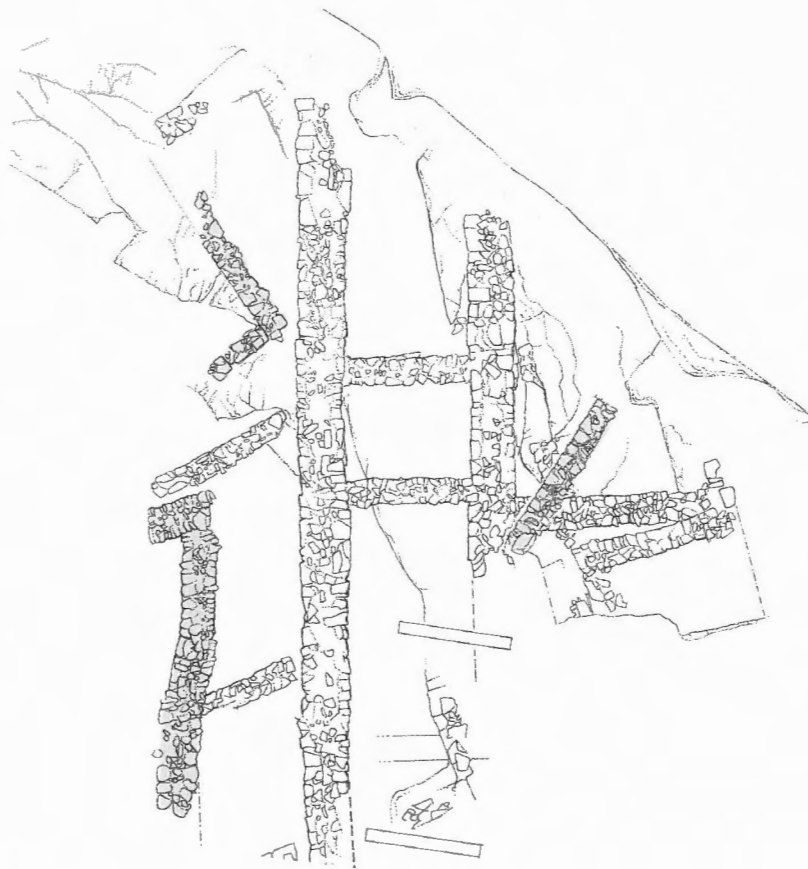

Fig. 61 Estructures de la fase final d'ocupació. En trama destaquen les estructures més tardanes, on s'aprofiten els murs de les estances 5 i 2 de la fase precedent.

d'encaixar. Vers el darrer terç/darrer quart del segle segon, entre el 130 i el 110 aC probablement, hom determinà construir una gran esplanada en la part central de l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià, en un lloc dominant i, sobretot, el punt més visible des de fora tant si venim del nord com del sud. Fer-ho comportà triar una cota determinada per l'aparició dominant de la roca i procedir, on fos necessari, a terraplenar després d'haver bastit uns grans murs de contenció. Aquesta esplanada, costosíssima, es féu amb algun objectiu determinat. Es podria pensar en un gran monument commemoratiu, en un gran mausoleu, en una fortificació de defensa i control del territori o en un temple que fes les mateixes funcions des d'una altra perspectiva. Ja hem vist que no sembla probable que es tractés d'una muralla o castell i que sembla més raonable, amb les dades que posseïm, decantar-nos per un edifici commemoratiu o cultural, en ser més fàcil d'explicar en el context d'un *oppidum*

habitat. Aquesta construcció, que es pretenia que fos ben visible d'arreu, hauria estat bastida, almenys parcialment, en blocs de gres. La simultaneïtat entre plataforma i edifici ens la proporcionaria l'ús puntual de blocs de sorrenca incorporats a l'obra de calcària (1002), peces trencades o sobralles del carreus acabats de tallar *in situ*. Les dimensions de l'edifici i la tècnica constructiva ens la forneixen indirectament alguns dels grans carreus sencers de mides considerables i on s'observa l'ús d'encaixos en forma de cua d'oreneta.

Molts segles després, dins d'una situació política ben diferent, durant un moment imprecís de l'antiguitat tardana, el lloc tornà a ser ocupat en bastir-s'hi un *castellum* com a control avançat de la Via Augusta davant *Gerunda*, dins d'una estructura defensiva nova i d'una complexa xarxa de comunicació visual entre les ciutats fortificades i les torres i castella distribuïts al llarg del camí. En la construcció d'aquesta fortificació hom féu servir,

com havia de ser, material que hi havia a l'abast i, en aquest cas, el grans carreus de gres del l'edifici baix-republicà que es localitzaven només a uns 150 m de distància. Dins d'aquesta etapa històrica cal situar la construcció de la tomba monumental i del cementiri de l'entorn que, raonablement, continuà aprofitant la matèria primera de qualitat que tenia a mà. Les construccions posteriors desmuntaren la tomba reutilitzant un cop més els blocs de gres tallats si calia a les noves modulacions pròpies del moment i acabaren de fer servir el material de l'entorn.

3.6. ELS DARRERS MOMENTS DE L'OCUPACIÓ DE L'OPPIDUM

Tal com hem vist, és ben clar que pel damunt de les velles estructures hi ha un seguit de freqüències d'una certa importància que posen de manifest una manca d'espai a l'*oppidum* o una sobrepoblació i documenten, en aquesta àrea del jaciment, els darrers moments d'ocupació abans que es produís el colapse definitiu. Es tracta d'uns nivells prou clars però, tanmateix, afectats per la inclinació natural que els ha erosionat especialment, ja des d'antic, i pels importantíssims moviments de terra quan a principis de la dècada dels noranta fou necessari crear la gran rampa d'accés que havia de permetre efectuar les obres necessàries per eixamplar el cementiri (*supra* fig. 3.1). Vegem-los en detall i analitzem les característiques.

A la part superior de la rampa l'excavació va identificar el mur 1153, una sola filada conservada, traçat a cordill i fet d'un parament doble d'esquist d'uns 0'65/0'70 m, lleugerament més amples que les parets de les dependències ibèriques més antigues (entorn de 0'60/0'65 m). El mur es disposava directament a l'interior dels nivells 1158 i 1157 de terra, perfectament plans, i no intentava fonamentar-se sobre estructures anteriors més sòlides o sobre el sòl geològic, cosa que ens defineix una construcció molt lleugera i, no cal dir-ho, de planta baixa (21 i 68). La direcció d'aquesta paret, clarament nord-sud, és completament diferent de qualsevol altra. No fou possible connectar-la amb cap altre mur tot i que semblava possible un gir en angle recte al costat més septentrional. S'ha de suposar que formaria part del sòcol inferior d'una estructura senzilla, rectangular o quadrangular, en

bona part bastida de tàpia o tova. 1157 i 1158 oferien una cronologia avançada dins del segle II aC però la mancança de material determinant fa impossible filar més prim tot i que queda, estratigràficament parlant, molt clar la posterioritat al gran mur-cortina 1002-1074, com ja s'ha vist. Pel damunt d'aquest mur fou identificat 1155, amb imbrex com a element més significatiu, i 1072 on hi hem trobat campaniana B, ceràmiques emporitanes de cronologia avançada, ceràmiques d'engalba blanca, àmfora itàlica, *tegulae* i *imbrices*, material característic del darrer moment d'ocupació d'aquest sector de l'*oppidum*. Més enlaire, al costat de l'esplanada, les darreres pluges han posat al descobert sòcols de murs de pedruscall lligat amb morter de calç, que òbviament no poden pertànyer a la fase ibèrica però que, per ara, tampoc podem assegurar que no siguin medievals. Caldrà l'exploració sistemàtica del sector quan es retiri el cementiri per saber si pertanyen als darrers moments de funcionament de l'*oppidum* o a fases cronològicament més avançades.

Les altres evidències fermes de l'ocupació més tardana d'aquest sector del jaciment les hem localitzades davant del mur cortina 1002, en aquell espai marginal i perifèric, davant mateix d'un talús pronunciadíssim sobre el riu Ter (fig. 61). Aquest lloc, abandonat en el moment de l'edificació del gran mur de contenció, fou ocupat de nou. Hem detectat, com s'ha vist, el colgament de l'espai dels antics habitatges ibèrics el sòcol dels quals havia quedat al descobert i la construcció de nous murs (1015, 1147 i perpendicular) (fig. 21 i 61), obrats de pedruscall i terra, de l'entorn d'1 m d'amplada, irregular i, en bona part, perdut, que resseguia una direcció paral·lela al mur-cortina 1002 i del qual, en l'extrem nord-oest, en sortia un altre d'idèntic quasi perpendicular en direcció al riu. Era clar que aquestes parets, molt senzilles, es disposaven per sobre de l'antic sòcol 1032 i que la seva construcció s'associava als reompliments 1033 (fig. 63,11 i 12), 1016 (fig. 63,2, 4, 6, 9 i 10, fig. 65,4 a 7, fig. 66,3, 5 i 6 i fig. 67,10) i 1010 (fig. 63,1) que, ja ho hem vist, cal datar com a mínim vers el 100 aC. Els nivells que colgaven aquest sector 1001 i 1064 (fig. 63,13 i 14, fig. 64,2 a 6, fig. 65,1 a 3, 10 i 11, fig. 66,2 i fig. 67,1 a 6 i 9) i que documentarien l'abandonament del lloc repertorien el material ceràmic més modern d'aquest sector amb campaniana B i Boide (fig. 62,7 i fig. 67,2 a 6), ceràmiques de parets fines formes Mayet I, II

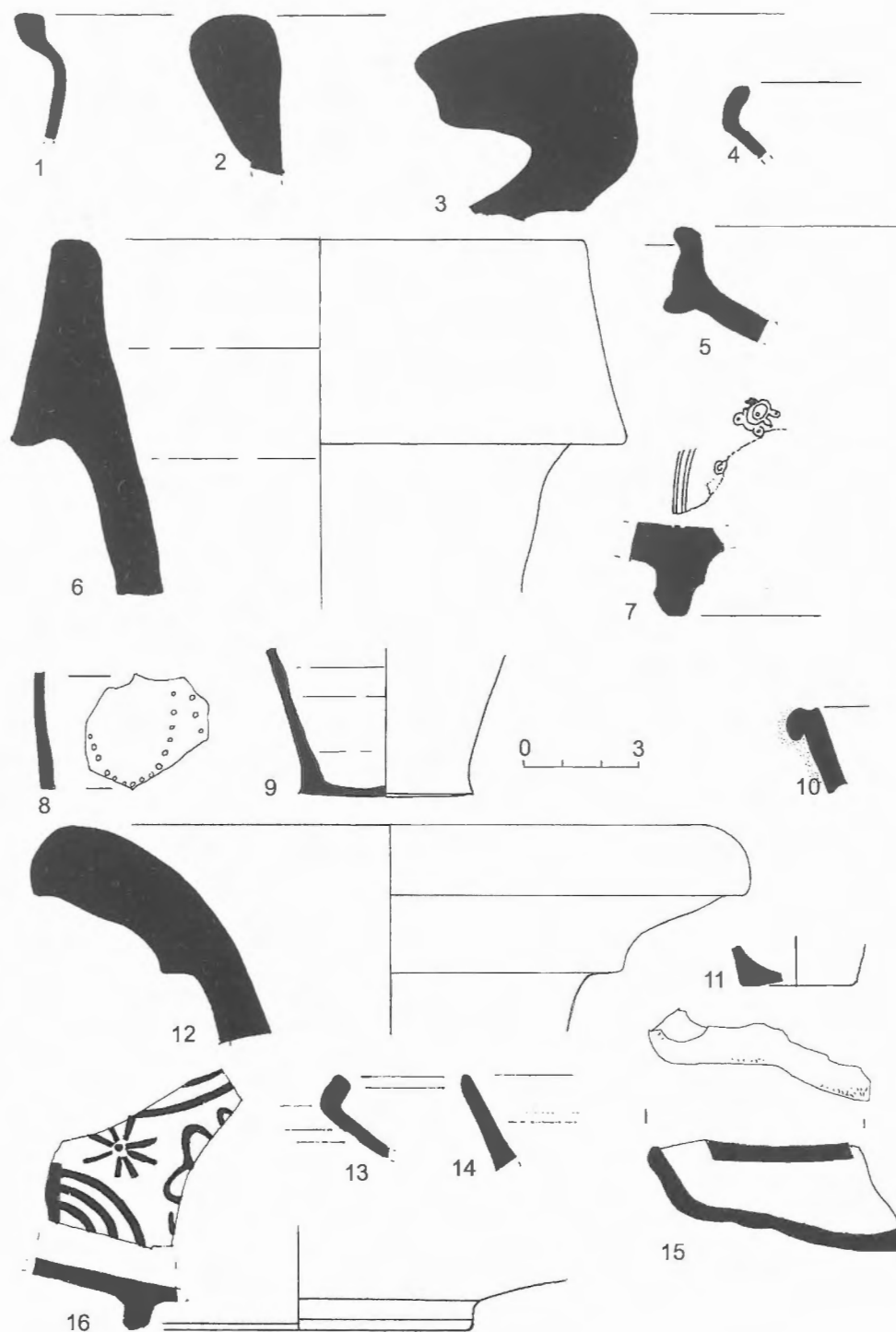

Fig 62. Ibèric final. Materials procedents dels nivells d'abandonament de la darrera fase de l'oppidum. Els números de l'1 al 9 corresponen al nivell 1151 que marca l'amortització de l'habitació 5. L'estrat 1191 és un dels sediments interns de la plataforma i posteriors al gran mur 1074. Cal destacar la inclusió de dues peces (núm. 10 i 11) que pertanyen a l'UE 1036, un sòl de circulació de l'estança 2 molt profund car cobria directament la roca.

1) Ceràmica d'engalba blanca. Forma 3; 2) àmfora púnica ebussitana. Forma PE 17; 3) vora de *dolium*; 4) ceràmica grisa emporitana. Forma A-II/Fòrum 12; 5) ceràmica de cuina de pasta grollera, reduïda i modelada a torn; 6) àmfora itàlica. Forma Dressel 1B; 7) ceràmica campaniana B. Forma Lamboglia 5; 8 i 9) ceràmica de parets fines; 10) ceràmica comuna de cuina itàlica. Cassola; 11) ceràmica grisa emporitana. Imitació de les formes Mayet I-III de la ceràmica de parets fines; 12) àmfora púnica. Forma Dressel 7/11; 13) ceràmica grisa emporitana. Forma A-II/Fòrum 12 (UE 1191); 14) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 31 (UE 1191); 15) llàntia (UE 1191); 16) ceràmica ibèrica pintada (UE 1191).

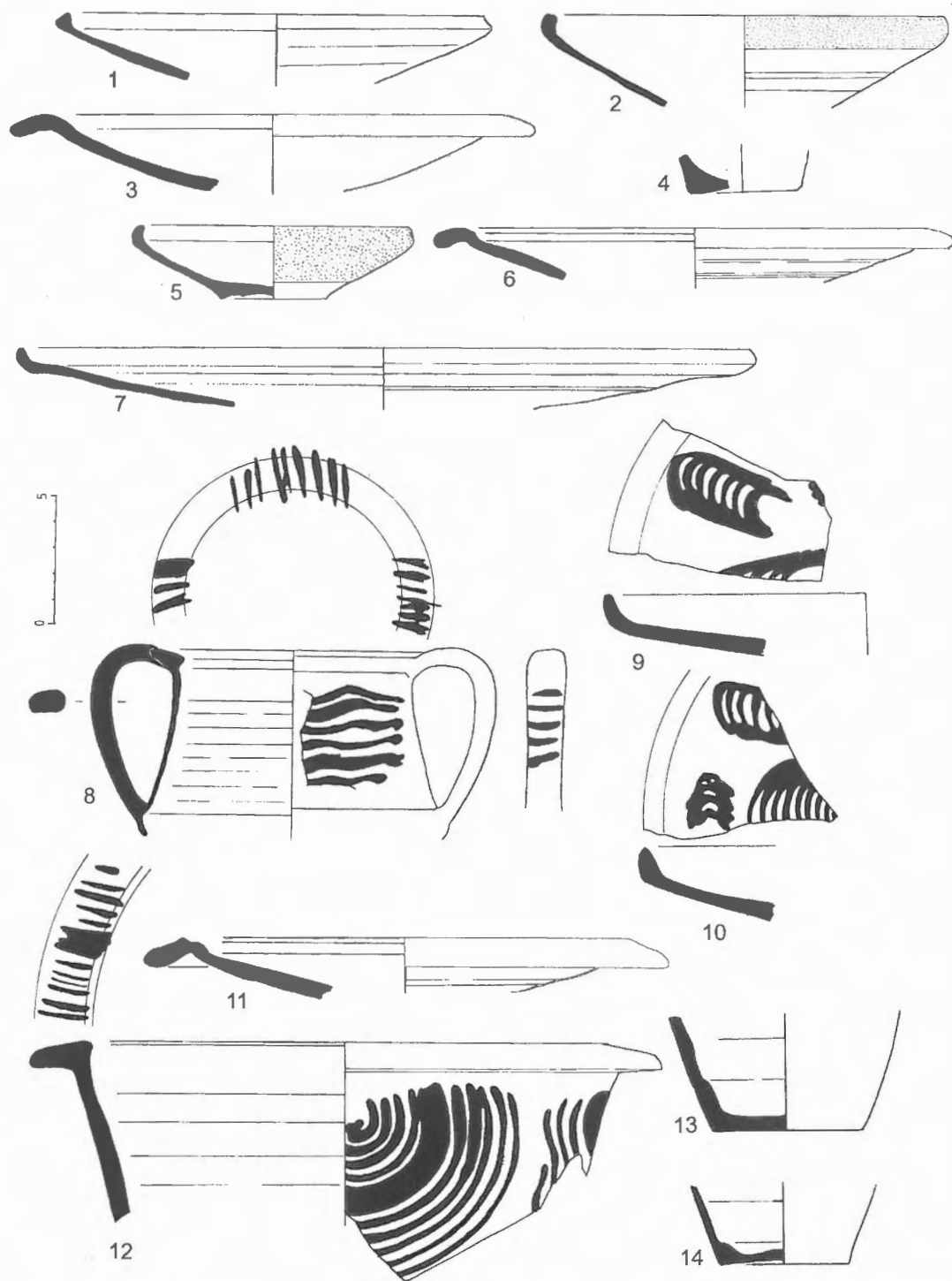

Fig 63. Ibèric final. Materials procedents dels estrats d'amortització del barri ibèric i posteriors a la construcció dels grans murs. Es tracta majoritàriament d'estrats de sedimentació que s'amuntegaven sobre les cases ibèriques ja abandonades.

1) Ceràmica grisa emporitana. Variant de la forma C/Fòrum 11 (UE 1010); 2) ceràmica grisa emporitana. Forma A-III/Fòrum 12, amb banda patinada al llavi extern (UE 1016); 3) ceràmica grisa emporitana. Forma Fòrum 15 (UE 1010); 4) ceràmica grisa emporitana. Imitació de gobelets de ceràmica de parets fines de la forma Mayet I-III (UE 1016); 5) ceràmica grisa emporitana. Forma B, amb pàtina cendros (UE 1011); 6) ceràmica grisa emporitana. Forma Fòrum 15 (UE 1016); 7) ceràmica grisa emporitana. Forma C/ Fòrum 11 (UE 1011); 8) ceràmica grisa emporitana. Forma F-I/ Fòrum 3 (UE 1010); 9 i 10) ceràmica oxidada emporitana. Forma C/Fòrum 11, amb decoració pintada (UE 1016); 11) ceràmica grisa emporitana. Imitació de la forma Lamboglia 6 de la campaniana B (UE 1033); 12) *kalathos* ibèric pintat; 13 i 14) ceràmica grisa emporitana. Imitació de les formes Mayet I-III de la ceràmica de parets fines (UE 1064).

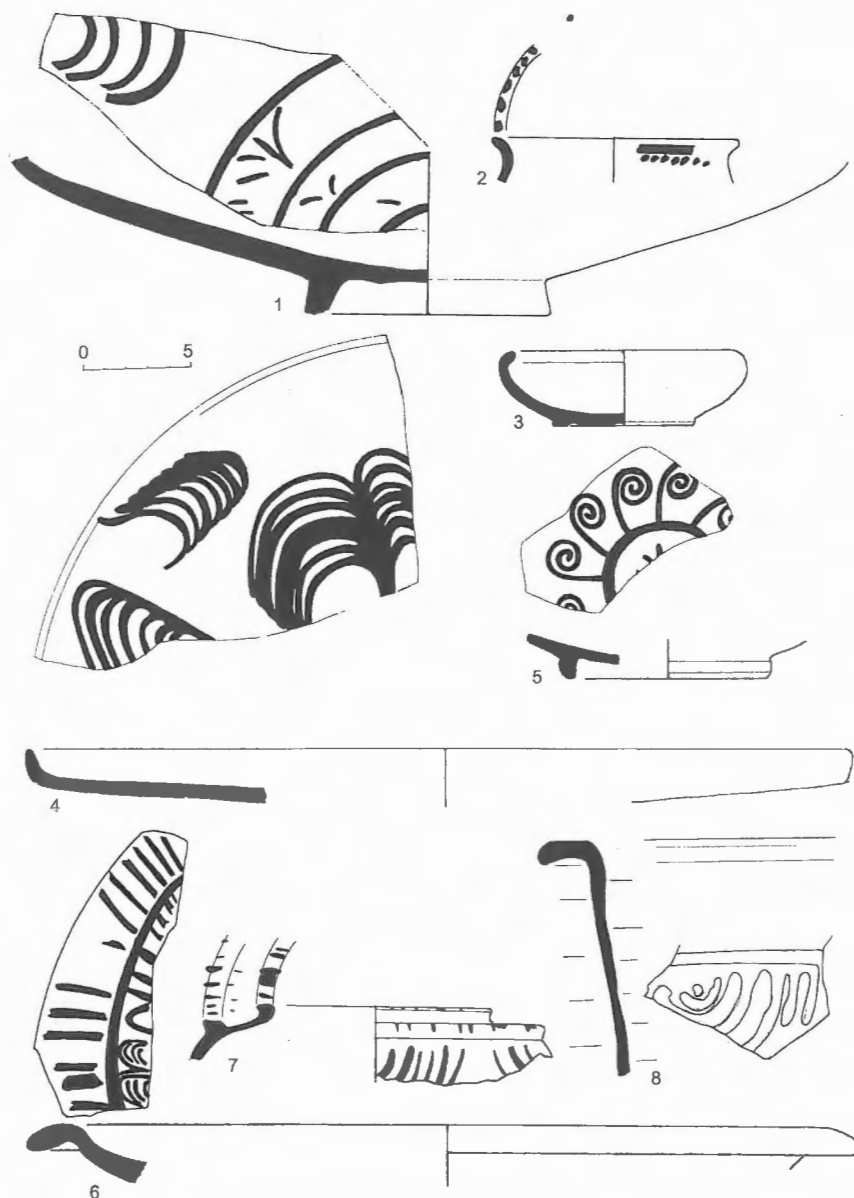

Fig 64. Ibèric final. Materials de la fase d'amortització del barri ibèric i posteriors a la construcció dels grans murs. es tracta majoritàriament d'estrats de sedimentació que s'amuntegaven sobre les cases ibèriques ja abandonades. 1) Ceràmica ibèrica pintada. Plat (UE 1066); 2) ceràmica grisa emporitana decorada amb pintura vinosa (UE 1064); 3) ceràmica grisa emporitana. Forma B; 4) ceràmica oxidada emporitana. Forma C/Fòrum 11 amb decoració pintada (UE 1064); 5) ceràmica oxidada emporitana amb decoració pintada (UE 1064); 6) ceràmica oxidada emporitana. Forma Fòrum 3 amb decoració pintada (UE 1064); 7) ceràmica oxidada emporitana pintada. Pitos (UE 1006); 8) *kalathos* decorat amb pintura blanca (UE 1023).

i III (fig. 62,8 i 9 i fig. 63,13 i 14), emporitanes amb decoració pintada (fig. 62,16, fig. 63,8 a 10 i fig. 64,1 a 8), engalba blanca (fig. 62,1 i fig. 66,2), *kalathoi* pintats de perfils i decoracions avançades (fig. 63,12 i fig. 64,8), etc. Ho interpretàrem com una estructura d'habitació similar a l'anteriorment descrita que, com aquella, hauria recuperat, durant un temps molt curt, un sector abandonat i marginal.

Finalment al costat mateix, més en direcció nord, per damunt de la rampa i de l'elevació natural de la roca ha estat identificada una altra estructura en ús en aquesta darrera fase d'ocupació de l'*oppidum*. En aquest cas podria pensar-se en la recuperació i reconstrucció d'una cambra antiga pertanyent al barri ibèric que ocupava aquest espai. En efecte els murs (o sòcols) d'esquist de doble parament, rectes, de 0'55/0'60 m d'amplada 1182 i, perpendi-

cular i clarament adossat 1181 (fig. 21 i 61), eren disposats sobre un retall de la roca que conformava, polida, una part de la cambra que s'orientava tal com les altres cases d'aquest sector de la barriada i que, afectats per la construcció del gran basament, haurien estat, després de l'abandonament de l'obra, recuperats. Però l'excavació ha provat que no es tracta d'una adequació sinó d'una construcció *ex novo* amb una orientació que vé condicionada per una estructura antiga completament desapareguda. En un retall de la roca, potser antic, es disposà el mur 1182, entre el qual, fent la funció de reble, es recuperà una vora d'àmfora itàlica Dressel 1 A de perfil prou alt. Altrament, l'espai que quedava entre el mur i la roca fou omplert amb terra (UE 1172). En aquesta ocasió el material ceràmic recuperat era prou significatiu per proposar una datació avançada: campaniana A (forma Morel 68 b o c), forma Lamboglia 5 de la campaniana B, àmfora Dressel 1, ceràmica d'engalba blanca, fragments de *tegula* i *dolium*, etc. Colgava l'estructura i el lloc, l'estrat 1151 (fig. 62,1), més modern encara, amb gobelets de parets fines amb decoració "a la barbotina" exterior de puntets semiesfèrics conformant garlandes (fig. 62,8 i 9), campaniana B de pasta pesada amb decoració del fons intern amb estampilles geomètriques (forma Lamb. 5) (fig. 62,7), pròpia de primera meitat avançada del segle I aC, Boïde (també forma 5), Dressel 1 A i 1 B (fig. 62,6 i fig. 67,9 a 11), cassoles de ceràmica comuna itàlica (fig. 62,10), engalba blanca (fig. 62,1), *kalathoi* de perfils i decoracions avançades (fig. 63,12) i ceràmica emporitana amb formes i decoracions, pintades, pròpies de la primera meitat del segle I aC (fig. 62,16, fig. 63,8 a 10, 64,1, 2 i 4 a 7 i fig. 66,8 i 9).

Aquests indicis suficientment importants demostren una recuperació menys regular, aparentment més anàrquica, d'aquest sector marginal de l'*oppidum* després de construir un temple en aquesta zona cosa que indicaria una demografia intensa i la necessitat vital d'aprofitar tots els espais possibles. Sigui com sigui, i de manera aparentment pacífica, l'*oppidum* fou desocupat abans de mitjan segle I aC. D'aleshores ençà, només és possible assenyalar un seguit de freqüentacions que han deixat dèbil però petja suficient per rastrejar les visites freqüents al lloc fins l'actualitat.

3.7. EL SECTOR DE L'ANTIGA ESGLÉSIA PARROQUIAL DESPRÉS DE L'ABANDONAMENT DE L'OPPIDUM.

3.7.1. Primeres evidències

Les dades d'excavació permeten documentar una ocupació continuada i intensa fins a la primera meitat/mitjan segle I a.C., amb una fàcies clara on és present la ceràmica campaniana A tardana, B i Boïde -formes 1, 2, 3 i 5 de Lamboglia-, àmfores itàliques de vi Dressel 1 de llavi alt i recte, on no són rars els exemplars pompeïans -tipus DB-, ceràmiques de parets fines tardorrepublicanes i alguna llàntia, inexistents uns i altres, en el registre arqueològic de l'*oppidum* amb cronologies anteriors al 100 a.C., i un intens repertori de ceràmiques produïdes en tallers emporitans i nord-orientals -ceràmiques emporitanes grises i oxidades, *kalathoi* pintats, ceràmica d'engalba blanca- amb formes i decoracions que trobem a bastament en contextos de primera meitat del segle I a.C. (fig. 62 a 67) (per a Empúries vegeu Aquilué et al., 1984, 367-423; també Nolla, en premsa, per a Girona i amb una bibliografia exhaustiva sobre estacions d'aquest territori amb aquesta cronologia). Aquest panorama es repeteix en la fase antiga del sector nord-occidental de l'*oppidum* (zona 2) (fig. 16), un fet que serveix per reafirmar la hipòtesi de l'abandonament del lloc en aquestes dates per un seguit de circumstàncies de tipus polític que exposarem i raonarem més endavant (infra, cap. 4) (Burch et al, en premsa).

Tanmateix, aquí i allí, sobretot en els sectors pròxims a la capçalera de l'església romànica i recuperats en l'excavació de 1995 dirigida per C. Montalbán (fig. 70), assenyalen la presència d'uns quants fragments, numèricament poc significatius, que si bé no fan possible defensar una ocupació puntual del lloc sí que permeten provar unes freqüentacions molt puntuals entre la segona meitat del segle I a.C. i la segona del segle II dC. Més enllà, el registre arqueològic és fins ara mut, i cal esperar al baix imperi (segles IV i V) per novament confirmar, ara de manera més consistent i continuada, una nova ocupació de la muntanya pràcticament concentrada en l'extrem nord-occidental de l'antic *oppidum*, però que també es féu sentir, com veurem tot seguit, en aquest sector.

Cal dir, en primer lloc i per situar adequadament les troballes que passarem a comentar, que aquest material, exclusivament ceràmic, procedeix de

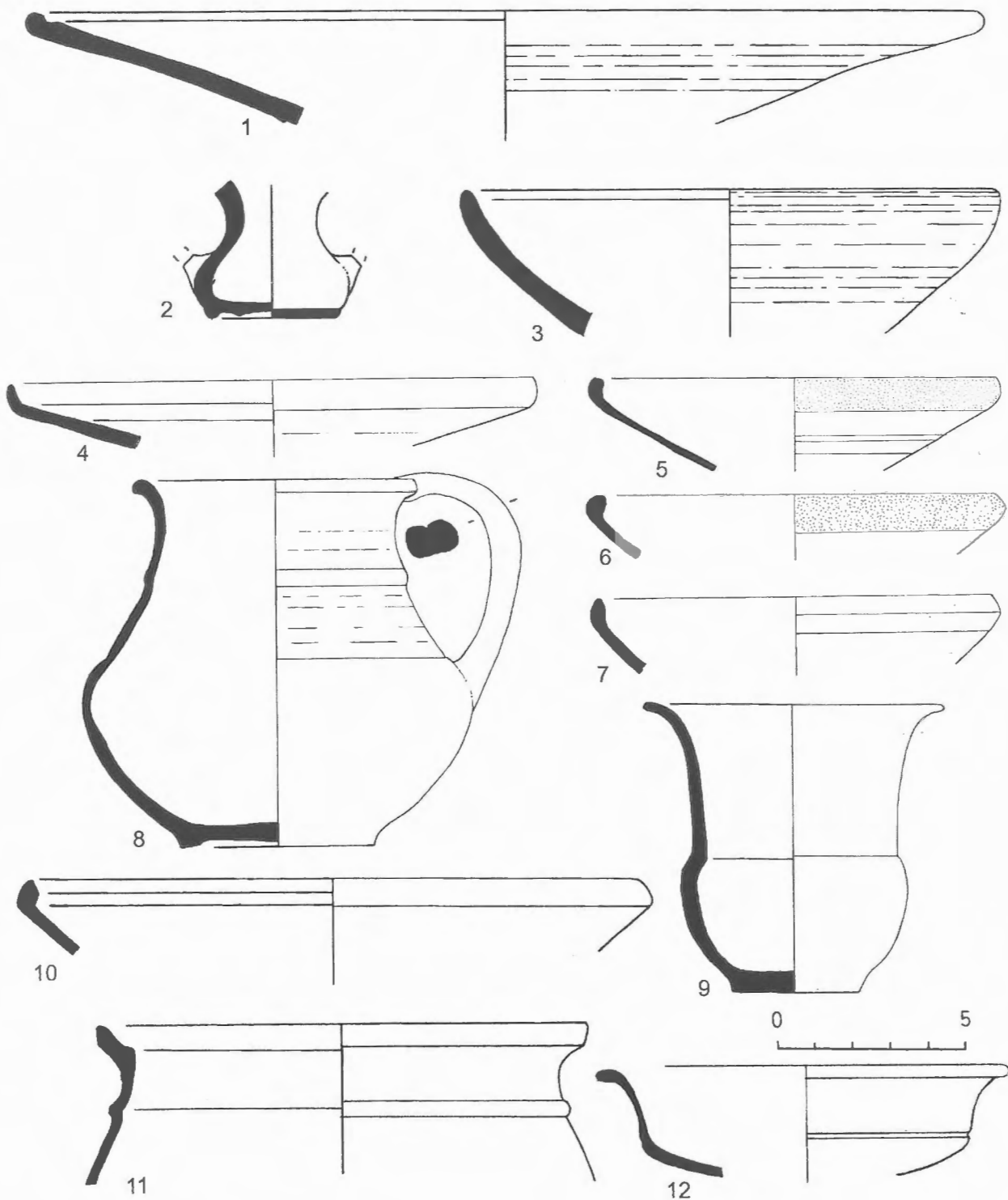

Fig 65. Ibèric ple. Materials de la fase d'amortització del barri ibèric i posteriors a la construcció dels grans murs. Es tracta majoritàriament d'estrats de sedimentació que s'amuntegaven sobre els enderrocs de les cases ibèriques.
 1) Ceràmica campaniana A. forma Lamboglia 55 (UE 1064); 2) ceràmica grisa emporitana. Forma J-I (UE 1064); 3) ceràmica campaniana A. Forma 33b (UE 1064); 4) ceràmica grisa emporitana. Forma C/Fòrum 11 (UE 1016); 5 a 7) ceràmica grisa emporitana. Forma A-II/Fòrum 12. Els números 5 i 6 presenten una faixa cendrosa a l'exterior del llavi (UE 1016); 8) ceràmica grisa emporitana. Forma D (UE 1119); 9) ceràmica oxidada de la costa catalana. Gobelet (UE 1049); 10) ceràmica oxidada emporitana. Forma A-II/Fòrum 12 (UE 1064); 11) ceràmica d'engalba blanca. Forma 1 (UE 1064); 12) ceràmica oxidada emporitana. Imitació de la forma Lamboglia 28.

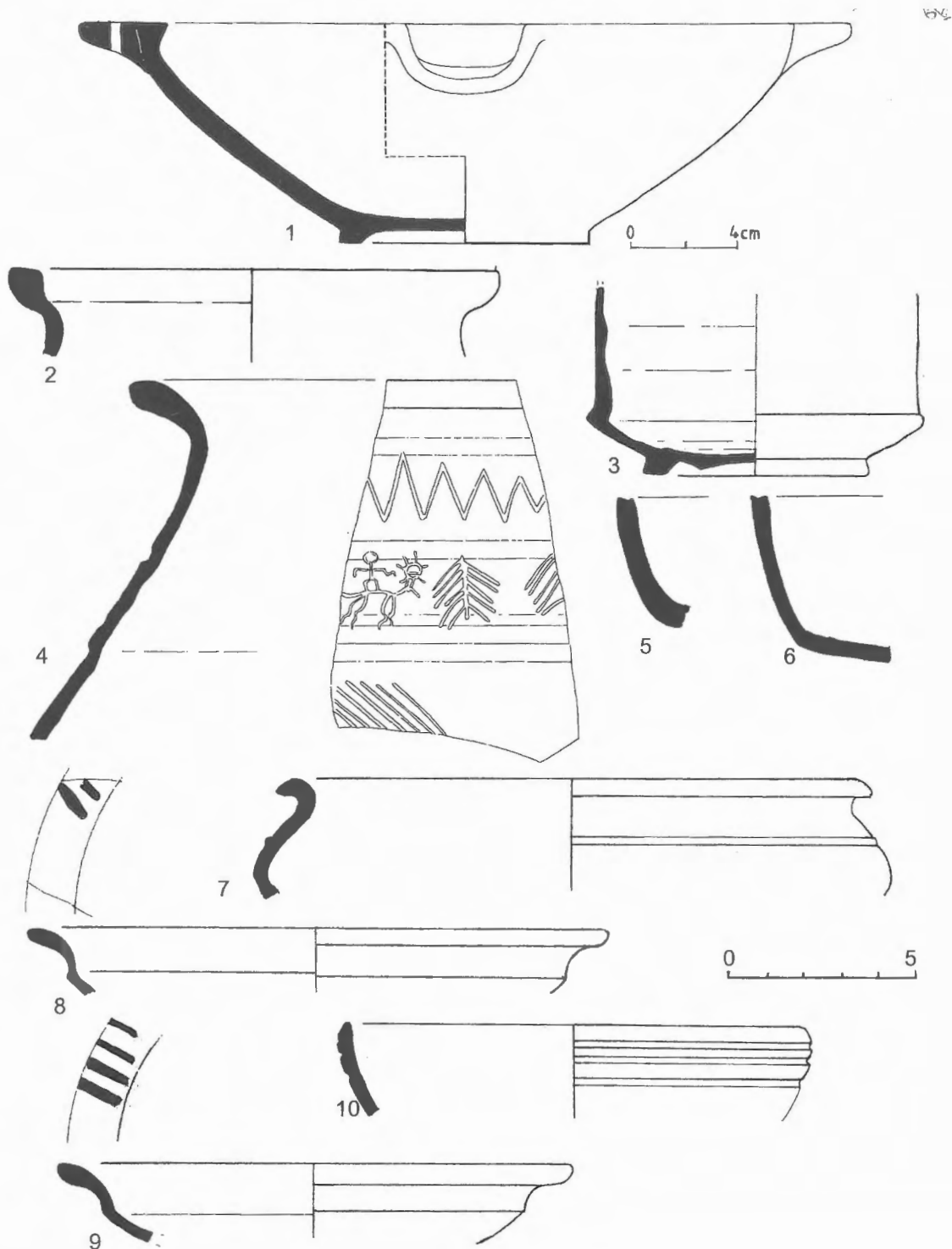

Fig 66. Ibèric final. Materials de la fase d'amortització del barri ibèric i posteriors a la construcció dels grans murs. es tracta majoritàriament d'estrats de sedimentació que s'amuntegaven sobre els enderroc de les cases ibèriques. 1) Ceràmica comuna ibèrica de cuita oxidada, sense engalba i pasta rugosa. Morter (UE 1049); 2) ceràmica d'engalba blanca. Forma 3 (UE 1064); 3) ceràmica grisa emporitana. Forma H-I (UE 1016); 4) ceràmica comuna ibèrica de cuita oxidada amb engalba espatulada i amb decoració incisa aplicada sobre la pasta en cru. Gerra. Representa una escena d'un genet amb el cavall en un paisatge amb arbres i unes muntanyes al fons (Burch/Nolla/Sagrera, 1998, 39-52) (UE 1049); 5 i 6) ceràmica de cuina. Dues cassoles de vora bífida modelades a torn de pasta grollera i cuita reduïda (UE 1016); 7) ceràmica grisa emporitana. Variant de la forma G-II/Fòrum 9 (UE 1031); 8 i 9) ceràmica oxidada emporitana. Recordra la forma Lamboglia 28 de la campaniana A. Decorades amb pintura (UE 106 i 1018); 10) ceràmica grisa emporitana. Forma A-IV (UE 1033).

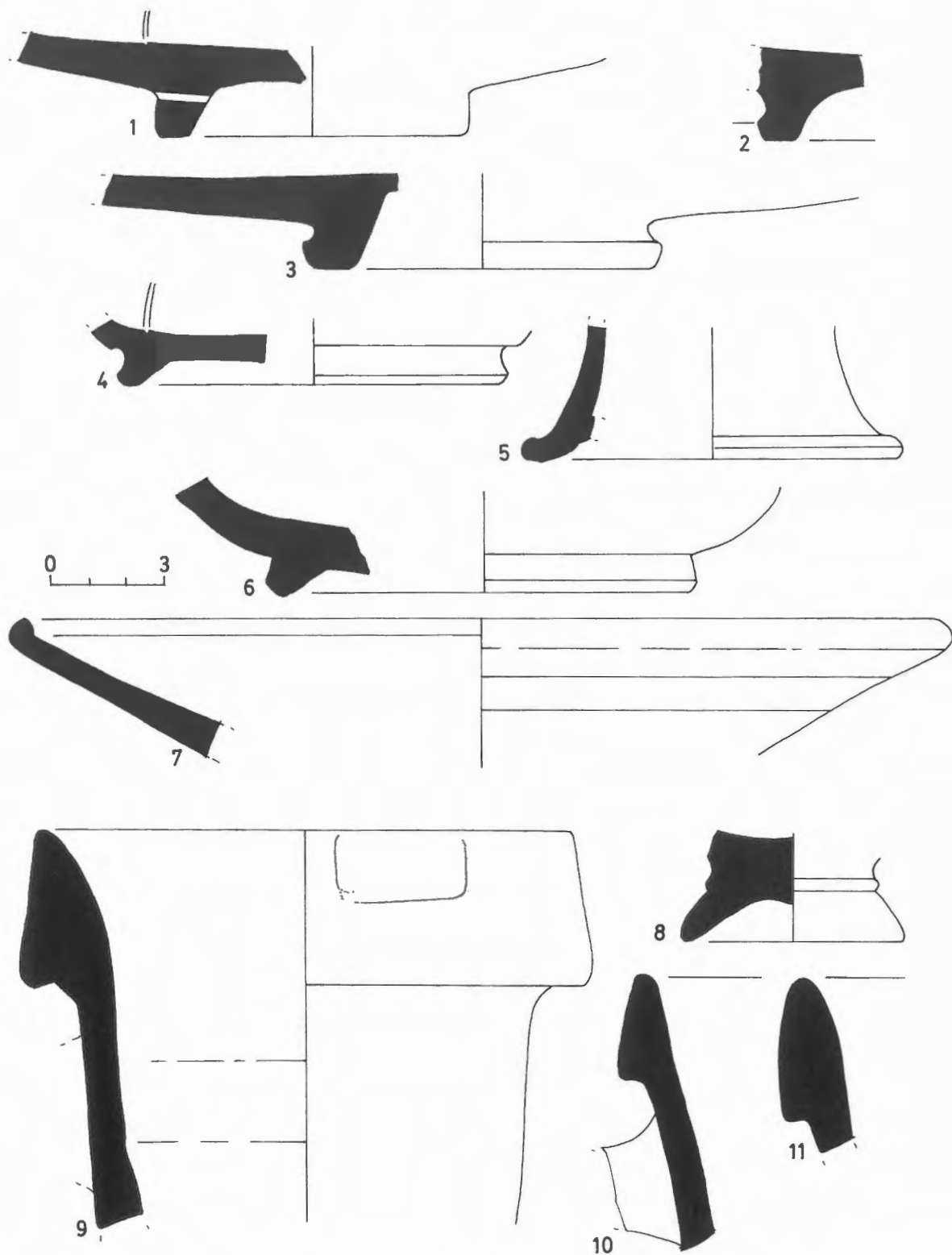

Fig 67. Ibèric final. Materials de la fase d'obliteració del barri ibèric i posteriors a la construcció dels grans murs. Es tracta majoritàriament d'estrats de sedimentació que s'amuntegaven sobre els enderrocs de les cases ibèriques. 1) Ceràmica campaniana A (UE 1064); 2 i 3) ceràmica campaniana B. Forma Lamboglia 5 (UE 1064); 4) ceràmica campaniana B. Forma Lamboglia 1 (UE 1064); 5 i 6) ceràmica campaniana B. Forma Lamboglia 3 (UE 1064); 7) ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 55 (UE 1066); 8) ceràmica campaniana A. Forma Morel 68b o c (UE 1021); 9 a 11) àmfora itàlica. Forma Dressel 1A (UE 1064, 1016 i 1021).

Fig 68a i b. Estructures de la fase final del sector 4 de la zona 1: mur 1053 i estructures davant del gran mur 1002.

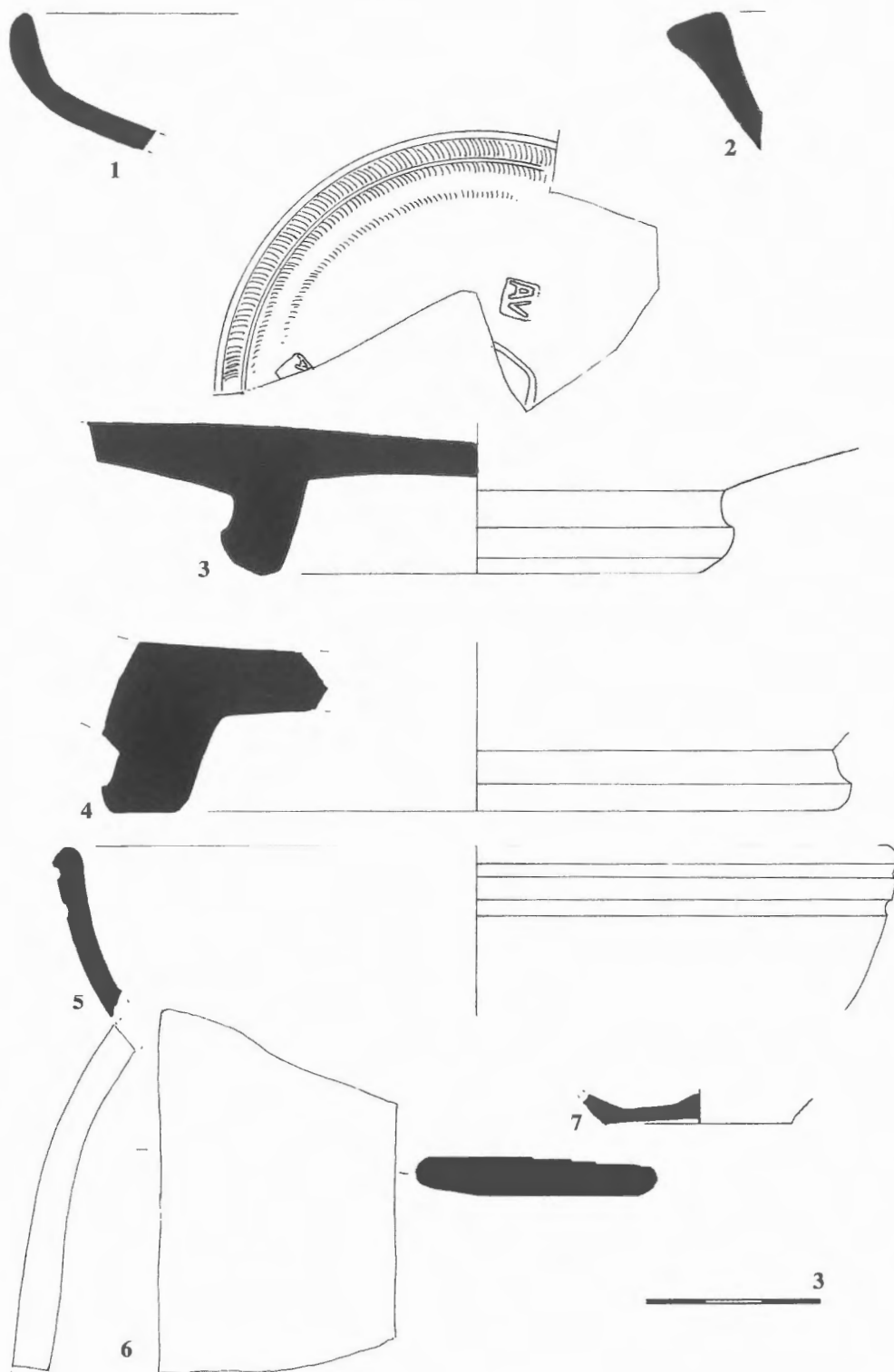
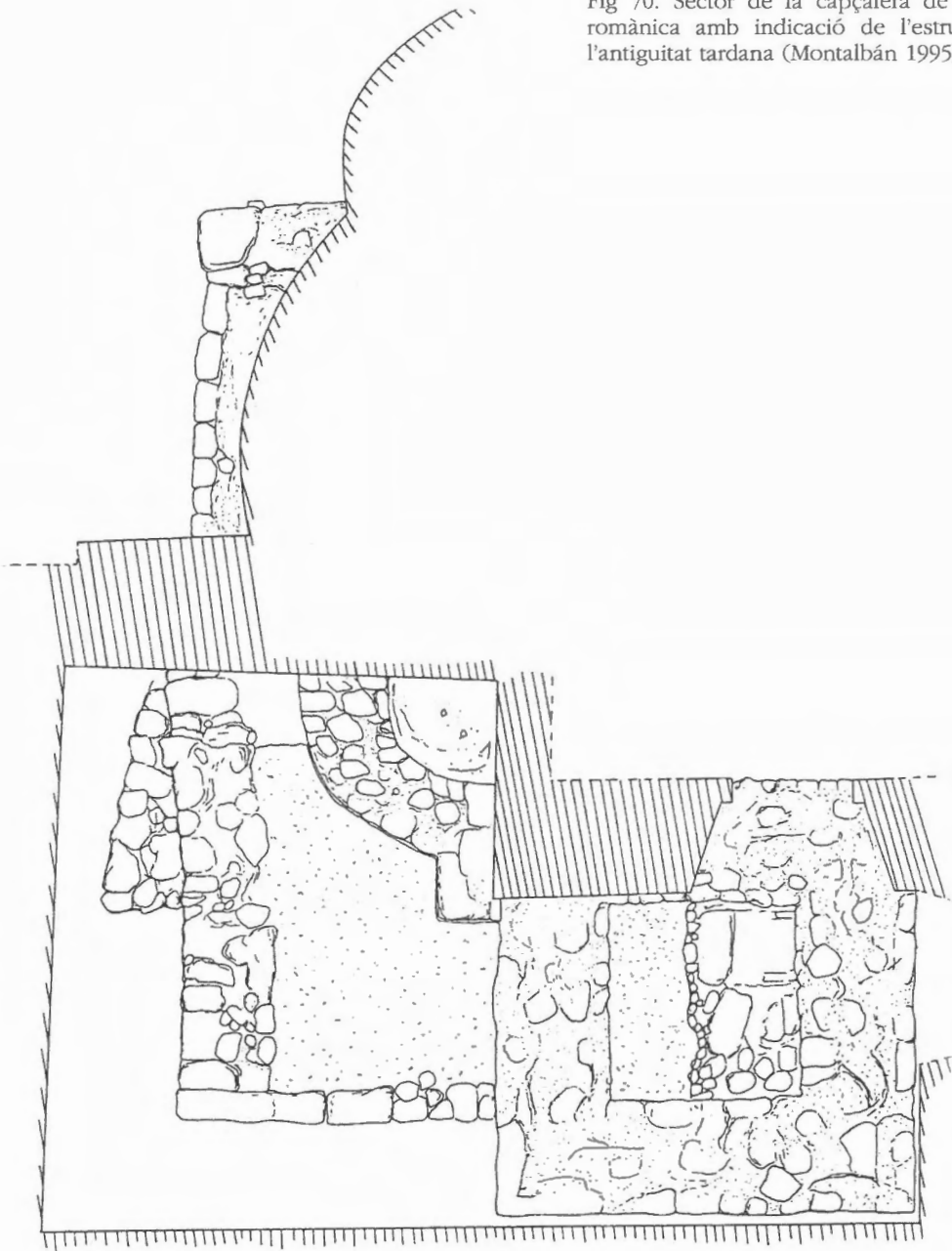

Fig 69. Frequentacions. Material recuperat en les excavacions de C. Montalbán (1995).
 1) Ceràmica campaniana B. Forma Lamboglia 5 (UE 1033); 2) ceràmica vidrada romana (UE 1030); 3) t.s. aretina. Forma Goudineau 1. *Sigillum* amb la marca **AV(IBIVS)** (UE 1033); 4) t.s. aretina. Forma 1 (UE 1005); 5) ceràmica grisa emporitana tardana. Imitació de la forma Lamboglia 1; 6) ceràmica de cuina grollera reduïda a torn (UE 1033); 7) ceràmica de parets fines (UE 1031).

Fig 70. Sector de la capçalera de l'església romànica amb indicació de l'estructura de l'antiguitat tardana (Montalbán 1995).

nivells arqueològics molt remenats i afectats per les construccions d'edificis posteriors i per l'església, on abunda la ceràmica ibèrica i, en algun cas, també les teules planes i els *imbrices*, que en aquest *oppidum* només documentem en els estrats que s'associen a la construcció del gran mur de contenció (*infra*, cap. 3.5) i a la fase immediatament posterior, coetània de l'abandonament del lloc (*infra*, cap. 3.6.2) i que sembla que cal relacionar amb la "romanització" especialment intensiva del lloc i, sobretot, amb la construcció del gran edifici cultural de plena tradició itàlica.

De la U.E. 1005 de l'excavació de 1995 assenyallem un peu robust d'un plat de T.S. aretina amb una argila beix excel·lent i amb un vernís característic d'un vermell marronós molt viu i ben adherit i no especialment espès, amb un perfil clarament antic (fig. 69,4) (Goudineau, 1968, 242-243). No és possible, amb seguretat, atribuir-lo a una forma determinada, però ha de correspondre a la fase arcaica de producció amb datació aproximada vers el 30 a.C. (Goudineau, 1968, 278-285).

A l'estrat 1014 es recuperà la base d'un plat que atribuïm a la forma Goudineau 1, amb un perfil de

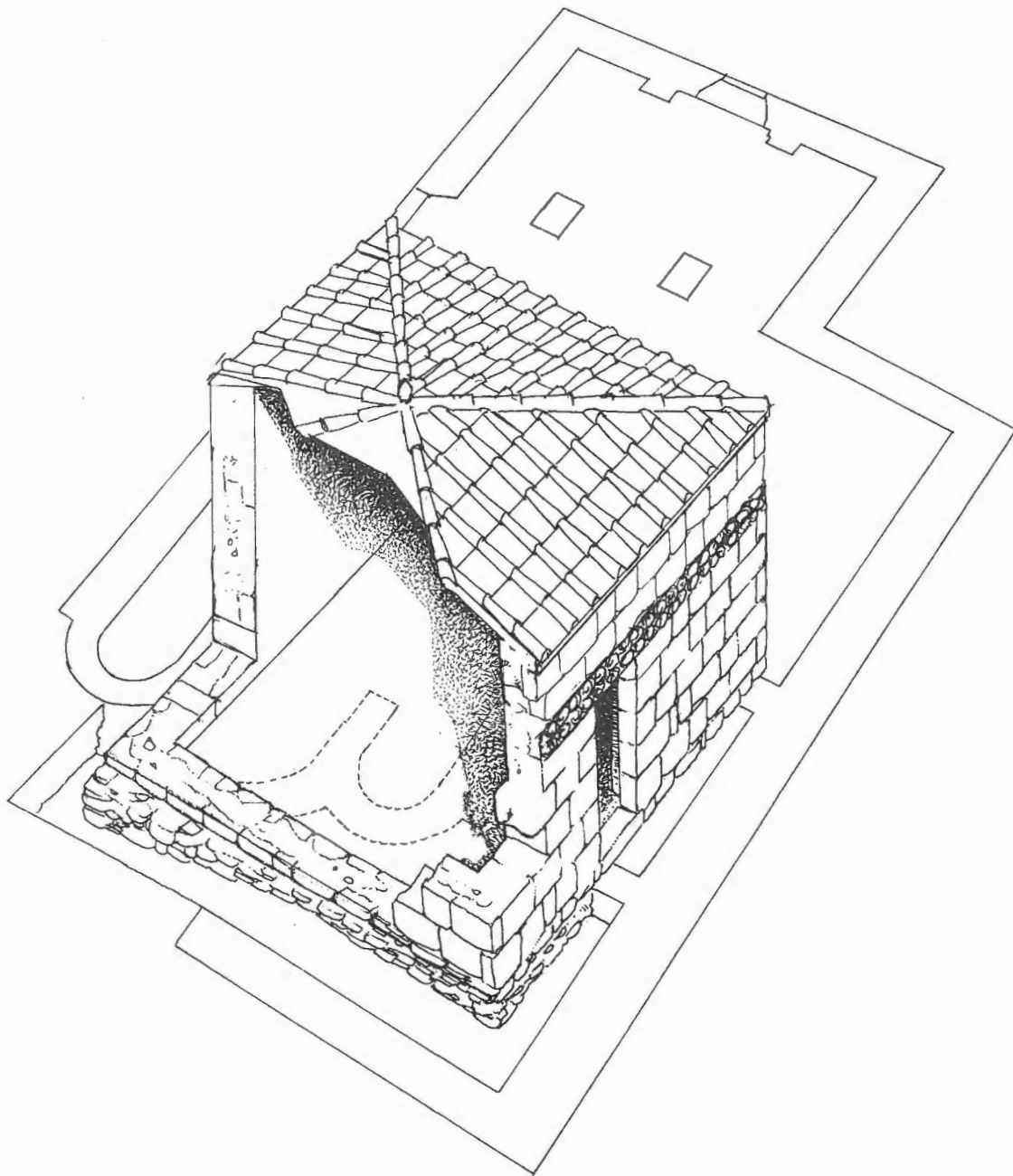

Fig 71. Restitució hipotètica del mausoleu tardoantic.

peu arcaic i amb decoració en el fons intern de dos cercles impresos circumscrits i tres cercles d'estries molt fines. A la part central s'hi disposaria un petit cercle central imprès i disposats radialment quatre segells rectangulars amb les lletres AV (A. VIBIVS) grans i ben marcades, una marca ben coneguda entre les produccions de "prearetina" i ceràmica etrusco-campaniana i entre les aretines més arcaïques (fig. 69,3). Forma, perfil, decoració i caracte-

rístiques, disposició i epigrafia dels segells ens tornen a situar en una cronologia alta dins del tercer quart del segle I a.C. (Goudineau, 1968, 78-81, 118, 122-125, 239-240 i 331-334).

En la UE 1030 assenyalen la localització de fragments informes de campaniana B i una vora de ceràmica vidrada romana de pasta beix ataronjada i amb vidrat al llavi extern i recobrint tota la paret interna de la peça -de forma indeterminada però

probablement una escudella- d'un color verd pàl·lid-grogós (fig. 69,2) i que recorda la terrissa d'aquestes característiques a bastament localitzada a la vil·la de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà) en contextos de mitjan segle segon (Casas/Merino, 1990, 139-155; Casas et al., 1995b, 110-112).

D'entre el material trobat a l'interior de la U.E. 1031 destacaríem una base d'un gobelet de parets fines tardorepublicanes que a l'*oppidum* només comencem a trobar d'ençà del 100 a.C. (fig. 69,7) o la vora d'una escudella de ceràmica emporitana tardana (fig. 69,5) que adapta mimèticament la forma Lamboglia 1 de la campaniana B (Casas et al., 1990, 41-42, 104-107, núm. 208-210; Casas et al., 1995b, 108-110) d'època augustal i tiberiana i ceràmiques comunes oxidades i reduïdes de tipus romà i de cronologia altoimperial (fig. 69,6). Molt important és la troballa d'un fragment de TS africana A2 informe, que ens situa, malgrat tot, a partir del darrer terç del segle segon i al llarg del tercer.

Finalment de la UE 1033, a més de nombrosos fragments de *tegula*, fem esment d'una vora de plat de la forma 5 de Lamboglia en campaniana B (fig. 69,1), d'un fragment de dolium i d'un informe de TS itàlica, aretina possiblement.

Aquestes troballes, molt modestes i fora d'un context estratigràfic clar però, tanmateix, localitzades en nivells anteriors a la construcció d'un edifici quadrangular (*infra*, cap. 3.7.2) que a la seva vegada és clarament anterior al temple parroquial de molt a principis del segle XI (primera referència el 1019: Marquès, 1993, doc. núm. 97), ens permeten extreure unes conclusions puntuals, imprecises si voleu, però prou defensables, i que permeten cobrir una llarga etapa de, com a mínim, dos segles -i potser molt més- de la història del lloc.

El registre arqueològic, mínim però molt clar, ens certifica unes freqüentacions, entre el darrer terç del segle I a.C. i els primers anys de la centúria següent, que podem resseguir fins mitjan/final del segle segon. Aquestes visites periòdiques a la muntanya, incapaces de generar deixalles importants però suficients com per documentar un degoteig continuat, podrien explicar-se, després de l'abandonament del lloc durant la primera meitat del segle I a.C., per la pervivència i funcionament de l'edifici cultural bastit vers el darrer quart del s. II a.C. (*supra* cap. 3.5.4). Aquest monument, un dels papers principals del qual era el domini simbòlic del territori, de la Via i del Congost, continuà exercint aquest protagonisme, ara en solitari i no com

un monument de l'antic *oppidum*. La manca de registre arqueològic no permet resseguir aquestes freqüentacions continuades fins més enllà de finals del segle segon però no oblidéssim pas el valor dels arguments *ad silentium* que amb un coneixement més exhaustiu de la zona bé que podrien canviar i, segonament, el fet que la manca de troballes puntuals datables en els segles tercer o quart no significa obligatòriament que el temple s'hagués abandonat, esdevenint un camp de ruïnes. Queda clar, com veurem (*infra*, cap. 3.7.2), que en un moment indeterminat de l'antiguitat tardana (fig. 70 i 71), quan fou bastit l'edifici quadrangular, deuria trobar-se molt derruït i saquejat i és possible que l'enrunament de l'edifici cultural fos conseqüència directa de la construcció del *castellum* obrat damunt de la muralla nord-occidental de l'antic *oppidum* (fig. 16).

3.7.2. La tomba monumental de l'antiguitat tardana i el cementiri de l'entorn. Descripció, característiques, paral·lels i cronologia.

Les excavacions dutes a terme a principis de 1995 en el subsòl de l'antiga església parroquial de Sant Julià, popularment anomenada dels Sants Metges, i, especialment, a l'entorn de la seva capçalera (l'espai de la sagristia setcentista) posaren al descobert l'existència d'estructures anteriors al temple romànic, unes datades en època ibèrica -amb prou feines les restes d'un muret- i unes altres, que aquí ens interessin, situades en l'antiguitat tardana (Montalbán, 1995; 1996, 258; 1996-1997) (fig. 70). Després de quatre anys d'excavació sistemàtica de les zones 1 i 2 (l'ampliació del cementiri i la "torre"), la disponibilitat d'un ampli espectre de dades arqueològiques i la nova visió que gràcies a això tenim dels edificis antics de la muntanya de St. Julià ens permeten, avui, revisar els precedents de l'església romànica tot recollint les dades existents per tal de reinterpretar-les en el marc d'una hipòtesi més global.

L'estructura datada en època tardoantiga consisteix bàsicament en part d'un sòcol de fonamentació localitzat immediatament a llevant de la capçalera de l'església i amortitzat per ella, dins de l'antiga sagristia del s. XVIII i significativament per sota de la cota dels fonaments del campanar i de la desapareguda absidiola nord que recolza directament sobre la roca natural (Montalbán, 1995, 38). La seva

façana est, amb un traçat més aviat corbat, es conserva totalment i té una longitud de 7'60 m, mentre que les façanes nord i sud desapareixen sota l'edifici romànic mostrant-se només en 2'65 i 1'60 m respectivament. Els murs perimetrals estan fets principalment amb blocs de calcària de mida mitjana lligats amb morter, amb considerable presència de la pedra esquistosa característica del subsòl del lloc; la seva amplada, marcada per l'absència del paviment intern, està a l'entorn dels 73 cm. A l'interior de la construcció el nivell de circulació original, uns 70 cm per sota del de l'actual sagristia, es mostra claríssimament a través d'un paviment d'*opus signinum* de gra gruixut molt ben conservat especialment a l'angle nord-est, amb un estrat de preparació a base de petits blocs de quars molt cantelluts. En les excavacions, aquest paviment de ceràmica i morter es localitzà també a l'interior de les restes del campanar, on, a més, s'identificà part d'una tomba de lloses (U.E. 1034), coberta pel *signinum* i per la seva preparació, que en aquell punt es conservava en molt mal estat. Un bloc rectangular de gres d'entre 25 i 30 cm de gruix, 120 de llargada i 60 d'alçada es troba encastat en l'angle nord-est de la construcció, a la part de fora de la paret nord, sobresortint uns 35 cm per sobre de la cota del *signinum* (fig. 70). Diverses tombes aparegueren fora de l'edifici, a tocar dels murs delimitadors, en l'espai comprès entre l'estructura antiga i la paret de la sagristia del s. XVIII, excavades en un estrat d'abandonament (U.E. 1031; *supra*, cap. 3.7.1); les que es trobaren en el nivell inferior, totes fetes amb coberta de lloses i, llevat d'una, orientades d'est a oest, es relacionen clarament amb l'edifici que acabem de descriure de tal manera que fins i tot algunes n'aprofiten els murs perimetrals per tal d'estalviar-se l'excavació completa de la fossa (Montalbán, 1996-1997, 1325).

La part de l'edifici descoberta i excavada, encara que no gaire gran, permet pensar en una planta de tipus regular, rectangular o quadrada; disposem inequívocament de tota la façana est amb els seus angles al nord i al sud, a més de petites parts de les façanes nord i sud. Malauradament, la planta no pot ser restituïda amb total exactitud bàsicament per dues raons: d'un costat, per l'agressió causada per la construcció romànica, i de l'altre, pel desnivell de la pròpia roca del subsòl, que puja brusquement en direcció oest. Aquest darrer condicionament, tanmateix, ens permet pensar que la cons-

trucció no es podia estendre gaire més enllà cap a ponent, ja que la pujada de la roca, ella mateixa, representaria un límit que cal tenir en consideració. Aventurant-nos una mica, una planta regular d'aquestes dimensions ens indueix a pensar en una coberta simple a quatre vessants. Les característiques de l'alçat, malauradament, són més difícils de deduir, per tal com els murs descrits no conserven mai més de mig metre d'alçada i, a més, corresponen al nivell de fonamentació de l'edifici, a jutjar per la cota de circulació marcada per la pavimentació interna. Amb tot, la presència del carreu de gresa en l'angle nord-est de la construcció, dreçat per sobre del paviment, mirant cap a fora i assentant-se longitudinalment sobre part de la fonamentació del mur nord, permet pensar en unes parets perimetrals uns 30 cm més estretes que el fonament identificat i que incloguessin un revestiment exterior de grans plafons de gresa daurada. Montalbán ja contemplava la possibilitat que els elements de sorrenca juguessin un paper determinant en l'estructura i la decoració de l'edifici (Montalbán, 1995, 39), tot tenint en compte el bloc de sorrenca que acabem de descriure i, a més, les pedres sorrenques decorades que podem veure en les parets del temple actual i les que es localitzaren a l'interior de l'església, fent de peus d'altar o integrades en el paviment (fig. 70 i 71). Com ja hem vist, les recents investigacions permeten identificar encara molts més blocs de gresa, interpretats com a fruit d'un transport intencionat i costós amb l'intenció de bastir un edifici romà rellevant, la qual cosa queda refermada amb l'estudi mètric que permet observar reveladores constants en les dimensions dels carreus. Conservant aquestes constants i integrat a l'extrem de la paret de l'antiga sagristia, a tall d'exemple, podem observar encara avui dia un magnífic bloc de pedra sorrenca significativament decorat amb dos registres horitzontals de volutes incises, esquematització de motius decoratius vegetals amb un fort regust estètic de l'antiguitat tardana i de l'alta edat mitjana (fig. 72). Tot plegat, junt amb la proximitat immediata de la font de procedència d'aquests materials constructius -el temple romà de la terrassa adjunta, desmantellat en un moment imprecís del baix imperi-, ens fa pensar que l'edifici fàcilment podria haver estat revestit tot ell, i no només reforçat com les estructures militars properes, amb carreus de gresa, en els quals hi trobaríem, a més, la decoració pertinent: horitzontal (fris, pòdiu.) i qui sap si vertical, a tall

de pilarets adossats o elements semblants. Observant la topografia de la muntanya cal suposar que la porta que per força havia de tenir aquest edifici mirava cap a les zones planes, al sud o, encara millor, al nord, per on s'arribaria a la terrassa artificial que hauria sostingut el probable temple romà (fig. 71).

D'altra banda, les dades de què disposem, encara que migrades, són suficients per assegurar que l'edifici tingué una funció de tipus funerari gairebé sense marge de dubte. La tomba identificada amb el núm. d'U.E. 1034 es situa dins els límits de la construcció i sota de la preparació del *signinum*, això és, sota del propi paviment i del nivell de circulació interior de l'edifici, la qual cosa sembla indicar que fou dissenyada juntament amb l'estructura que la conté, i no pas obrada posteriorment sobre un sòl de *signinum* més antic que ella mateixa. Ja hem vist també que tot al voltant dels murs perimetrals detectats, a més, s'excavaren una sèrie de tombes, algunes de les quals limitaven directament amb les parets de l'edifici. Si bé la zona cementerial s'usava encara en el s. XI, en relació a l'església romànica i a alguna estructura posterior, cal notar que aquestes tombes circumdants s'excaven en un nivell (U.E. 1031) que probablement correspon a l'abandonament del temple pagà, ja que el material clarament datable més modern que conté és un fragment de T.S. africana A tardana (*supra*, cap. 3.7.1). Així, tenint això en compte podem pensar que aquestes tombes, les més antigues, les que es troben en els nivells inferiors explorats, foren obrades mentre l'edifici tardoantic estava encara en funcionament o, encara més, precisament a causa de l'existència d'aquest edifici.

En resum: posant en comú i interpretant les dades conegudes fins ara, concloem raonablement que ens trobem davant d'un edifici de planta quadrada o rectangular, bastit amb murs de pedra i morter probablement revestits amb blocs de gresca, decorat com a mínim amb un fris i cobert, cal suposar, a quatre vessants; amb almenys una tomba en el subsòl, segurament relacionada amb la resta de l'estructura i coberta pel paviment unitari; i amb un seguit de tombes circumdants algunes de les quals recolzen en la pròpia construcció. Tant per les característiques del conjunt com per la datació que se li atribueix ens inclinem a pensar en una tomba més o menys monumental, en un petit mausoleu o *cella memoriae*. Aquesta tipologia és a bastament coneguda arreu del món tardorromà, en contextos

paleocristians, i de manera ben abundant al nord-est de Catalunya; tant és així que diverses estructures d'aquesta mena estudiades i/o excavades en aquests darrers anys ens ajuden a interpretar l'edifici tardoantic de St. Julià o, si més no, a formular una hipòtesi de gran solidesa i versemblança.

En efecte, la construcció d'un edifici de dimensions variables segons els casos però amb una inequívoca funció religiosa-funerària que acabà generant una necròpolis de major o menor importància al seu voltant és un model que no pot deixar d'interessar-nos donades les característiques que acabem de descriure. D'entre els abundants paral·lels, aquell que potser ofereix una similitud més evident és el de l'església antiga de Sta. Cristina d'Aro (Aicart/Nolla /Sagrera, 1999, 13-34): un edifici senzill i petit, de planta en forma de T i datable entre els ss. IV i VII, hauria estat la tomba de dos individus adults d'estatus social rellevant, potser relacionats amb una vil·la propera i segurament també amb el cristianisme florent, cosa que hauria propiciat la construcció d'aquesta mena de *cella memoriae*-mausoleu i l'aparició, poc més tard, d'un cementiri circumdant. Els elements que trobem a Santa Cristina (l'edifici, la tomba interna, la petita necròpoli immediata) apareixen lligats per un esquema interpretatiu versemblant, acabat i, encara més, completat amb un element de gran interès: la conversió del lloc, a partir del s. VIII, en una església parroquial, i la perduració del cementiri fins al s. X. Aquests darrers extrems, tot i essent tan suggerents, no poden ser proposats a St. Julià amb la mateixa força amb què pot ser-ho la fase anterior, és a dir, la *cella* tardoantiga centre d'un grup d'enterraments potser perquè la cronologia és, sempre, un xic més alta (*supra*, cap. 4).

Dos mausoleus de l'antiguitat tardana que també ofereixen semblances rellevants són els localitzats a St. Feliu de Guíxols i a Sta. Magdalena d'Empúries. El primer, conegut amb una certa dificultat, consisteix en les restes localitzades sota la Torre del Fum, en el clos del monestir benedictí medieval, que inclouen un edifici externament quadrangular i internament octogonal al bell mig d'un cementiri, també tardà i segurament, per la seva magnitud, associat a funcions cultuals, sense que es pugui assegurar la seva continuïtat en relació al monestir posterior (Nolla/Casas, 1984, pp. 145-146). El segon, objecte d'un estudi més modern (Nolla et al., 1996, 225-241), presenta igualment una construcció quadrangular per fora i octogonal per dins,

amb probable ús funerari i en tot cas tipològicament assimilada a un *martyrium*, raonablement datada vers el s. V i amb importants reformes a partir del s. VI que la convertien en una església i la dotarien d'un important cementiri al voltant. En aquest cas sí que podem identificar la pervivència, un altre cop, de l'edifici religiós i de la necròpolis associada fins més enllà d'època carolíngia.

Altres paral·lels, potser un xic més allunyats, acaben de consolidar tanmateix l'abundància i la freqüència d'aquesta mena de conjunts cementerials d'aquesta cronologia arreu de l'àrea gironina. Brillen amb llum pròpia dos exemples més estudiats recentment, diferents del nostre cas per la seva magnitud però interessantíssims, com veurem, per diverses de les seves característiques: parlem de la basílica de la Neàpolis emporitana (Nolla/Sagrera, 1995) i del conjunt de mas Castell de Porqueres (Burch et al., 1999). En el primer cas, mostra de la presència del fenomen de generació de necròpolis al voltant de tombes d'individus rellevants en un àmbit urbà o, més pròpiament, suburbà, ens trobem amb un conjunt relativament insòlit per la seva entitat, fruit de l'aprofitament de les estructures precedents, però que de totes maneres ens ofereix una basílica-*martyrium* datable a cavall dels ss. IV-V, amb una tomba principal en el subsòl i amb multitud d'enterraments associats al temple, inscrits en una vasta àrea funerària que registra gran activitat a partir sobretot del s. VI i fins a la meitat del s. VIII. El cas emporità, però, incorpora encara una altra singularitat rellevant, que és la seva relació no del tot clara però cada cop més segura amb un conjunt episcopal fora del recinte tardoantic de St. Martí. Quant a mas Castell, ens interessa especialment veure com els enterraments, presents des de la segona meitat del segle IV, es troben al voltant de l'emplaçament d'un petit temple romano-republicà, l'existència del qual s'endevina a partir d'indicis estructurals espectacularment similars als que permeten suposar la presència d'un edifici cultural pagà a St. Julià. La presència d'enterraments a finals del segle IV permet pensar en una més que versemblant cristianització del *locus religiosus* pagà, i de totes maneres, tot i que la construcció de la basílica cristiana és segurament posterior al funcionament de la necròpoli, la data proposada per a la seva edificació, grosso modo, ronda la meitat del segle cinquè (Burch et al., 1999, 121-126).

Havent analitzat totes les dades disponibles i

havent-nos il·lustrat amb els exemples més adients, no ens resta més que intentar traçar la hipòtesi que defensem, a la llum de tot plegat, amb una fermeza considerable. En el moment corresponent ja s'ha parlat de l'existència d'un edifici de culte pagà al capdamunt de la muntanya de St. Julià, testimoniada a través de la gran quantitat d'elements constructius dispersos i reaprofitats (*supra*, cap. 3.5.4) i també, gràcies a les campanyes desenvolupades aquests darrers anys, a través de contextos arqueològics que demostren la seva freqüentació fins el segle II d.C. o tombants del tercer (*supra*, cap. 3.7.1). Recordem que en la mateixa muntanya, en un moment imprecís de l'antiguitat tardana, no pas abans de mitjan/final segle IV, es construeix un establiment militar al nord de la terrassa de l'antic temple (fig. 16), del qual reaprofitava nombrosos blocs de pedra sorrenca. L'erecció d'aquest edifici ens dóna així una data límit per al funcionament del temple pagà; el seu desmantellament és prova palpable que havia deixat d'usar-se com a edifici de culte. El focus d'atenció es desplaça, per tant, a la caserna, que agrupa els habitants d'aquesta zona de la muntanya des de la seva fundació fins, probablement, al s. IX. Però durant aquests cinc-cents anys la gran terrassa de migdia no ha quedat del tot desocupada, com testimonien les estructures que acabem de descriure. Quina relació poden tenir aquestes estructures entre elles?

L'emplaçament del temple romà havia estat, penssem segons les evidències, estudiat amb cura. El collet on se situava permetia veure'l tant des del pla de Girona per la zona de Sarrià com des dels inicis de la plana empordanesa i, especialment, des d'una bona porció del trajecte de la Via Augusta per les proximitats de la muntanya. Una situació d'aquesta categoria no es podia menystenir: així com el món romà podria haver aprofitat, fent ús de la *interpretatio*, un lloc sagrat indígena per a recolzar una nova ordenació territorial, no fóra gens estrany que en el mateix lloc, en el seu moment, es bastís un edifici cristià, sobretot si efectivament ja existia aquesta tradició de presència sacra. La figura senyera de Martí de Tours no refusà, ans al contrari, l'aprofitament de les característiques "especials" dels llocs sacres pagans, i fins i tot la seva potenciació, un cop allunyat tot allò que recordés el culte antic, en benefici de l'avenç del procés cristianitzador. A això caldria sumar-hi, tot concretant en el temps i en l'espai, l'organització d'una diòcesi gironina, segurament ja des de -o

poc després de la Pau de l'Església però documentada amb seguretat definitiva entorn a l'any 400, que sense cap mena de dubte s'interessà decididament per la consolidació del cristianisme en el *territorium*, en el *pagus*, utilitzant tots els mitjans que li poguessin ser útils, entre els quals cal incloure l'adaptació dels santuaris arrelats en el culte popular (Godoy, 1995, 227-237). Des del punt de vista estructural, si bé ni les evidències arqueològiques ni les arquitectòniques (amb prou feines existents) ens permeten parlar d'una reutilització de l'estructura pagana -cal suposar que si això hagués estat així almenys disposaríem d'una seqüència estratigràfica ininterrompuda, o d'un conjunt de materials més complet-, la continuïtat es manifesta suficientment de manera lateral: sembla prou clar que els carreus de sorrenca que havien bastit l'estructura cultural antiga foren aprofitats per a la construcció i, versemblantment, com ja hem aventurat, el recobriment extern i l'obra vista del mausoleu de la baixa anitguitat, així com en el castell tardoantic de més a llevant de la muntanya, on s'empraren, inequívocament, com a material de reforç tot combinant-los amb murs de pedra local lligada amb morter.

De totes maneres, com caldrà veure en el seu moment, cal suposar que el principal punt de referència de la muntanya de St. Julià en època tardoantiga va ser el castell o caserna militar de la terrassa superior (fig. 16). Podem pensar, doncs, que l'edifici que ens ocupa fou bastit a remolc o en relació a l'estructura militar, i que per tant no podria ser-li anterior. Així com a Sta. Cristina semblava ben clar el lligam dels personatges enterrats en el petit mausoleu amb la vil·la propera, en aquest cas ens inclinem a pensar en algun personatge relacionat amb l'establiment militar, si és que cal cercar alguna relació entre les dues estructures. En l'eix d'aquesta suposició, a més, entenent que un individu de certa rellevància relacionat amb l'estament militar havia de ser, amb tota probabilitat, d'ascendència goda, és versemblant suposar que un enterrament que gaudís de prestigi entre la població local hauria de ser posterior a la conversió oficial dels gots hispans, el 589, de l'arrianisme al catolicisme.

Tot fa pensar que l'àrea cementerial hauria estat especialment usada pels habitants de la muntanya durant el temps que funcionà la caserna, on s'hauria reduït l'hàbitat de la zona segons les dades actuals. És cert que, per les característi-

ques del terreny, l'àrea d'enterraments no podia ser gaire gran. Notem, a part, que el nucli poblacional de St. Julià en època tardoantiga i altmedieval es troba a la plana, no pas a la muntanya, i per tant usa la important necròpoli de les Goges, avui en una zona a peu de carretera, datada entre els s. VI i els primers anys del s. IX (Agustí/Casellas/Merino, 1995, 109-123), que centralitzaria la major part d'enterraments corresponents a un hàbitat més o menys dispers però amb poca relació amb la zona cementerial del castell. Altrament, també podríem pensar que l'amortització de la necròpoli de les Goges a finals del s. VIII bé podria correspondre's, donat l'ampli ventall cronològic en què ens movem, amb la creació de la necròpoli de la muntanya, tot relacionant-ho amb un canvi en el patró de poblament. Cal tenir en compte, amb tot, el possible prestigi, avui per avui impossible de valorar, del personatge enterrat en el subsòl de la *cella* que estem estudiant, que hauria atret enterraments de zones no immediatament properes, potser d'acord amb una voluntat conscient, com dèiem, d'agrupar els cristians de la zona a l'entorn d'un establiment religiós de tradició i de renom (*supra*, cap. 4).

Al capdavant, doncs, caldria pensar en un edifici funerari que aprofità un emplaçament privilegiat i que, qui sap, potser exercí funcions agrupadores o organitzatives del territori i de la població dels voltants. El fet que la situació de l'església romànica estigui determinada per les preexistències de manera tan clara i poderosa, potser per l'entitat estructural de les restes, per l'antic prestigi del lloc o per totes dues coses alhora, fan pensar més aviat que el mausoleu i la seva necròpoli sobreviuen molt de llarg la caserna, i que són obliterats només amb la construcció del temple romànic, que els substituïria, així, de manera directa.

Més enllà d'aquests fets, malauradament, el rastre de l'estructura funerària tardoantiga esdevé difús i per tant és ben poc el que se'n pot dir amb pretensió d'aventurar una hipòtesi ferma i prudent. De totes maneres, creiem que les dades tenen entitat suficient per defensar el que s'ha dit fins ara: la presència d'un establiment religiós amb funcions funeràries a l'antiguitat tardana, prop de l'emplaçament -i cristianitzant-lo- d'un antic temple pagà, que genera al seu voltant una àrea d'enterraments i més tard el temple parroquial.

3.7.3. L'església parroquial i altres dades

Les referències documentals escrites relatives a Sant Julià de Ramis són antigues i continuades tot i que no ha estat fins fa ben poc que el topònim més antic, *Castellum Fractum*, s'ha relacionat amb l'església dedicada a Sant Julià que acabà donant nom a la muntanya i als territoris de l'entorn. Com veurem, tot resseguint la documentació medieval, no hi ha dificultats per observar com es passa d'un nom a l'altre al tombant de l'any 1000 justament quan fou bastida l'església que havia de ser l'element privilegiat, dominant i cohesionador d'un territori de masos i petits llogarrets disseminats per un terme extens i orogràficament complex.

Pel que sabem, la primera vegada que trobem referència escrita de Sant Julià és en un precepte de l'emperador Lluís lliurat a prec del bisbe Guimer de Girona on eren confirmades unes possessions de la seu gironina. El topònim no és l'actual, és un altre, *Castellum Fractum*, que acabà desapareixent com a conseqüència de la construcció de l'església parroquial dedicada a Sant Julià tal com tindrem ocasió d'anar veient. El text on es passa revista de diverses possessions ordenades en pagí, diu així: “*..in pago Gerundense...alias uillas quarum uocabula sunt Castellum Fractum et Parietes Rufini..*” (Marquès, 1993, doc. núm. 2, 57-58). Queda clar que aquest castell trencat o arruïnat és una vil·la, un terme i que s'associa, en pertànyer a la seu gironina i per proximitat, a Paret de Rufí, a la mateixa ribera esquerra del Ter, només uns quants quilòmetres aigües amunt. Durant aquest segle IX, trobem cinc vegades més esmentada aquesta vil·la, sempre en documents episcopals i sempre en preceptes de confirmació atorgats per un rei o un emperador de la dinastia carolíngia al bisbe corresponent. Així el 844 on llegim “*Et in pago Gerundense...simul etiam Castellum Fractum cum uilla que appellatur Parietes Ruffini..*”(Marquès, 1993, doc. núm. 7, 66-69); el de 878, del qual no en coneixem l'original però que ha estat reconstruït a partir del precepte de Carloman del 881 (Martí, 1996, doc. núm. 12, 80); el de 881 on s'escriu “*..et in pago Gerundense...aliasque uillas quarum uocabula sunt Castellum Fractum et Parietes Ruffini..*”; el del 886 on es diu: “*..in comitatu Emporitense et in Gerundense...et uillam Parietes Rufini atque Castellum Fractum..*” (Marquès, 1993, doc. núm. 11, 75-78) o el del 899, semblant: “*..et in*

Gerundense uillam quoque Parietes Rufini atque Castellum Fractum..” (Marquès, 1993, doc. núm. 21, 93-96). Aquesta sèrie finalitza, fins allí on ens és conegut, amb l'única referència contextualitzada en el segle X, l'any 922, “*..et Castellum Fractum et Paciano*” (Marquès, 1993, doc. núm. 37, 117-119). Llevat d'aquesta darrera menció, sempre trobem la referència lligada a *Parietes Rufini*, esmentada abans o després, segon la direcció presa en fer la descripció de les possessions de la seu de Girona. Cal fer un salt en el temps de quasi cent anys per tornar a trobar una menció explícita de Sant Julià, en un context diferent i en documents que tipològicament poc tenen a veure amb la sèrie dels segles IX i X. Novament el 1019, en la dotació de la canònica de la seu gironina per part del bisbe Pere, llegim: “*Preterea ego sepe dictus Petrus episcopus dono eidem canonicè ecclesiam Sancti Iuliani de Castellfreit cum omnibus suis pertinentiis..*” (Marquès, 1993, doc. núm. 79, 178-184). El text, telegràfic, és, tanmateix, extraordinàriament important. En efecte, se'ns esmenta l'església dedicada a Sant Julià que tot relacionant-la amb Castellfreit, catalanització del *Castellum Fractum* dels preceptes carolingis. A més, tot datant-se el 1019, aquesta donació a la institució canonical ens proporciona la data de contrucció del temple, d'un romànic molt arcaic que tipològicament i estilísticament s'hauria de situar, també, entorn del 1000.

Avançant en el temps, tot deixant de banda el document de 1068 que no és sinó una compilació de donacions fetes a la canònica gironina i on es reproduïx, en relació a Sant Julià, el text de l'any 1019 (Martí, 1996, doc. núm. 332, 342-347), recordem el pergamí de 1072, un contenciós entre el prevere Sendret amb els *milites* Dalmau Ramon i Guillem Arbert i els canonges de la seu de Girona on veiem escrit “*..quod ecclesia sancti Iuliani de Castro Fracto..*” (Martí, 1996, doc. núm. 346, 363-364), readaptant al llatí el castell freit català i substituint *castellum* per *castrum*, molt més usual en la llengua culta d'aquesta època. L'any 1087 la referència al vell castell arruïnat ja ha desaparegut i, en canvi treu el cap el Ramis (de Rama) que acabarà esdevenint el topònim oficial. L'únic conegut, del municipi alhora que se'ns fa conèixer l'existència d'una sagrera (*sacraria*) al costat de la qual s'alçaven unes cases (*mansiones*), “*..et ipsas meas mansiones et sacrarios et curtijos cum exiis et regressiis earum que habeo apud sacraria de Sancti Iuliani de Rama*” (Martí, 1996, doc. núm.

Fig 72a i b. Dos aspectes del bloc de sorrenca decorat, actualment inclòs en la paret de l'antiga sagristia del s. XVIII de l'església.

403, 421-424). L'any 1089, en la publicació del testament de Dalmau Vidal es diu: “..et in *parrochia Sancti Iuliani*..” (Marquès, 1993, doc. núm. 160, 293-294). El cercle s'ha tancat i del vell nom de la vil·la referit a un antic castell arruïnat (*fractum*) com element definidor d'un territori determinat, s'ha passat a l'església parroquial dedicada a Sant

Julià que ben aviat serà de Rama (de Ramis) i no de Castellfreit o *Castro Fracto*.

R. Martí que ja identificava *Castellum Fractum* amb Sant Julià, assenyadament, associava la referència a la fortificació com una “al·lusió al poblat ibèric dels Sants Metges” (Martí, 1996, 550), opinió que només compartíem parcialment puix que, fent-nos ressò

de diverses notícies i comprovacions (*supra*, cap. 2), pensàvem que era més possible que els *Castellum Fractum* fos les restes de la torre baix-imperial romana, l'entitat de la qual se'ns escapava, que no pas del vell *oppidum* abandonat durant la primera meitat avançada del segle I aC. Ara, després de quatre campanyes continuades d'excavació promogudes per ajuntament de Sant Julià i la UdG -1996-1999-, això és prou evident i molt més clar. La petita torre de control i comunicacions era, en realitat, una imponent caserna de més de 2000 m² que, efectivament, incorporà i aprofità la muralla nord-occidental de l'*oppidum* iber que, millorada, defensava la caserna, el *castellum*, per l'únic punt d'accés relativament còmode que donava directament sobre el coll de la Costa Roja per on circulava -i circula- el camí de França, la Via Augusta. En la construcció d'aquest edifici es féren servir, en llocs molt triats i en certa quantitat tot un seguit de grans blocs de greda que, no hi ha dubtes, vénen directament de l'espòli del gran temple baix-republicà que es localitzava a poc més de dos-cents metres de distància (fig. 16). És precisament d'aquí d'on precedeixen algun dels elements arquitectònics més intactes que han fet possible la identificació tipològica del monument (Burch et al., 1998, 93-108, preferentment 100-102 i fig. 4; Burch et al., 2000, 87-91 i *supra*, cap. 3.5.4).

Tant des d'una anàlisi tipològica com a partir del material arqueològic recuperat en l'exploració de l'edifici tardoromà, queda clara una adscripció de l'edifici a la baixa romanitat i a la defensa de la via, connectat a la fortificada *Gerunda* i a altres torres de guaita i forteses existents entre les *Clausurae*, sobre els passos pirinencs de Panissars i del Portús, que miren tanmateix sobre el Rosselló però amb una torre de guaita i de comunicacions bastida sobre la plataforma occidental dels trofeus de Pompeu (Nolla/Rodà, 1994). És també segura una llarga pervivència que cal fer arribar al segle VIII confirmada a partir del registre arqueològic amb troballes d'armament i d'arnès militar que s'ajusten a aquesta datació tan avançada i que tindrem ocasió de presentar a la discussió pública en el segon volum d'aquesta col·lecció dedicat monogràficament als treballs del sector 2.

A partir d'aquestes dades és possible, amb molts punts obscurs, és cert, però amb força versemblança, descriure la història molt per sobre del lloc d'ençà l'abandonament de l'*oppidum* durant la primera meitat del segle I aC. En efecte, tot sembla

confirmar que el temple que s'havia bastit a la part central de l'*oppidum*, en un lloc dominant i perfectament visible, continuà existint en solitari i complint de retop i simbòlicament el paper de l'antic hàbitat. A través del registre arqueològic no podem resseguir les freqüentacions més enllà del segle tercer però, ja hem vist, que aquesta és una dada que cal valorar amb molta prudència (*supra*, cap. 3.7.1). Nosaltres pensem que els més probable és que l'edifici cultural trobés en un bon estat de conservació quan a mitjan/finals segle quart, la muntanya de Sant Julià i concretament el sector de l'extrem nord-occidental del vell *oppidum* indiget, fou reaprofitat i millorat convertint-lo en un *castellum* lligat a la defensa de la Via Augusta. L'ús, en la primera fase de construcció de la caserna militar de grans blocs de sorrenca que procedeixen sense discussió del vell temple hel·lenístic poden significar o bé un llarg abandonament i, per tant, un estat de conservació precari (en aquest cas confirmat pel registre arqueològic que s'atura entre final segle segon i darrer del tercer, estirant-ho al màxim) que faria fins a cert punt raonable el desmantellament del vell edifici tot i la legislació imperial del segle quart que insta a la conservació i protecció del patrimoni arquitectònic monumental, o bé que l'ocupació militar del lloc fos posterior als decrets de Teodosi contra el paganisme i l'obligatorietat de tancar els temples i la impossibilitat de sacrificar públicament. És cert que la legislació de l'època promou la protecció dels vells edificis, fins i tot dels antics temples, però també ho és que l'aprofitament d'un edifici d'aquelles característiques en benefici de la defensa global de l'imperi no només era legítima sinó gairebé obligada (Janvier, 1969). Recordem l'ús de tota mena de restes, molts d'ells procedents d'antigues tombes i mausoleus en la construcció de la muralles baix-imperials, com les de Girona o Barcelona, tot i la connotació de *locus religiosus* i la legislació imperial extensa i de gran duresa de cara a la protecció de les sepultures (Wissher, 1963).

L'aparició del mausoleu ocupant un espai molt pròxim al temple, visualment excepcional, portser caldria que la relacionéssim amb el *castellum*. En aquest cas el monument funerari podria haver estat la sepultura d'algun dels caps militars de la caserna i, potser, de la seva família que hauria acabat generant un petit cementiri versemblantment dels habitants del castell. La tria del lloc degué ser feta en funció de l'indret privilegiat que ocupà i potser també per "cristianitzar" un vell lloc de culte pagà

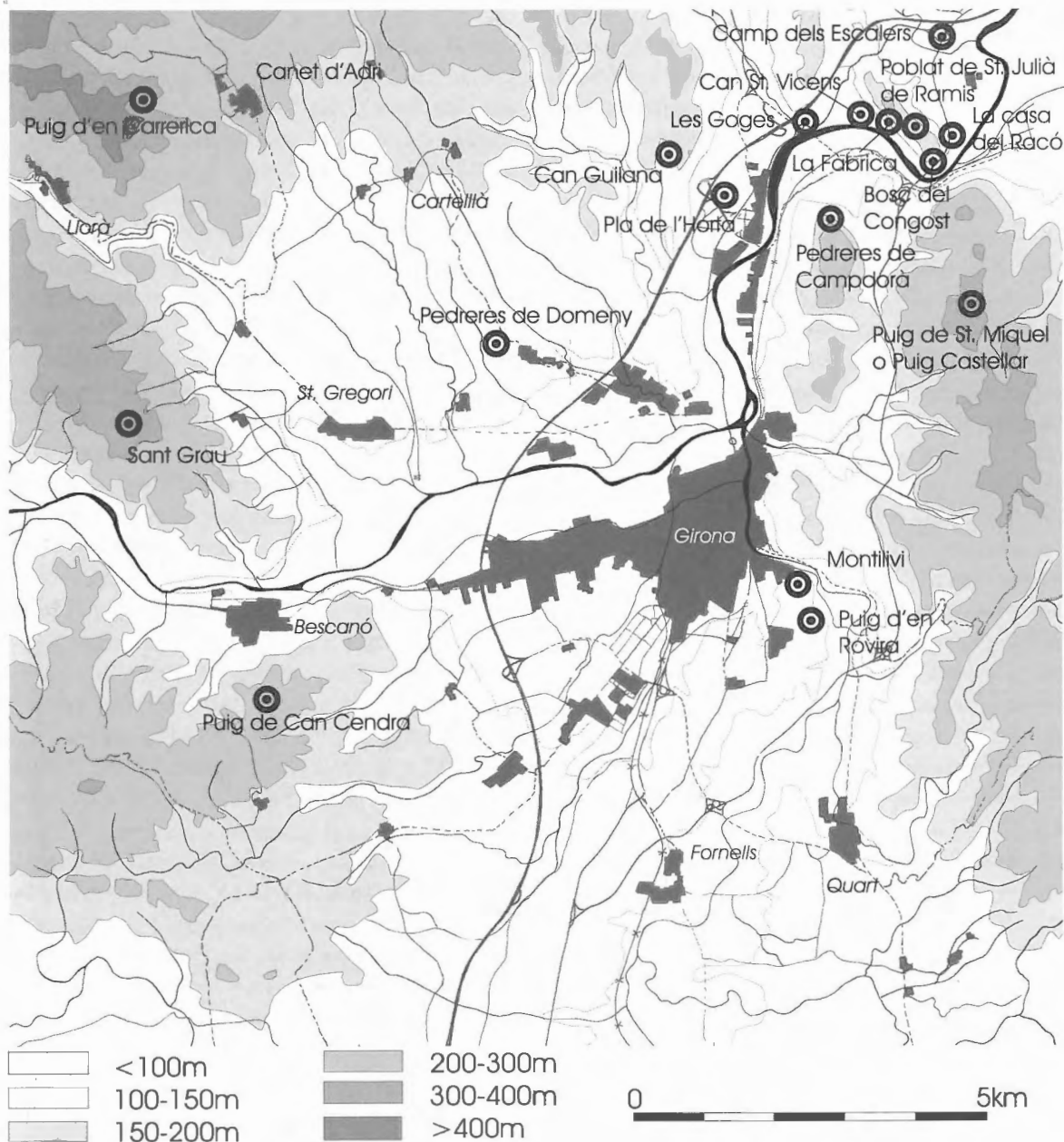

Fig 73. L'àrea de Girona amb indicació dels jaciments que es relacionen amb la muntanya de Sant Julià.

dins d'una manera de fer tradicional i ben coneguda, i també, no ho oblidéssim pas, per la proximitat de les restes del temple republicà parcialment desmantellat, que esdevingué la pedrera preferent del mausoleu.

Tal com s'ha vist (*supra*, cap. 3.7.2), aquella tomba monumental fou bastida directament sobre el sòl geològic i, parcialment -sector de llevant- sobre un farciment de terra que colgava estructures iberes i on hi sovintejava, a la part superior, tègules i *imbrices* que fan pensar en la caiguda d'un sostre

potent i de tipus romà que podria ser, perfectament, el del temple de tipus itàlic. És també segur que el mausoleu s'alçà molt a prop de les seves ruïnes però no al seu damunt. En aquest cas, la proximitat i no la sobreposició, facilitarien el desmantellament i recuperació dels carreus de gres i no condicionaven el model d'edifici triat com hauria estat si s'hagués construït la sepultura sobre l'edícula baix-republicana.

El cementiri que va néixer a redós del mausoleu, potser propiciat per la personalitat del difunt, fou

una necròpoli secundària del territori lligada com ja hem dit, al castell i, potser, a la població rural més pròxima. Això ho podem defensar tot recordant la descoberta i exploració de la necròpoli de les Goges, situada a redós de la via, només uns quants centenars de metres més cap a migdia, sobre la riba del Ter, en un lloc molt accessible per esdevenir el cementiri de la població dispersa del territori immediat de la muntanya de Sant Julià. L'ús temporal de la necròpoli amb les tombes obertes al subsòl rocós i disposades en rengles rectes, sense sobreposicions i on no fou detectada cap església o capella, se situaria entre el segle VII i IX, segons sembla més prudent. Després és molt probable que el cementiri nascut dalt de la muntanya, a l'entorn del mausoleu, esdevingués la necròpoli principal d'un territori que fou conegut com a *uilla* de *Castellum Fractum*. Vers el 1000 quan es decidí bastir l'església parroquial (nova?, primera?) es féu a consciència sobre -parcialment- la gran tomba que fou incorporada, simbòlicament, a l'església dedicada a Sant Julià. La muntanya continuava essent el nucli central del territori, el punt dominant, perllongant sense ruptures el paper de la fortalesa tardana, del mausoleu i, retrocedint encara més, del vell temple pagà i de l'*oppidum* que el va veure néixer.

L'església parroquial esmentada per primer cop, com s'ha vist, el 1019 s'anomena popularment dels Sants Metges d'ençà de la construcció del temple actual a la plana el 1943 recuperant com a titulars els patrons secundaris, Sant Cosme i Sant Damià i ha esdevingut una ermita que només uns dies comptats s'obre als fidels i a les celebracions litúrgiques. L'edifici ha estat objecte entre 1995 i 1997 d'importantes obres de consolidació i reforma que comportaren l'excavació del subsòl i la descoberta de l'antic mausoleu.

* * * * *

El temple, interessantíssim, s'ha de datar molt a principis del segle XI, abans del 1019, essent un exemple esplèndid del primer romànic que tingué un extraordinari desenvolupament en aquestes terres. L'edifici, de planta basílica simple de tres naus, cobertes amb volta de mig punt lleugerament ultrapassada, que presenten un acusat canvi de nivell prop del presbiteri evident per dins i per fora, sense transsepte, amb capçalera a llevant triabsidiada, essent més gran el central que els

dos laterals. És precisament aquesta part del temple, la que es bastí parcialment per damunt del sòl i dels fonaments del mausoleu. Té una llargària màxima de 17'5 m i una amplada d'uns 7'60 m i com succeeix en les construccions d'entorn de l'any 1000 moltes vegades els murs no són rectes i, per tant, tampoc la planta final és perfectament rectangular. Interiorment la nau central, d'uns 2'30 m d'amplada, era separada de les laterals, estretíssimes -1'40 m-, per tres pilastres de base quadrangular de blocs de greda que sostenien quatre arcs formers que foren considerablement modificats i reduïts en la gran reforma que afecta tot el temple en 1736 (Rodà, 1972, 44-52) i que s'han tornat a recuperar en la darrera intervenció finalitzada el 1997. El temple tenia, originàriament, la porta principal cap a ponent, novament recuperada, i una de segura (i, potser, dues), més estreta però intacta amb arc i, per sota llinda recta a base de reutilitzar un gran bloc de sorrenca, que donava a migdia. Més endavant aquesta porta (o aquestes) i la occidental foren paredades i substituïdes per una altra, d'una bellíssima simplicitat, que obria també al sud i que caldria datar estilísticament en el segle XVI. Continua essent l'accés principal a l'edifici. En origen unes finestres minúscules de doble esqueixada s'obrien sobre el mur meridional i versemblantment en el de tramuntana, desaparegut en bona part; dues perforant l'absis central i una a cada absidiola. Sovint s'utilitzà per bastir-les, la pedra tosca que degué fer-se servir sobretot per farciment interior de les voltes i, puntualment, en altres llocs determinats de l'obra. Damunt del mur que sobresurt per sobre de la unió de les naus amb els absis s'obrí un *oculus*, un ull de bou de poc diàmetre obrat a partir en dues peces de gres. Una altra obertura en forma de creu es disposà als peus del temple damunt la porta. Fou bastit preferentment directament damunt la roca natural que en bona part d'aquesta plataforma aflora directament. Només allí on el subsòl geològic davallava -cap a llevant i, per tant, cap a la capçalera- va caldre fonamentar. En uns punts directament damunt dels fonaments de l'edifici funerari tardoantic -absidiola meridional- ben ancorats a la roca i on els límits de l'església se situaven damunt del paviment interior del mausoleu fou necessari perforar-lo per cercar la base geològic que donés solidesa al temple. Aquestes circumstàncies s'observen perfectament en haver-se deixat vist i musealitzatda

la capçalera de l'església i les restes significatives de la vella tomba monumental (fig. 70 i 71).

L'obra és feta amb pedruscall menut, calcària preferentment i, també, pedra tosca d'origen volcànic i, molt rarament, esquist pissarrós que és la pedra del lloc, sòlidament unides unes i altres amb morter de calç excel·lent, amb un gruix d'uns 0'70 m. Els blocs, no massa acurats conformen filades rectes i anaven clarament remarcats per un encintat que s'observa amb tota claredat en la part alta del mur meridional i en el sector de la capçalera, dins d'una tradició ja antiga i que trobem, per exemple, en l'edifici funerari de Santa Magdalena a Empúries (Nolla et al., 1996, 225-241). A les cantonades, en les llindes i llandars de les portes es feren servir, tallats en carreus grans, blocs de sorrenca, hàbilment disposats quan formaven cantonada de llarg i de través. En trobem molts altres usats en llocs importants en l'obra de la capella de tramuntana de la sagristia i del campanar que s'ha de datar el 1736 (Rodà, 1972, 49-53). N'hi ha també moltíssims incorporats a l'obra de la masia del costat i de l'antiga rectoria, els dos únics edificis dempeus a redós de l'antiga església parroquial. És interessant assenyalar la presència d'arcuacions cegues ornamentals, de tipus llombard, només conservades en l'absis principals, que no són fetes en la pedra del mur sinó afegides amb pedruscall volcànic, fragments de tègula i morter. Pensem que és molt possible que aquesta decoració, tan senzilla i tan fàcil de fer i de resultat prou efectiu, ornamentés també les absidioles menors. La coberta, a dues aigües, era feta amb plaquetes de pissara, ara sí, aprofitant una material que es tenia a l'abast, inexaurible.

Les grans reformes de 1736 comportaren la creació, cap al nord d'una gran capella d'una sagristia i del campanar, amb accés des de fora per una escala adossada a l'absis central, que significà la modificació substancial de tot el sector de tramuntana del temple, la desaparició de tres dels arcs formers, substituït per un de sol de molta llum, de bona part del mur perimetral nord, de l'arrasament de l'absidiola septentrional i de l'emascament de la capçalera amb l'afegit de l'escala d'accés al campanar. El 1995 s'iniciaren les obres de restauració i adequació, finalitzades el 1997, i que han permès recuperar l'aspecte antic del monument i gràcies a l'excavació inicial, el coneixement evolutiu del lloc.

A l'interior del temple es conserva, dins de la capella nord, un sarcòfag monolític tallat en un bloc de

greda i cobert per una tapa del mateix material feta de cinc peces molt malmeses per la intempèrie, que els experts que s'hi han referit daten en el segle XII (Rodà, 1972, 53-56), que segons la llegenda seria la tomba de Carlemany o d'un dels cavallers que l'acompanya a la conquesta de Girona (Botet i Sisó, s.d., 388), un element més que lliga Sant Julià, Carlemany i la incorporació de Girona a l'imperi. Recordem, finalment, que la mesa d'altar és sostinguda per un enorme bloc paral·lelogram de gres.

A tall de síntesi ens sembla interessant insistir en uns quants punts que podem extreure d'aquestes notícies documentals. En primer lloc, i en relació a la construcció de l'església, cal deduir que tant la pedra calcària com la sorrenca foren aprofitades de l'existent en el lloc, la calcària, a bastament usada en la construcció dels murs de sosteniment de la plataforma de sosteniment del temple -usada ja abans en el mausoleu i el el *castellum* tardoantics- (*supra*, cap. 3.5.1 i 3.5.3), procediria directament de l'espoli d'aquells paraments. La greda, amb la qual s'hauria bastit el temple, fou intensament usada en uns llocs puntuals del *castellum* i, segons pensem, en l'obra vista de la tomba monumental. En ser desmuntada per alçar l'església, aquests carreus s'empraren en l'obra romànica i, més endavant, en la construcció de la rectoria i les cases que s'edificaren al seu entorn. És possible, però no probable, que quan fou bastida l'església de Sant Julià, encara es conservés parcialment la fonamentació del vell temple pagà.

Queda també molt clar que el temple romànic trià volgutament ser la continuació del mausoleu-oratori anterior que aleshores desaparegué incorporat simbòlicament i real en l'obra nova. Som de l'opinió, que sembla confirmar-se a partir de les dades d'excavació (Montalbán, 1995), que la tomba monumental es trobava intacta i en bon estat quan s'edificà el temple dedicat a Julià.

És segur també que aquesta gran sepultura no se situà damunt del temple sinó a prop. És probable que una part de l'església parroquial si que coincidís amb el basament de l'edifici. En aquest cas, però, poc podrà fer l'exploració arqueològica en trobar-se bastida directament sobre la roca. En aquest cas s'haurien eliminat completament les evidències antigues per bastir-nes les noves al mateix nivell condicionades com estaven per la necessitat d'engollir, en la capçalera, el vell mausoleu (fig. 70 i 71).

CONCLUSIONS PROPOSTA D'ESBÓS HISTÒRIC

Sant Julià de Ramis ha estat, és i serà una terra de pas. Un lloc on els viatgers que anaven de nord a sud, que venien o anaven de les terres de l'actual Empordà cap al pla de Girona o la depressió de la Selva i més enllà havien de passar obligatòriament. No hi ha cap altre pas possible. És l'únic lloc que permetia, amb certa comoditat i rapidesa, accedir d'un territori a l'altre. Sense cap mena de dubte aquest factor ha condicionat i condiciona la distribució, creixement i característiques del poblament d'aquest municipi.

Tanmateix, era un indret privilegiat per establir-s'hi. Un lloc amb facilitat de comunicació amb d'altres centres, ja sigui a través del camí principal o del Ter. Era un lloc amb recursos agrícoles notables i amb aigua abundant.

Tot plegat queda ben confirmat per una llarga i densa ocupació que es remunta fins a temps ben reculats. Sant Julià de Ramis és un dels municipis de les comarques gironines on es tenen documentats més estacions prehistòriques: Can Garriga, , Cova i Cau de les Goges, Cova de Can Sant Vicenç, Pedra Dreta, , fàbrica Pérez Gifra, l'abric del Bosquetó....(Sala, 1990)

Aquesta tradició en l'ocupació de Sant Julià va tenir la seva continuació en l'anomenat període ibèric a través de diversos establiments, dels quals l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià n'és la màxima expressió.

Fins fa pocs anys, de fet fins ben bé aquesta mateixa dècada, l'establiment ibèric de Sant Julià tenia uns orígens que no anaven més enllà del segle IV aC. Les investigacions efectuades des dels anys 30 per Francesc Riuró i després continuades per nombrosos investigadors no documentaven materials que permetessin recular aquesta cronologia fins el període ibèric antic (Rodà, 1973, 510). De fet, fins i tot l'excavació d'urgència del veí camp de sitges del Bosc del Congost (Burch et al, 1995a, 71-84) i la de l'any 1993 (Burch, 1995, 85-94) al mateix poblat semblaven confirmar aquesta cronologia inicial.

Les excavacions realitzades en els darrers anys en el sector situat a redós del cementiri parroquial han permès canviar i resituar aquesta cronologia inicial i remuntar-la un parell de segles, fins a fixar-la a primera meitat del segle VI. Per tant, aquestes dates ens situen el poblat en el moment de formació, (mitjan segle VI aC.) de la cultura ibèrica en aquesta territori.

La majoria de les dades que tenim sobre aquest període provenen de l'Empordà, especialment del puig de Sant Andreu-Illa d'en Reixac i, en els darrers temps, d'Empúries (Aquilué et al, 2000, 142-144). Arqueològicament aquesta etapa formativa es caracteritza per l'aparició de cases de planta rectangular construïdes amb sòcol de pedra i aixecament de tova i l'aparició de ceràmica a torn.

L'únic jaciment del Pla de Girona que es podia inscriure amb tota seguretat, fins a les actuals excavacions de Sant Julià, en l'ibèric antic era la necròpoli del Pla de l'Horta. Aquest cementiri fou excavat per M. Oliva l'any 1971 durant la intervenció a la vil·la romana del Pla de l'Horta. En aquella ocasió es varen haver de limitar a la recollida de diversos objectes, especialment urnes d'orelletes perforades i d'altres de peu alt. Segons A. Martín (1994, 99) aquesta necròpoli, no associada amb cap hàbitat, es podria situar entorn el 540-530 i els primers anys del segle V aC. (fig. 73).

Cal dir, però, que del poblat ibèric de Montilivi en coneixem una fase pre-ibèrica del segle VII aC. i una fase tardana del segle III aC. (Martín, 1994, 92). El més lògic és pensar que no es produeix cap buit entre aquests dos moments i que aquest *oppidum* continuà durant tot l'ibèric antic i ple. Pel que fa al poblat del puig d'en Rovira, a la Creueta (Martín, 1994, 109), la ceràmica podria remuntar la cronologia fins ben bé la primera meitat del segle V aC (fig. 73).

Les excavacions efectuades en els anys 1997 i 1998 a redós del cementiri parroquial van permetre localitzar alguna estructura d'habitació anterior a inicis del segle IV aC. Es caracteritzen per la presència de sòcols de pedra i alçat de tova. Tanmateix, l'element més característic és l'aprofitament del pendent de la muntanya com a paret de fons (fig. 35). Les dades que tenim d'aquest moment són molt pobres i no deixen entreveure un organització més o menys regular de l'espai a través d'una xarxa de carrers. En tot cas, l'existència d'aquests habitatges en aquest període ens relaciona Sant Julià amb aquest moment formatiu del qual suara en parlar-vem.

D'aquesta mateixa etapa, tot i que fora de context, s'han localitzat diversos fragments de ceràmica àtica del segle V aC. (especialment de la seva segona meitat) i 4 fermalls de cinturó de bronze que s'esglaonen cronològicament durant tot el segle VI i V aC. En tot cas, i a banda de qüestions cronològiques, aquest material ens permet constatar, per una banda, l'existència d'un intercanvi de productes i la integració de Sant Julià en les rutes comercials que el feien possible. Aquestes rutes, per la situació de l'*oppidum*, es devien traduir en contactes a través de la via Heràclea amb, fins i tot, l'al-

tre costat dels Pirineus i, especialment, a través del Ter cap a *Emporion*.

Per altra banda, la presència d'aquest material que podríem considerar de luxe ens aproxima a una societat cada vegada més complexa i jerarquitzada, en la qual la cúspide trobà l'expressió del seu poder, especialment en el període següent, en l'existència de l'*oppidum* i la seva articulació-jerarquització en el territori.

Així doncs, el panorama en el període ibèric antic en el territori del pla de Girona seria menys inòspit del que hom podia suposar prèviament. Tindríem tres poblats, el de Montilivi, el de Sant Julià i el del puig d'en Rovira i una necròpoli, la del Pla de l'Horta que defineixen d'una manera ben clara la distribució i característiques del poblament en l'ibèric ple: els poblats situats entorn el pla, controlant els seus accessos i una zona baixa destinada a l'explotació agrícola i a la cria de bestiar

A inicis del segle IV aC., en la zona que hem excavat, hem constatat l'edificació d'una casa. Constructivament, segueix el mateix esquema que la fase anterior: sòcols de pedra lligada amb fang i alçat de tova. Pel que fa al tipus de pedra es féu servir la pissarra que és la pròpia del subsòl de la muntanya. No obstant, en aquest moment es produïren importants novetats respecte de la fase anterior. La primera és que la casa se situà al costat d'un carrer que seguia, a manera de corba de nivell, el contorn de la muntanya. Era un carrer de traçat tortuós i d'amplada variable però que ens indica per primera vegada l'existència d'un urbanisme que s'adaptava a la topografia del cim de la muntanya. Entenem que aquest urbanisme no neix ni es desenvolupa com a una simple forma de comunicació de les diferents habitatges que conformaven el poblat ibèric sinó que és reflex una manera d'entendre el propi espai i la pròpia societat.

En aquest sentit, apareix la segona gran novetat. En aquest moment testimoniem la construcció d'una casa complexa formada per 7 habitacions. Aquest fet no significa la desaparició dels habitatges més senzilles, unicel·lulars, que continuà fins al segle II aC. sinó que ens acosta a una realitat arquitectònica més rica i diversificada del que hom podia suposar. El poblat de Sant Julià de Ramis,

durant molts anys, ha estat el paradigma d'un tipus de casa senzilla i distribuïda en terrasses pel pendent de la muntanya. Aquesta casa trenca, parcialment, amb aquest esquema ja que ens ensenya un aprofitament molt acurat i concient de l'espai (difícil i, a vegades reduït) a través de la complexitat d'un espai domèstic. Un espai que presenta característiques multifuncionals. Hàbitat i repòs per un costat i manufacturer i de treball per l'altra. La presència de rodes de molí per a l'elaboració de farina o de *pondera* i fusaioles per teixir ens acosten a una realitat-activitat domèstica, desenvolupada en el sí de l'unitat familiar però l'existència d'un gran forn circular que es manté durant tot l'ibèric ple i d'un altre, més petit, que perdurà fins a final del segle II aC. ens relacionen aquest edifici amb una àrea de treball. L'articulació de l'espai productor amb el no-productor en el si del mateix edifici i l'articulació d'aquests espais complexos amb d'altres de més senzills ens deixen entreveure una realitat molt rica i complexa que tot just comencem a entreveure.

Paral·lelament a aquests fets, el poblament ibèric del Pla de Girona queda definit (fig. 73). A la banda de ponent, controlant l'accés des de la vall mitjana del Ter i la vall del Llémana, localitzem tres poblats ibèrics: Sant Grau (Sant Gregori); puig d'en Carrerica (Canet d'Adri) i puig de can Cendra (Bescanó). A la banda de migdia, controlant l'accés des del riu Onyar i la depressió selvatana, localitzem el poblament del puig d'en Rovira a la Creueta i el de Montilivi i, finalment, controlant el pas de l'Empordà cap al pla de Girona el poblament de Sant Julià de Ramis i el del Puig Castellar.

Dissortadament, desconeixem com eren, quines característiques tenien aquests poblats entre el segle IV i III aC. Del mateix Sant Julià no podem assegurar la seva superfície en aquest període. Desconeixem si en aquesta etapa abarcava la totalitat de les 4 hectàrees que en un moment o altre va arribar a tenir. De Sant Grau, puig de can Cendra, puig Castellar, Montilivi i puig d'en Carrerica només en coneixem alguns, molts pocs, fragments ceràmics que ens permeten constatar en la majoria dels casos, excepte Montilivi, la seva perduració en el s. II aC (fig. 73).

Quelcom més ric és el coneixement del poblament del puig d'en Rovira a la Creueta. D'aquest poblament es

coneix una muralla, de la qual se'n conserva un tram de 7 m. de longitud i algunes cases de planta rectangular construïdes amb sòcols de pedra lligada amb fang (Martín, 1994, 101).

A molt poca distància del poblament de Sant Julià l'any 1991 es va excavar un extens camp de sitges. Distribuïdes en uns 2.000 m² se'n varen excavar 119. Un dels elements més interessants d'aquest camp de sitges és la seva situació geogràfica ja que es troba al peu de la muntanya de Sant Julià, per tant a l'exterior de l'espai urbà del poblament; enmig del Congost, per tant, sense estar vinculat als camps de conreu i a 50 metres del riu Ter, per tant, ben comunicat amb *Emporion*. De les 119 sitges només una quinzena ha pogut ser datades entre el segle IV i III aC. i la resta s'ha situat en el segle II-I aC (fig. 73 i 74).

És interessant constatar que no hi ha cap sitja datable abans del segle IV aC. Podríem pensar que les sitges anteriors a aquest segle es concentraven en un altre indret. És possible però creiem que molt improbable. Geològicament, l'únic espai on es poden construir aquests dipòsits és el del Bosc del Congost. El camp de sitges està rodejat de subsòls pissarrosos que, per qüestions de circulació d'aigua, farien inviable l'emmagatzematge de cereals en aquestes fosses. I més apropat al Ter suposaria un risc constant d'inundacions i per tant, d'inutilització. A més, la llarga perduració del camp entre els segles IV i I aC. ens sembla una dada prou interessant com per considerar aquest com el gran graner del poblament. Per tant, tindríem un període situat entre el segle VI i IV aC. en el qual l'excedent cerealístic que es podia emmagatzemar en sitges era modestíssim i no n'ha deixat constància. Per contra, en el període següent, i especialment en el segle III aC. si que es produeix un augment de la producció emmagatzemada en sitges i, en conseqüència, un augment de la producció excedentària. Sens dubte, la situació del camp de sitges ens permet fer l'equivalència entre cereal emmagatzemat en sitges amb intercanvi de producte via Ter fins a *Emporion*. Certament, això devia ser així però la presència d'aquestes fosses ens indica quelcom més. En els darrers anys s'ha assenyalat reiteradament que el nord-est català era una àrea productora de cereals, l'excedent dels quals servia per intercanviar amb productes arribats de la Mediterrània: vi, salaons, ceràmiques, etc. Però, precisament, per això

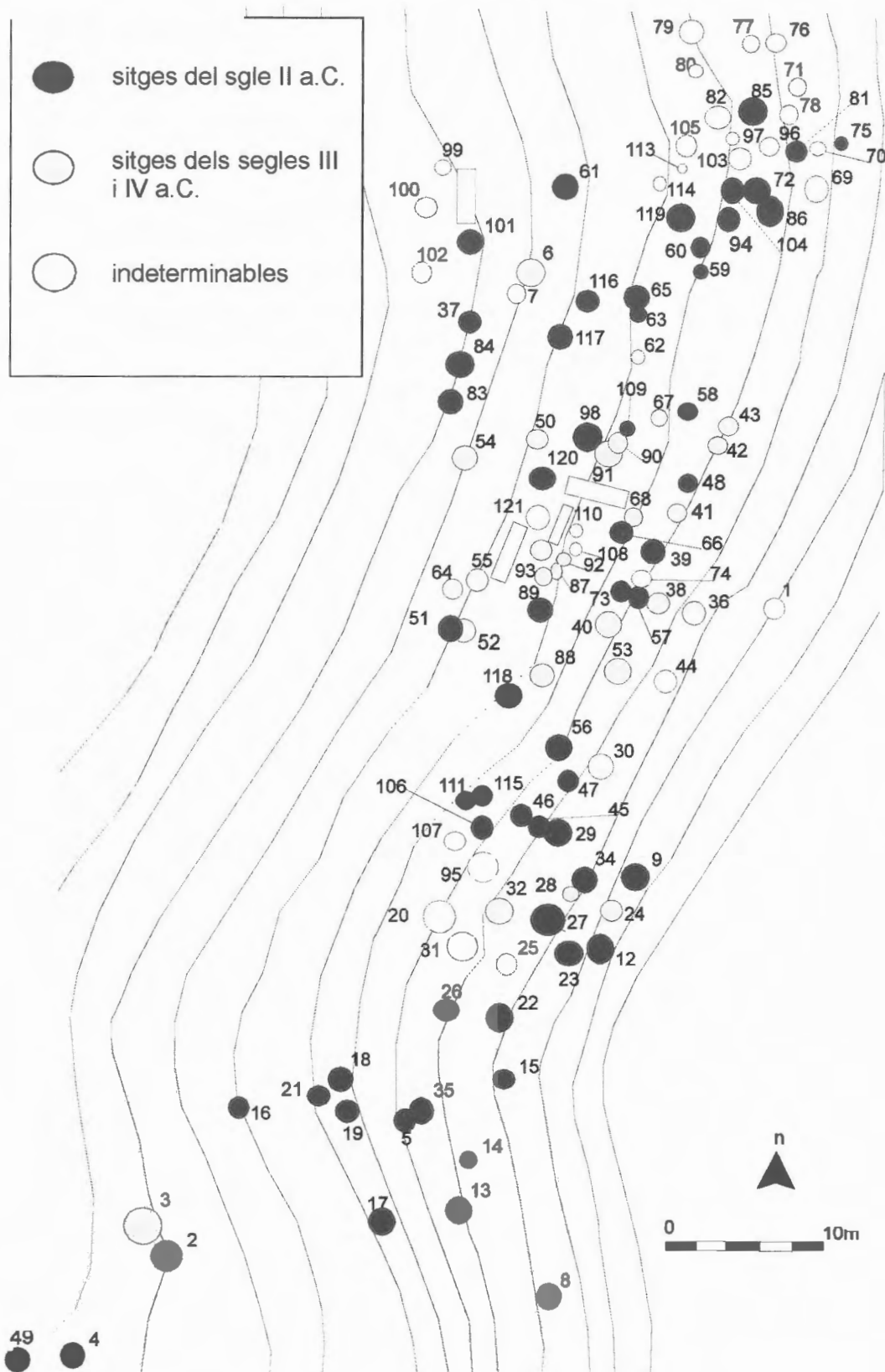

Fig 74. Camps de sitges del Bosc del Congost, amb indicació de la cronologia d'obliteració dels dipòsits.

mateix la sitja i el cereal que s'hi emmagatzema és un element de tesauryació perquè és a partir d'aquest producte i de cap altre, que es produeix l'intercanvi. Tanmateix, la pròpia utilització d'aquest sistema, que entén el cereal com a unitat de valor i valor d'intercanvi (diner i preus), ens assenyala la senzillesa del model comercial. Això ens situa en un volum comercial regular però quantitativament modest que, alhora, també ve confirmat per el percentatge relativament baix d'importacions ceràmiques que documentem tant en el poblat com en el camp de sitges.

En tot cas aquesta capacitat d'acumulació d'excedents també ens serveix per constatar que l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis gaudia d'un territori a explotar que li permetia acumular-los i la possibilitat de que dins els pobladors de l'*oppidum* hi hagués un sector que controlés i gestionés aquest excedent. Això també ens explicaria les diferències en les construccions (cases senzilles-complexes) i la presència de determinats materials d'importació: escifos, copes àtiques, etc. relacionats amb ambients aristocràtics.

L'*oppidum* de San Julià i els altres que es distribueixen al voltant del pla de Girona (fig. 73) no són elements aïllats sinó que formen part d'un conjunt d'establiments distribuïts per tot el nord-est català que malgrat les seves diferències presenten trets molt semblants. Pel que fa a la seva situació geogràfica: entronats, amb bona visibilitat, fàcilment accessible, amb possibilitats de defensa natural. En relació als seus habitatges estan tots ells caracteritzats per ser construïts amb sòcols de pedra i alçats de tova amb sostres de materials peribles. Tanmateix, aquestes no són unes característiques intrínseques a l'àrea a la qual fem referència sinó que són extensibles a tot el món ibèric i, en conseqüència, poques dades ens donarien per intentar identificar a partir d'elles un grup de població i el seu territori.

Més concluent és la cultura material i, especialment, la numismàtica. Les produccions ceràmiques són quasi idèntiques (amb diferències locals de pasta o acabats): ceràmiques ibèriques decorades amb pintura blanca (Martín, 1988, 47-56) o les

ceràmiques grises amb un repertori i, ens hem d'imaginar, uns tallers distribuïts per tot el nord-est català. Cal destacar que en una àmplia zona d'aquest territori només s'encunyà una única moneda amb llegenda ibèrica, la d'*Untikesken* ("dels indigets") que es batia a Empúries (Villaronga, 1982, 135-183).

En definitiva, l'arqueologia i la numismàtica ens esbozen un unitat territorial que permet incloure-hi el poblament ibèric de les actuals comarques de la Selva, Empordà i Gironès, i per tant, també Sant Julià de Ramis.

Ptolmeu en el seu treball *Geographiké Hyphégesis* situa *Gerunda* i *Aquae Calidae* en terres del *populus* dels ausetans i, per tant, separats de *Deciana*, *Iuncaria*, *Rhode* o *Emporiae* que estarien situades en territori indiget. Aquesta afirmació ha estat estudiada i contrastada amb diferents opinions per nombrosos estudiosos (Burch/Nolla, 1996, 9-26, amb la bibliografia i el debat anterior). No entrarem aquí a analitzar d'aquesta afirmació però si que remarquem que tots els altres autors antics (Aviè, *Ora maritima*, versos 523-534; Salusti, *Hist.*, 2, 98; Estrabó, III, 4, 1 i III, 4, 8 i Plini, *Nat. Hist.* 3, 21) situen aquest zona dins el del *populus* dels indigets, amb uns límits territorials poc precisos.

Per tant, ens sembla lògic pensar que el territori que definim bé arqueològicament i que abarca bona part del nord-est del Principat és el territori del *populus* dels indigets que ens esmenten les fonts. Al nostre entendre, aquest conjunt de característiques comunes no reflexen simplement un element cultural comú sinó que possiblement tingui la seva translació a l'àmbit polític. És a dir, un territori polític encapçalat pel puig de Sant Andreu-illa d'en Reixac, l'*oppidum* més gran en superfície i en complexitat urbanística i arquitectònica d'aquesta zona, que queda articulat entre si pels diferents poblats i *oppida* que s'escampaven arreu del territori. Establiments, no obstant, que no es troben en situació d'igualtat sinó que es van jerarquitzant. Alguns possiblement controlaven, com a una mena de capital, una subzona dins aquest gran territori; altres amb funcions de vigilància militar... quin paper van tenir Sant Julià en aquest organigrama és difícil d'escatir. Potser, a falta de noves i continuades excavacions, l'única manera és a través de l'evolució de Sant Julià després de la conquesta romana

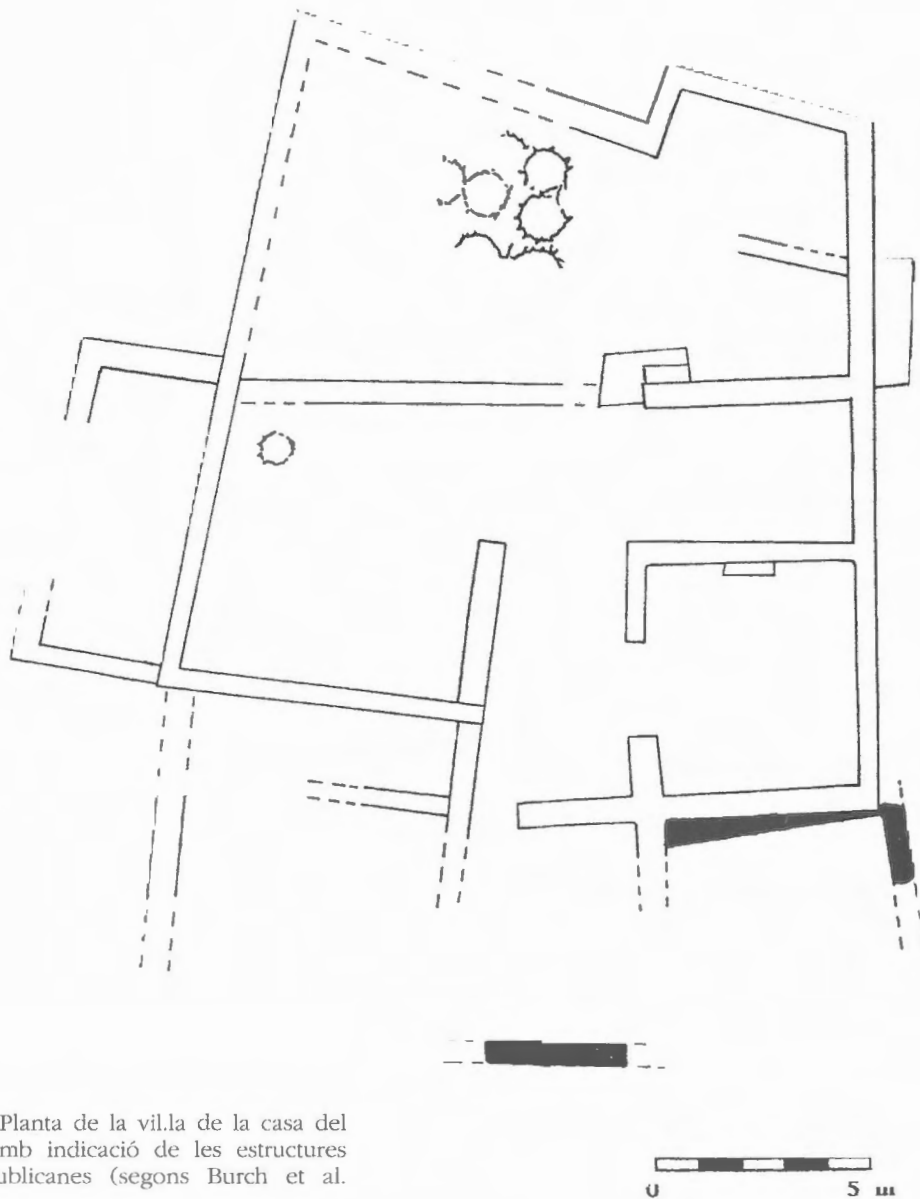

Fig 75. Planta de la vil·la de la casa del Racó, amb indicació de les estructures baixrepublicanes (segons Burch et al. 1995b).

Vers el 120 aC, poc abans o molt poc després, aquell sector central de l'*oppidum*, zona residencial i artesanal des d'època reculada, es veié afectat per una decisió que per la seva magnitud i conseqüències s'ha de considerar presa per les autoritats polítiques del lloc directament o per consell i inducció del govern d'ocupació. Fou decidit, per raons que se'ns escapen, edificar en aquell lloc un temple, potser continuïtat d'un lloc de culte indiget adaptat per la *interpretatio* romana, en un indret ben triat si calia que l'obra a bastir tingués relació amb el vell camí d'Hèracles, com a punt de domini i control fàcilment visible tant si es venia del nord com del

sud. Per fer-ho fou necessari l'ocupació d'un barri. Els seus habitants foren desplaçats no sabem ni on ni amb quines condicions. Tal com palesà l'excavació la cosa fou feta amb temps suficient; tot el que podia tornar a servir fou recuperat, allí només es deixà el que era inviable moure.

Abandonat el lloc, hom procedí a desmatellar la part dels vells habitatges que feien nosa a les noves necessitats, aquells que quedaven dins o sota les noves estructures i deixant intactes, a nivell de sòcol de pedra, els murs o parts de mur situats a l'exterior. El tovot o la tàpia serviren de reble del farciment interior de l'obra. Això deter-

minà que les velles estructures apareguessin tallades finament, com per un ganivet, i que més enllà de l'obra nova fossin deixats sense colgar els sòcols i fonaments dels vells habitatges. No calia esmerçar temps en colgar-los i dissimular-los o en desmuntar-los puix que aquell sector no seria, d'aleshores ençà, altra cosa que una zona marginal, exterior i difícilment abastable. Queda clar el canvi d'ús radical del lloc.

La construcció que ocasionà aquest canvi només ens és parcialment coneguda. Una obra de sosteniment imponent de més de 5 m d'amplada sense sumar-hi els murs del contrafort interiors. Es tracta d'un parament de doble mur-cortina, paral·lel, amb tirants interiors equidistants i murs de contrafort darrera la paret interna. La cara externa del mur és de certa qualitat amb un parament d'*opus poligonal* força regular, de mides molt diverses però intentant conformar filades rectes. Pedruscall menut fa de tascó dels blocs més grans. L'aparença exterior és de certa monumentalitat però, efectivament, no té l'aspecte d'una muralla o obra de fortificació (tot i que podria haver fet aquesta funció). El mur-cortina anterior presenta el mateix acabat- ja hem assenyalat que podria tractar-se d'una primera operació constructiva que abans d'acabar hagués estat reconvertida, ampliada i millorada. En el moment final ens trobem davant d'una obra feta segons la tècnica a bastament documentada, a època hel·lenística i baix-republicana, de l'*emplecton* (fig. 45 a 48 i 52 a 55).

El tram conservat, aparentment sencer, és molt curt, d'uns 39 m, definit en un dels costats per una pujada recta i brutal de la roca i de l'altre per un canvi perpendicular de direcció. Això i d'altres aspectes que ja han estat comentats són indicis de valor considerable en contra de la suposició, inicialment acceptada, de què ens trobàvem davant d'una muralla o obra de defensa. Calia, doncs, cercar una interpretació coherent amb la topografia del lloc i amb les evidències estructurals i estratigràfiques conservades.

Les mides, la situació i les característiques de l'obra feien raonable defensar la funció de gran mur de sosteniment d'una plataforma que es volgué prou gran i justament situada en aquell lloc precís - dominat per punts més enlairats cap al nord-oest i cap al sud-est i amb estimballs molt pronunciats cap al sud-oest i nord-est-, en funció de la seva visibilitat des de la via i del control, probablement simbòlic, que s'exercia al seu damunt.

El temple només ens és parcialment conegut (*supra*, capítol 3.5.4). La part de dalt, la central de la suposada plataforma, ens posa en contacte directe, en molts llocs, amb la roca natural o bé amb edificis de gran entitat -l'església romànica, la sagristia i el campanar. Les excavacions efectuades en aquest sector -dins del temple i, especialment al sector de la capçalera i a l'interior de la sagristia (Montalbán, 1996-1997, 1321-1330) han permès documentar l'aflorament immediat de la roca o, al sector de llevant i de la sagristia, l'existència d'un monument funerari quadrangular de l'antiguitat tardana a l'entorn del qual sorgí un cementiri. Els fonaments d'aquest edifici es disposaven sobre murs ibèrics o directament sobre la roca. Tant aquest mausoleu com l'església i les dependències annexes reutilitzaren a bastament blocs de gres que, com s'ha vist, proposem considerar com elements constructius del temple baix-republicà que ha desaparegut gairebé sense deixar rastre (fig. 70 a 72).

La magnitud dels treballs perifèrics -ocupació d'una barriada habitada que comportà el desplaçament d'unes quantes famílies, l'elevació d'un imponent mur de contensió segons la tècnica de l'*emplecton* bastides les parets exteriors amb carreus de mides diverses de pedra calcària, preferentment, procedent de les pedreres situades en els contraforts de la muntanya de Montjuïc, a l'altra banda del riu Ter, i que calia pujar fins aquesta cota salvant un desnivell considerable- dona una idea de les dimensions i de la solidesa del temple disposat en una posició dominant la funció real del qual, efectiva o simbòlica, se'ns escapa. Damunt de l'esplanada, sòlidament ampliada amb els grans murs de contenció de pedra calcària, s'alçaria aquest edifici cultural bastit (o recobert externament) de gres, una altra pedra forània, de to daurat, fàcil de tallar i de menor pes específic que la calcària i que, per la rugositat exterior, és especialment adequada per ser recoberta per un arrebossat de calç que podia ser decorat convenientment (estucat i/o pintat). La quantitat de blocs de sorrenca, alguns de gran mòdul i amb encaixos de grapes en forma de cua d'oreneta, conservats arreu de les àrees explorades de l'*oppidum* són algunes de les evidències a tenir en compte (*supra*, cap. 3.5.4).

L'exploració efectuada a la zona de la rampa, on queda clar que el mur d'*emplecton* no fou gaire més alt de l'alçada conservada, ha posat de manifest que, de seguida, s'edificaren petits habitatges,

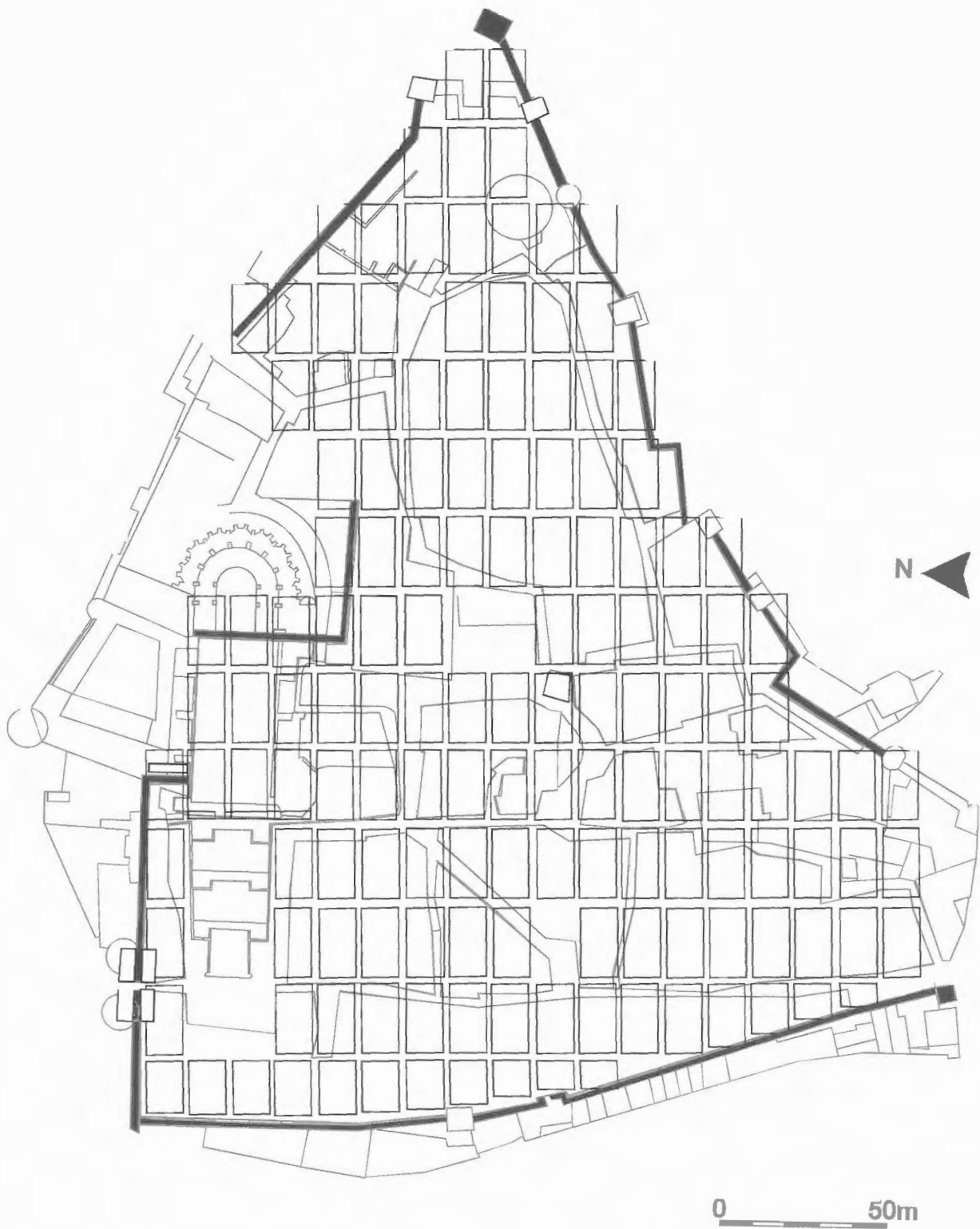

Fig 76. Restitució de la muralla i de la trama urbana fundacional de *Gerunda*.

molt senzills, de planta rectangular o quadrangular, de clara tradició ibèrica però amb l'ús d'elements típicament itàlics (*tegula, imbrices*), que mostren clarament que era possible fer-ho en un lloc aparentment marginal que ens indica, segons pensem, una gran necessitat de sòl urbanitzable .

Del dinamisme d'aquesta darrera etapa de la història de l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià en són prova el gran camp de sitges del Camí de Pla (fig. 73) (Nolla/Casas, 1984, 196; Burch, 1996; Riuró, 1998, 149) i del Bosc del Congost (fig. 73 i 74) on són majoria les colgades en aquests anys (Burch, 1996; Sagrera, 1999; Burch et al., 1995a, 71-84), l'obra imponent del temple, la reocupació, després de l'aturada, d'aquell sector central i la quantitat extraordinària de material ceràmic que hem recuperat, que cal associar amb aquest darrer moment de vida a l'*oppidum* i que cal datar grosso modo dins de la primera meitat del segle I aC: campaniana B i Boïde, àmfores itàliques Dressel 1 B, àmfores púniques similars a les Dressel 7-11, àmfores de la Tripolitània baix-republicanes, ceràmica de parets fines (formes Mayet I i II i decorades amb puntets), ceràmiques d'engalba blanca, *kalathoi* i ceràmiques emporitanes amb perfils propis de les sitges Gall 1 i 2 d'Empúries (Aquilué et al., 1984, 370-375) o en els nivells fundacionals de *Gerunda* (Nolla, en premsa). Aquest procés que a través del registre arqueològic considerariem dinàmic i, fins a cert punt, expansiu, s'aturà de sobte: les evidències palesen un abandonament ràpid i aparentment pacífic del lloc, només destorbat per alguna freqüentació puntual. Calgué que passessin uns quants segles, fins al baix imperi, per tornar a copsar una ocupació significativa i diferent del lloc. Com s'ha d'explicar aquest procés? Què determinà l'abandonament d'aquest lloc, excel·lentment situat però incòmode? On fou desplaçada la població? Què o qui ho decidí? Aquestes i altres preguntes ens plantejem quan estudiem no només aquest sinó molts altres *oppida* i establiments ibèrics, indígenes, amb un comportament similar. En efecte, en analitzar l'abandonament del jaciment de Castell (La Fosca, Palamós) fèiem un seguit de reflexions en relació a aquest fet històric general, en aquestes contrades nord-orientals catalanes, on era possible observar unes línies de comportament a les quals s'adaptaven més o menys bé tots els jaciments coneguts (Nolla/Palahí/Burch, 1998, 59-78). Aquelles consideracions són plenament vàlides. Un seguit d'*oppida* s'abandonen molt a principis del

segle II aC. En serien exemples paradigmàtics el puig de Sant Andreu i l'Illa d'en Reixac a Ullastret, mas Castellar de Pontós, Montbarbat (Lloret de Mar/Maçanet de la Selva) o puig Castellet de Lloret de Mar. Probablement també Perelada i alguns altres. Aquest fet s'ha de posar en relació amb la victòria militar de M. Porci Cató el 195 aC a prop d'Empúries que per concedir la pau degué imposar a uns *oppida* determinats l'abandonament immediat del lloc. On ha estat possible analitzar el procés amb cura sembla prou ràpid i sense evidències de destrucció. És sorprenent observar com aquest abandonament polític decretat no comportà, aparentment, el desmantellament de les fortificacions ni la seva destrucció com si s'hagués volgut deixar els llocs intactes, com pobles-fantasma, sense temor a una recuperació perillosa dels antics nuclis fortificats. El registre arqueològic no permet, de moment, observar actuacions dirigides a impossibilitar-ho . Segurament n'hi hauria (ostatges, vigilància puntual..) però se'ns escapen d'entre les mans.

El cònsol actuà intel·ligentment i dins de la tradició tan romana del *divide et impera* tractant els indígets i en general els altres *populi* vençuts amb duresa no exempta de magnanimitat i, sobretot, amb justícia, fent honor a la paraula empenyorada. Que el tracte dispensat als indígets no fou uniforme no ho podem deduir de les fonts, incompletes i sense matisos, que, si fossin certes, haurien significat el desmantellament de totes les fortificacions ibèriques i altres mostres improbables de l'*imperium* romà. El fet mateix d'observar aquí i allí una evolució diferent en l'ocupació dels *oppida* i d'altres establiments indígenes fa suposar una política ben dissenyada, basada en una realitat ben coneguda de l'estructura territorial i sobretot, en un coneixement profund de la natura humana, que davant del tracte diferenciat sempre actua pensant que és a un mateix a qui afavoreix tot marcant barreres intangibles però cada cop més sòlides enfront d'aquells membres que fins fa poc ho eren d'una mateixa comunitat i que si bé ho continuen essent se'n diferencien per la relació diferent que tenen amb Roma. Fa l'efecte, i caldria un coneixement molt més aprofundit de la realitat arqueològica dels *oppida* d'aquestes contrades per poder-ho confirmar plenament, que Cató primer i Roma després, a través dels magistrats que governaven aquest territori, que fins i tot alguns d'aquest *oppida* foren afavorits i enaltits en relació a altres com

a manera d'assegurar una pau llarga i duradora basada en l'esqueixament de l'antiga unitat de l'enemic vençut ara esdevingut un conjunt on cada una de les parts, probablement basades en realitats anteriors, eren diferentment considerades, on uns eren tractats millor que altres però on cada un arribava a pensar que aquesta diferència el beneficiava o, si més no, no el perjudicava.

Aquesta situació de postguerra on es feien paleses les diferències i on tothom recordava la forta derrota davant Roma i la magnanimitat de Cató, prou hàbil per treure tot el suc de l'èxit sense arruïnar el territori, anà canviant amb el pas dels anys. A la darrerria del segle II aC, tres generacions després de la gran revolta, tot havia canviat radicalment. Si bé, en aparença, la vida dels indigets no s'havia modificat substancialment el que és ben cert és que algun canvi s'havia produït i que la vida als *oppida* o a les cases de camp situades en les terres baixes prop de conreus i pastures s'havia anat modificant puntualment. La romanització, lentíssima, començava a actuar. La pau imposada, el cobrament del tribut, l'obertura del mercat mediterrani, l'arribada de grans vaixells curulls d'àmfores preferentment de vi, una beguda ja coneguda i apreciada i, ara, popularitzada, els contactes sovintejats amb mercaders, publicans, forces d'ocupació i magistrats, una xarxa viària segura i cada cop més eficient, eren evidències tangibles i significaven modificacions puntuals, algunes importantíssimes, en relació amb el passat.

La major part d'establiments indigets més o menys ben coneguts continuaren existint durant aquest període. Allà on tenim alguna dada fiable no sembla que es detectin canvis significatius, tot sembla ser aparentment igual a etapes anteriors. En algun lloc documentem l'expansió de l'àrea urbana, a Castell de la Fosca, per exemple (Nolla/Palahí/Burch, 1998, 59-78), cosa que arqueològicament cal considerar com una etapa no només d'estabilitat sinó de creixement.

Els anys passats que feien oblidar les nafres de la guerra i de la repressió, les avantatges, malgrat tot, de la nova situació, i, especialment, els canvis estructurals i polítics ocorreguts al món mediterrani i, concretament, a Itàlia i a Roma, amb la crisi de la República, la ruïna dels petits propietaris, l'expansió de les grans propietats dedicades preferentment al monocultiu -el vi- i conreades per colles d'esclaus, les exigències, cada cop més radicals, de la *plebs* urbana i, també, dels *socii*, els aliats itàlics

coautors de la conquesta de la Mediterrània i bandejats dels guanys que proporcionava, la crisi de valors, l'aparició dels grans generals íntimament lligats als seus exèrcits i el subsegüent procés de professionalització d'aquests, la conquesta de tot l'arc mediterrani que se situava entre la Ligúria i les Alberes, on fou creada la Gàl·lia Narbonense i on es fundà la primera colònia de ciutadans romans fora d'Itàlia -*Narbo Martius*-, tot això i moltes altres coses, propiciaren un canvi d'actitud de Roma vers aquestes terres que serví per accelerar el procés romanitzador que des d'ara es mouria a un ritme molt diferent. Aquesta etapa que coneixem com "El Gran Canvi" s'hauria iniciat en aquestes terres a les darreris del segle II aC o molt a principis de la centúria següent i s'hauria clos durant el principat d'August o poc més enllà. Entremig s'havia passat d'una població majoritàriament de cultura i llengua ibera a una altra de romana, romanoprovincial, si voleu, però que parlava en llatí i que vivia en ciutats del tot semblant a les d'Itàlia. Referit a Empúries, Livi ens defineix aquest procés amb unes quantes paraules que no ens podem estar de reproduir:

Nunc in corpus unum confusi omnes Hispani prius, postremo et Graecis in ciuitatem romanam adscitis (T. Livi, *Ab urbe condita*, XXXIV, 9).

Efectivament, els antics estadants d'aquesta terra, a velocitat diferent en cada cas, a partir de l'estructura antiga sorgida de la victòria de Cató i la reorganització consecutiva del territori, foren integrats en la nova estructura a partir de la creació o recreació d'unes ciutats on indigets i nouvinguts, itàlics no ciutadans i romans, acabarien conformant un únic "cos" que acabaria essent de ciutadans romans després d'haver estat d'estipendiàries, ciutadans de dret llatí o, fins i tot -els grecs d'*Emporion*-, aliats del poble romà, segons cada cas i cada lloc. Dins d'aquesta realitat que acabem d'esbossar queda clar el paper de tracte diferenciat que l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià tingué en relació amb altres establiments importants d'aquest territori. D'entrada és evident que aquest jaciment no es veié afectat, aparentment, per la derrota davant Cató. És cert que no sabem si participà en la revolta però les dades, indirectes, fan suposar que sí. En primer lloc les fonts, pintoresques però suficients, semblen insistir en la globalitat del fet, en la participació massiva i general que quedà, per altra banda, ben afermada a partir de l'*exemplum* de l'actitud dels ilergets que no volgueren veure's

compromesos en l'acció malgrat les pressions a què foren sotmesos. Tenien molt a prop el record dels successos del 205 aC. El fet de concentrar-se l'alçament en terres dels indigets fa poc versemblant, gairebé impossible, que poguessin mantenir-se'n al marge. Un darrer fet significatiu és l'importantíssim camp de sitges del Bosc de Congost actívisim durant el segle II i molt a principis de l'I aC que ha estat relacionat, versemblantment, amb el pagament de tributs en espècie a Roma que potser els hauria estat estalviat si s'haguessin mantingut al marge (fig. 74).

Fos quin fos el paper dels indigets de la muntanya de Sant Julià en la batalla el cert és que el registre arqueològic documenta continuïtat en la vida de l'*oppidum* amb indicis, encara puntuals però a tenir en compte, en relació a l'estabilitat i un cert creixement del lloc si més no en la seva importància política tot i la situació cabdal d'aquella plaça en relació al Congost i a la circulació nord-sud a través del vellíssim i determinant camí d'Hèracles (fig. 73).

Nosaltres hi veiem aquí una d'aquestes actuacions puntuals diferents, que malgrat tot feien suposar -perquè en part així era- als seus estadants una diferenciació de tracte en relació als habitants de l'*oppidum* del puig de Sant Andreu i de l'Illa d'en Reixac, del mas Castell de Pontós, als habitants de Montbarbat i, genèricament, de la Selva i d'altres lloc. No sabem en què consistí aquest tracte "diferent" però es pot deduir de les evidències arqueològiques. En efecte, els conjunts de sitges del Bosc del Congost i del Camí del Pla (fig. 73 i 74) denoten un paper especial en la concentració de cereals que s'ha relacionat, i pensem que assenyadament, amb el cobrament del tribut imposat per Roma (Burch, 1996). El lloc és ideal, a prop d'un *oppidum* que jugà, no ho oblidéssim pas, un paper molt concret en el control del territori dissenyat per Roma i a peus del Congost sobre el riu Ter, una cruïlla de camins d'excel·lent importància i que facilitava extraordinàriament el trasllat cap Empúries, des d'on ompliria, de retorn, la cala dels vaixells que havien arribat curulls d'àmfores de vi. Complementen aquesta informació les dades procedents directament de les excavacions de la muntanya de Sant Julià on queda clar el dinamisme d'aquest segle II aC. Cal, tanmateix, continuar explorant el jaciment en extensió per poder calibrar aquests moments amb més justesa.

Entre les moltes qüestions que planteja aquesta etapa en relació a aquest *oppidum* hi ha l'extraor-

dinària importància geogràfica del lloc que esdevé clau en les comunicacions nord-sud i entre la vall baixa i mitja del Ter. Cal suposar una presència militar puntual o s'han d'imaginar altres mètodes de control menys evidents però igualment eficaços? De moment no ho sabem.

Queda també clar que Sant Julià esdevingué, en aquesta etapa històrica, el centre principal d'aquest territori que abans havia compartit amb altres *oppida* com el puig d'en Rovira, a la Creueta (Quart), Montilivi, a Girona, puig de can Cendra, a Estanyol (Bescanó), castell d'en Carrerica (Canet d'Adri/Sant Martí de Llémna), puig de Sant Grau (Sant Gregori) (fig. 73) com a més significatiu, situats hàbilment dominant les valls dels rius Onyar i Ter i a l'entorn del pla de Girona. Aquesta primacia, aquesta progressió, només pot explicar-se per voluntat de Roma en funció, entre altres coses, de la prioritat absoluta que tenia el control de la futura Via Augusta i dels ramals secundaris.

És precisament en aquest moment, en els inicis del "Gran Carvi", que tingué lloc la construcció del temple a la part central de l'*oppidum* que cal interpretar en funció del paper protagonista que els nous amos havien concedit a Sant Julià.

Des d'aquesta posició podria sorprendre l'abandonament sobtat de l'*oppidum*, que es produí amb rapidesa i de cop sense que ens sigui possible, a través del registre arqueològic, definir-ne les causes o copsar-ne un origen antic i larvat. Ans al contrari, on és possible tenir informació continuada hi observem una reocupació de certa intensitat d'espais marginals, una arribada important de tota mena de material ceràmic propi d'aquest moment, d'àmfores preferentment de vi i d'origen tirrè; cap símptoma d'una ràpida crisi, d'una inesperada decadència. I, tanmateix, l'*oppidum* s'abandonà completament, llevat de freqüentacions esporàdiques gens significatives, i amb rapidesa.

Una anàlisi efectuada només des de l'*oppidum* no hauria pogut mai oferir una explicació raonable a aquest fet sorprenent i inesperat. Calia un coneixement global del territori que ara comencem a tenir i que ens permet explicar aquest succés coherentment.

Segons la nostra opinió foren les autoritats polítiques romanes, en funció del paper geopolític que jugava des de 195 aC l'*oppidum* de Sant Julià en el control d'aquest territori i en la vigilància del camins damunt del qual era situat, les que decidiren canviar de lloc per potenciar aquest paper pri-

migeni i principal alhora que s'aconseguien altres beneficis gens menypreables. La decisió comportà la creació d'una ciutat de nova planta, *Gerunda* (fig. 73 i 76), concebuda com una extraordinària fortalesa, ben fortificada i, sobretot, aprofitant fins al màxim unes condicions topogràfiques molt favorables. Aquesta ciutat-fortalesa fou ubicada en un lloc que, aparentment, pot semblar poc indicat, incòmode, però que observat amb cura posa de manifest un tria perfecta i un coneixement detalladíssim i precís de l'entorn. Es disposà en un pendent pronunciat amb un desnivell de 60 m en un recorregut màxim de 320, en la falda d'una muntanya, els darrers contraforts de les Gavarres, encaixada entre dos cursos d'aigua, el riuet Galligants al nord i l'Onyar a ponent, a molt poca distància de l'aiguabarreig amb el Ter. Aquest lloc difícil, no excessivament funcional per disposar-hi una ciutat regular, concebuda a la manera itàlica, s'entén si es té en compte que el camí nord-sud i els grans eixos que li són perpendiculars passaven precisament per on fou establerta la fundació. La muntanya, a un cantó, i el riu a l'altre (el Ter, sobretot) condicionaven la via que circulaven obligatòriament per aquell espai.

Podria adduir-se que és estrany que el camí passés a redós de la muntanya de Montjuïc i de la muntanya de les Pedreres, encaixonada entre les elevacions i els rius (Ter i Onyar) i amb la necessitat de creuar rieres que davallaven de la muntanya i la barrera més important de la llera del Galligants i de l'Onyar, que també calia travessar per seguir en direcció a migdia, quan més enllà de Sant Julià, resseguint el pla de Sarrià, només calia passar el Ter per continuar pel pla de Girona cap al sud sense altres dificultats ni problemes. Això seria ben cert si no considerem com una barrera imponent el vell *Ticer*, amb una llera enorme i difícil que condicionà que només pogués ser passat per la zona del Pont Major on degué haver-hi un gual i on hi hauria, més tard, el pont. Aquest fet definia el camí i convertia el lloc on s'alçà *Gerunda* en extraordinàriament estratègic (fig. 73).

La fundació *ex novo* fou fortificada i el perímetre murat de planta poligonal s'adaptà a la topografia del lloc traient tot el profit possible d'una geografia torturada i, des d'un punt de vista defensiu, enormement favorable. Interiorment el disseny urbà és perfectament regular amb un eix principal nord-sud, la part intra murs del camí i insulae rectangulars disposades *per scamma*, amb el costat

llarg orientat d'est a oest. Un espai funcional desplaçat cap al nord fou reservat com a àrea foral, amb un marcat desnivell que propiciaria, en el seu moment, separar simbòlicament les àres cívico-polítiques, a baix, i religioses a dalt (fig. 76).

Aquesta fundació s'ha pogut datar amb fermesa vers la tercera dècada del segle I aC, en el mateix moment que es produïa l'abandonament ràpid i sobtat de l'*oppidum* de Sant Julià. I no es tracta d'una casualitat; un fet i altre estan clarament interrelacionats. No és possible explicar d'una altra manera la simultaneïtat d'ambdós processos.

Aquesta tercera dècada del segle I aC coincideix amb les guerres sertorianes (78-72 aC), una guerra civil entre els *optimates* i els populars en la qual participarien activíssimament multitud de *populi* hispans, a favor dels uns o dels altres, intensificant els contactes i accelerant el procés de romanització. És dins d'aquest conflicte -als inicis, durant o a la fi- que nosaltres proposem la data de desmantellament de Sant Julià i trasllat de la seva població, juntament amb altres indigets del territori, a una ubicació nova que no només seguiria jugant, millorant-lo considerablement, el paper de clau del territori sinó que oferia un marc urbà diferent, de tipus itàlic a una població indígena que estava a punt per iniciar el darrer pas cap a una integració definitiva al costat d'un element humà itàlic, numèricament poc significatiu però que actuaria de catalitzador i d'educador i simultàniament, si aquest grup petit no era de gent de llengua llatina, avançarien plegats en la camí de la romanització efectiva. Aquesta manera de fer se'ns fa cada cop més evident i cada cop més present en altres fundacions baix-republicanes d'aquestes terres on l'element indígena és el més important però immers en un marc nou, diferent, més "modern" i políticament més correcte, acomboiat per un petit grup forani d'itàlic i/o de romans que assegurava l'èxit del procés a les urbes, als nous *oppida*. Des d'allí inexorablement irradiarien sobre el territori la velocitat d'integració del qual seria, no cal dir-ho, més lenta. No oblidéssim que les úniques referències epigràfiques que es relacionen directament amb la fundació de Girona són uns quants grafitis sobre peces ceràmiques tots en escriptura ibèrica (Nolla, en premsa; Burch et al., en premsa).

D'aquesta manera s'explica l'abandonament de l'estació de la muntanya de Sant Julià, sobtada, i la fundació d'un nou establiment que continuà exercint les funcions de l'antic *oppidum* però dins

d'una estructura clarament romana i en una situació molt millor -malgrat els desnivells de l'interior del nucli antic de Girona-, amb un pla immediat que podia ser explotat més intensament i de molt més a la vora que abans i intensificant el paper de cruïlla de comunicacions que, d'aleshores, havia de tenir la nova ciutat (fig. 76).

A partir de l'existència d'aquesta, l'*oppidum* de Sant Julià deixà de tenir significat, en el context d'aquella etapa històrica. Caldrà que passin molts segles i que la defensa d'un imperi més dèbil s'hagi hagut d'estructurar d'una altra manera perquè la muntanya de Sant Julià esdevinguí novament primordial com a punt de control de les comunicacions i com a caserna-castell lligada a la ciutat fortificada de *Gerunda* i encaminada, com fou sempre, a la vigilància i defensa de la Via Augusta, l'antic camí d'Hèracles. Aquesta, però, és una altra història.

* * * * *

L'abandonament de l'*oppidum* que resseguim bé a través del registre arqueològic sembla haver estat prou ràpid i global. És cert que la nostra recerca es concentra, ara com ara, en dos sectors (1 i 2), però també ho és que hem fet servir tot el material procedent de les velles campanyes, de prospeccions intensives principalment la de J. Burch de l'any 1991, i les evidències són coincidents: abandonament pacífic del lloc en la tercera dècada del segle I aC amb, potser, alguna continuïtat d'hàbitat, puntual, una mica més enllà però no traspasant mai una ratlla imaginària que podríem situar entre el 60 i el 50 aC.

A partir d'aquest moment quedaria dempeus i en funció el gran temple monumental de tipus itàlic-romà bastit el darrer terç del segle II aC, molt poc temps abans de l'abandonament del lloc (30?. 40? anys), i que més que mai continuà exercint un dels papers que explicarien la seva creació, el control simbòlic sobre el territori de l'entorn i la visualització d'un punt geogràfic d'importància extraordinària, el Congost, que d'ençà de la conquesta de la Gal·lia Transalpina pels romans, vers el 123/121 aC, esdevingué el cordó umbilical d'unió d'Hispania amb Roma i amb l'Europa occidental, el camí més important i que ha continuat sent-ho d'aleshores ençà, fins ara i, pel que sembla també, en el futur immediat. El temple damunt del Congost, mirant al nord, en un paper religiós, simbòlic,

intangible però enormement importat, i *Gerunda*, més al sud, damunt d'un pla fèrtil i favorable, cobrint l'altra cara de la moneda, l'aspecte polític i militar. El que abans es feia des d'un sol punt, l'*oppidum*, ara, molt millor, més eficaçment es faria des de dos llocs (fig. 73).

És ben cert que no tenim dades directes de la història del temple que hem identificat, com s'ha vist, a partir d'elements, alguns de pes específic considerable, desperdigats. Tanmateix, la història del lloc i algunes dades circumstancial ens permeten plantejar algunes hipòtesis. En primer lloc, no semblaria raonable suposar una vida tan curta al temple, d'entre 30 i 40 anys, quan la tria del lloc, en el moment de la seva construcció, sembla prou independent de l'existència de l'*oppidum*. Per altra banda, l'abandonament del lloc, el trasllat, majoritari de la població a *Gerunda*, no havien de significar, de cap manera, la desaparició de l'edifici cultural, que convenientment dotat, continuava exercint el seu paper, abans com a temple urbà ara com a lloc de culte rural i, fins i tot, potenciant, segons creiem, el seu paper en perdre l'embolcall urbà i esdevenint allò que pretenia; ser el punt focal, el senyal fet per l'home sobre l'entorn que domina, semblantment, salvant les distàncies que calgui, al temple marí de Venus Pirinenca, una fita excepcional però, en cap cas, única.

Les freqüentacions posteriors al 60/50 aC. se'n concentren exclusivament sobre la plataforma central on se situà el temple i tal com hem vist, permeten rastrejar una continuïtat ininterrompuda fins a la darrereria del segle segon o poc més enllà. El registre arqueològic és modest però, no ho oblidéssim pas, la zona de l'actual església ha estat molt afectada per obres i construccions, només puntualment excavada i, el que és més important, un establiment cultural d'aquelles característiques no generà, de cap manera, esconbraries suficients per deixar un registre arqueològic intens.

A partir d'aquell moment -final segle segon- i fins a mitjan/final segle quart, moment en què datem -sense, de moment, evidències incontestables- l'edificació de la primera fase del *castellum* que féu servir a bastament blocs de sorrenca, podem situar el tancament/abandó del temple i, immediatament després, la possibilitat d'utilització dels diferents elements que el conformaven en obra nova. Cal

que quedi clar, també, que el tancament no comportà obligatòriament el desmuntament immediat, només n'obria la porta. Davant d'aquesta situació i sense que poguem resoldre del tot aquestes qüestions, nosaltres proposaríem una possible perllongació en l'ús, més o menys gloriosa, del temple fins a finals del segle tercer o poc més enllà, i la seva conservació en un estat acceptable -recordem, com s'ha vist, la legislació del segle quart i posterior encaminada a la preservació d'edificis públics i monuments- fins que noves urgències -la defensa global de la via en una època de temor i dificultats- hauria propiciat el desmantellament del vell edifici. La troballa de fragments del fris entre el material reutilitzat en el *castellum* aniria, indirectament, a favor d'aquesta proposta.

En el *castellum* el conjunt de carreus aprofitats no és excessiu cosa que ens fa pensar que continuava in situ una part important de l'edifici, ara sí, exposat a l'espoli. En aquest moment, també indeterminat, és quan es bastí el mausoleu cristià que trià l'emplaçament, excel·lent, del vell temple però, això sí, apartant-se'n lleugerament. En efecte, aquella tomba monumental, quadrangular i prou notable, cercà la posició de privilegi de l'esplanada central de la muntanya, avançant-se cap al nord-est, cap a les terres septentrionals i ho féu fonamentant-se sobre vells murs ibèrics o directament sobre la roca natural. Allí mateix, a tocar, es conservaven les ruïnes, encara monumentals del temple que havien de servir de pedrera per bastir el nou monument. Una primera pregunta que se'n planteja és per què no s'aprofitaren, adaptant-les, les ruïnes per bastir-hi el mausoleu? Evidentment no tenim la solució a aquesta qüestió i només podem plantejar possibilitats més o menys assenyades. Podria ser que l'emplaçament del temple no fos el que, per raons de control visual, necessitesin; que el record de la funció de l'edifici -un temple pagà- no semblés apropiat com a lloc d'enterrament d'algú evidentment cristià; que el vell monument itàlicoromà hagués estat desmantellat fins a tal punt que no era significatiu aprofitar-ne la fonamentació; i tantes altres que podríem adduir.

L'únic que queda clar, a partir del registre arqueològic és que hi hagué un desplaçament puntual de situació i que s'aprofitaren els grans carreus de gres per bastir-ne la paret vista damunt d'uns fonaments de pedruscall i morter o del propi subsòl

geològic adaptat. Més endavant, quan el monument fou desmuntat i es construí parcialment al seu damunt l'església parroquial, els blocs daurats extrets amb cura s'incorporaren a l'obra romànica conformant les cantonades de l'edifici, llindes i llindars, elements puntuals notables, basament de l'altar i, més endavant, en part de l'obra de la rectoria i cases de pages edificades a l'entorn i, encara, en punts significatius de la sagristia i del campanar, en un continu reaprofitament d'un material excel·lent a l'abast. El nombre de blocs que localitzem en aquest sector és molt superior al que hem anat identificant en el *castellum* cosa que interpretem no tant com una anada i tornada de bon material de construcció sinó com un ús inicial i selectiu en la caserna romana baix-imperial. La part més significativa del vell edifici cultural romania encara in situ o a l'entorn en procés de desmantellament.

Una altra qüestió que no és fàcil de resoldre i que es determinant per entendre la successió dels fets és la datació de l'edifici funerari. No tenim cap dada ferma, indiscutible, a favor d'una cronologia alta o baixa, ens movem en un ventall amplíssim entre -teòricament- el segle quart i el vuitè.

La nostra opinió, allò que ens sembla més d'acord amb les dades generals més fermes, més ben establertes, és que és molt difícil de defensar l'aparició del mausoleu en el segle quart i abans de l'edificació del *castellum* que datem, sense proves absolutament incontestables però que intentarem adduir i raonar en la publicació detallada del sector 1 del jaciment, a mitjan/final d'aquella centúria.

Pensem, també, que hi podria haver una relació directa entre la fortalesa i el mausoleu que generà immediatament un petit cementiri, imaginat que esdevingué la tomba noble d'un alt personatge que potser hauria estat durant un llarg període de temps el comandant, el cap del *castellum*, algú apreciat, estimat, d'una vida cristiana prou exemplar com per actuar de generador d'un cementiri i per acabar esdevenint -i aquí cal veure-hi una relació directa causa/efecte- el punt de partida de l'església parroquial d'un bast territori, amb una població desperdigada entorn de la muntanya, situada en un lloc privilegiat i dominant però, ai làs!, d'accés difícil i incòmode però que malgrat tot va perviure fins al 1943 amb les mateixes funcions i que encara ara, no gaire lluny, continua complint

una de les funcions principals en el món de la comunitat, en localitzar-s'hi el cementiri municipal (fig. 16 i 71).

Tanmateix, tot això que és, si més no, acceptable no ens soluciona radicalment el problema cronològic però ens ajuda, potser a fixar-lo. En efecte, no sembla massa probable que aquesta situació fos immediata en el temps i per tant poc probable que succeís en els segles quart o cinquè. A partir del segle sisè les possibilitats augmenten en el benentès però que no seria fàcil entendre el procés abans del 589 quan cal suposar, si acceptem la relació mausoleu/*castellum*, que la guarnició i el seu comandament serien gots i, per tant, arrians que faria difícil entendre l'èxit posterior consolidant-se com a cementiri i centre parroquial.

Hi ha una dada arqueològica important que ens preocupa i que, tanmateix, podria ajudar-nos a resoldre tota aquest embolic. Durant les obres de construcció, el 1990/91, dels accessos entre la carretera N-II i la de Banyoles, fou localitzat un cementiri notable a bastament publicat a les Goges, dalt d'una plataforma lleument enlairada, sobre la Via Augusta i sobre el riu a molt poca distància real de la muntanya de Sant Julià. Són 132 enterraments en fossa ordenats en filades, sense sobreposicions, amb petites variants tipològiques: tipus "banyera", d'ametlla, rectangular amb angles arrodonits, rectangular amb angles escairats, antropomorfa, tipus "banyera" amb coberta de lloses, tipus "banyera" amb encaix i coberta, tipus "banyera" amb encaix i sense coberta, rectangular d'angles arrodonits, amb encaix i sense coberta, amb folre de lloses, estructura de sarcòfag i fossa reaprofitada. Entre el objectes recuperats recordem l'aparició de fragments de vidre, probablement d'un ungüentari, en l'única tomble doble, una moneda d'or, un tremis de Chindansvist encunyada a Tàrraco, un collaret de denes de pasta de vidre i d'una moneda, un fals tremis, de coure amb bany d'or amb forat al centre, també de Chindansvist, encunyada, també, a Tàrraco i un anell de bronze amb una decoració exterior de tipus vegetal, amb un entrellaçat de fulles que conformen una S treballada amb relleu incís i que tipològicament es posaria dins del segle setè. Tot junt aparegué en la tomba 108. Finalment, un altre anell de bronze en una tomba infantil amb una X incisa per la qual podríem proposar una datació

semblant a la de l'altre anell. És interessant fer notar que l'excavació, exhaustiva, no documentà restes d'un edifici cultual i tot fa pensar que no n'hi hauria.

Per la tipologia del cementiri, de les diverses tombes i de l'escàs material arqueològic recuperat, hauríem de defensar una cronologia entre el segle sisè, potser avançat, i el segle vuitè i, potser pel moment final ja els primers anys de la centúria següent (Casellas et al., 1992, 144-149; Agustí/Burch/Merino, 1995, 27-29; Agustí/Casellas/Merino, 1995, 107-111; Casellas/Agustí/Merino, 1995, 109-123; Mestre/Agustí, 1995, 129-136; Agustí/Mestre/Campillo, 1996-1997, 1281-1297; Mataró/Codina, 1999, 291-295; Agustí/Mataró, 1999, 111-113).

L'existència d'aquest cementiri on hi ha exemplificada tota mena de gent -infants, joves, adults i vells, d'un i altre sexe- ens permet deduir-ne la pertinença a una comunitat convencional que no lligaríem a un punt concret -les prospeccions en aquesta direcció no han donat cap resultat- sinó en un tipus de població desperdigada que havitava cases de camp aïllades, vil·les i vilars, dedicada a l'agricultura, a la ramaderia, a l'explotació del bosc, a redós de la muntanya de Sant Julià, a la ribera esquerra del riu Ter. Aquest cementiri desapareix de cop quan, justament, es consolidà aquell que s'havia generat entorn del mausoleu dalt de la muntanya. És difícil imaginar la coexistència de dos cementiris importants durant massa temps i, sobretot, a partir de la conquesta carolíngia d'aquestes contrades el 785 i la subsegüent reorganització de la diòcesi.

Hi ha un altre element que ja s'ha esmentat i del qual n'hem de tornar a parlar. Recordem que es conserva, encastat en l'obra de la sagristia, un bloc de gres angular amb una decoració gravada amb unes abstraccions de tipus geomètric i que hem considerat que formaria part de la decoració d'una faixa ornamental del mausoleu que, probablement -recordem que el bloc és angular i decorat per dues cares-, recorreria les quatre cares a partir i des de la porta. No és fàcil datar aquest mena d'objectes però una datació avançada, segles VII-IX, semblaria raonable (fig. 71 i 72).

Sembla clar, també, que el *castellum* no perdurà més enllà del segle vuitè, possiblement s'abandonà

quant *Gerunda* es lliura a l'exèrcit franc (785) o, potser, una mica abans i tot. L'únic que sabem segur, com ja s'ha vist, és que l'any 834 és ja *Castellum Fractum*, fora d'ús i més o menys en ruïnes i que serveix per donar nom a una vila, una entitat territorial. En aquests moments el mausoleu ja existiria i, al seu redós un cementiri que poc a poc s'aniria consolidant i que en aquests anys acabaria substituint el de les Goges i acabaria consolidant la situació de l'església parroquial (esmentada el 1019 per primera vegada i l'edifici bastit en aquells mateixos anys).

No podria ser -i és la solució que, ara com ara, més ens lliga amb tot el que sabem- que el mausoleu fos bastit a finals del segle vuitè en relació a la conquesta de *Gerunda* -recordem de passada l'importantíssim paper que en l'explicació tardana i llegendària dels fets juga Sant Julià- en el moment que el *castellum* deixava de ser efectiu? Aquesta datació baixa s'adequaria a la decoració del bloc esmentat, a la formació de la llegenda posterior (tomba de Carlemany o d'un dels capitosts que amb ell vingueren a allibera Girona del jou musulmà), i amb el desplaçament del cementiri de baix (les Goges) cap a dalt o, més endavant i sobreposant-se físicament i simbòlica al mausoleu es bastí l'església parroquial.

Més endavant a redós de l'església s'hi creà una sagrera que tenim documentada l'any 1087 (*supra*, cap. 3.7.3) a l'entorn de la qual s'alçaven unes cases que no passaran a ser cap altra cosa que un

nucli minúscul. Al segle XVI es bastí una bella porta a l'església en el mur meridional i molt més endavant, el 1736, s'havien acabat les obres d'una capella, sagristia i campanar que modificaren substancialment l'estructura septentrional del temple.

El 1943 l'església parroquial fou desplaçada als peus de la muntanya, al costat de l'ajuntament i de la carretera N-II, un lloc còmode i més d'acord amb el nous temps. El trasllat físic comportà també el de l'advocació principal quedant el temple romànic com a ermita dedicada als patrons secundaris, Sant Cosme i Sant Damià i continuà exercint d'església funcionant funerària en continuar en ús el vell cementiri, fins aquests darrers anys. Finalment, les importants obres de restauració que s'hi dugueren a terme entre 1995 i 1997, permeteren recuperar l'estructura original de l'edifici, aprofitar el capanar, amb accés exterior, per convertir-lo en un mirador esplèndid sobre els entorns i, recuperar les restes del vell mausoleu descobert durant les excavacions preceptives.

Quan s'hagi acabat l'ajardinament i la presentació del sector 2 i s'hagi acabat el trasllat del vell cementiri al nou i pugui enderrocar-se i excavar aquesta zona, tot aquest sector central de la muntanya de Sant Julià de Ramis agafarà una volada extraordinària esdevenint un punt d'interès històric-arqueològic excepcional amb l'afegit d'oferir al visitant curiós una lliçó de geografia que fa comprendre a qui la rep l'excepcionalitat d'un lloc únic.

APÈNDIX

RECUILL DE DADES EPIGRÀFIQUES

Molt sovint els modestos grafitos sobre terrissa que es localitzen en una excavació passen desapercebuts enmig d'una enorme documentació i, fins i tot, en ocasions no són ni objecte de comentari específic. Per solventar aquest problema i per facilitar-ne la consulta apleguem, en aquest apartat, totes les dades epigràfiques que les excavacions del sector central han proporcionat. A part del dibuix o fotografia de cada un dels signes o lletres donarem, en cada cas, unes dades sobre la UE de procedència -situació, característiques i cronologia- i una proposta de lectura i, quan sigui el cas, referències bibliogràfiques d'algun paral·lel.

* UE 1006. Aquest estrat, molt superficial, omplia les cambres 1C i 1D. El material era preferentment del darrer moment d'ocupació de l'*oppidum* amb algunes intrusions més modernes.

1) Base d'escif de ceràmica grisa de la costa catalana, de pasta rugosa i engalba fosca, de tacte aspre. En el fons extern el signe ibèric "ti" gravat *post coctem* (fig. 77,1).

2) Base d'un got de la forma D-II/Fòrum 1 de la ceràmica grisa emporitana. En el fons extern el signe ibèric "ta" gravat *post coctem*. Podria tractar-se, tanmateix, de una X llatina o d'una "chi" grega (fig. 77,2)

* UE 1064. Nivell superficial i general. Remenat. Preferentment material ibèric de la segona meitat del segle II o primers anys de l'I aC amb intrusions més modernes.

3) Nansa d'àmfora greco-itàlica. Segell imprès abans de la cuita de forma rectangular amb els angles arrodonits i cinc lletres visibles, prou clares, però que no som capaços de llegir (fig. 77,3)

4) *Pondus* força estret. En una de les cares grans, molt a prop de la vora superior, el signe ibèric "r", gravat sobre la terrissa endurida (fig. 77,10).

5) Peu cilíndric d'una àmfora greco-itàlica. Gravats a l'exterior uns signes indeterminats (fig. 78,3)

6) Vora d'àmfora ibèrica. Gravats a l'esquena, prop de la boca, el signe ibèric "ta". Podria tractar-se, tanmateix, de una X llatina o d'una "chi" grega (fig. 78,1).

7) Fragment de làpida de pedra calcària d'un gruix de 4'6 cm. La llargària conservada màxima és de 26 cm i l'alçada de 15 cm. Són visibles 4 lletres, dues senceres, les centrals, ben dibuixades, de 5'3 cm d'alt i 5 cm d'amplada (la T), amb els àpex molt marcats i profundes. Podem llegir ...V L T V... que intepretaríem com pertanyent al mot (SEP)VLTV(RA...). Es tracta, sense dubtes, d'una làpida funerària del cementiri que existí, d'antic, a redós de l'antiga església parroquial. Sembla que podria datar-se a l'edat mitjana, sense més precisions (fig. 80,2).

* UE 1070. Darrer sòl de la cambra 1C i 1D. S'ha de datar a mitjan segle II aC.

8) Escudella carenada i de llavi lleugerament reentrant de ceràmica grisa emporitana. Forma A-III. Porta un grafit gravat *post coctem* a la paret externa amb tres signes ibèrics, "i". "be". "ti" (fig. 77,8).

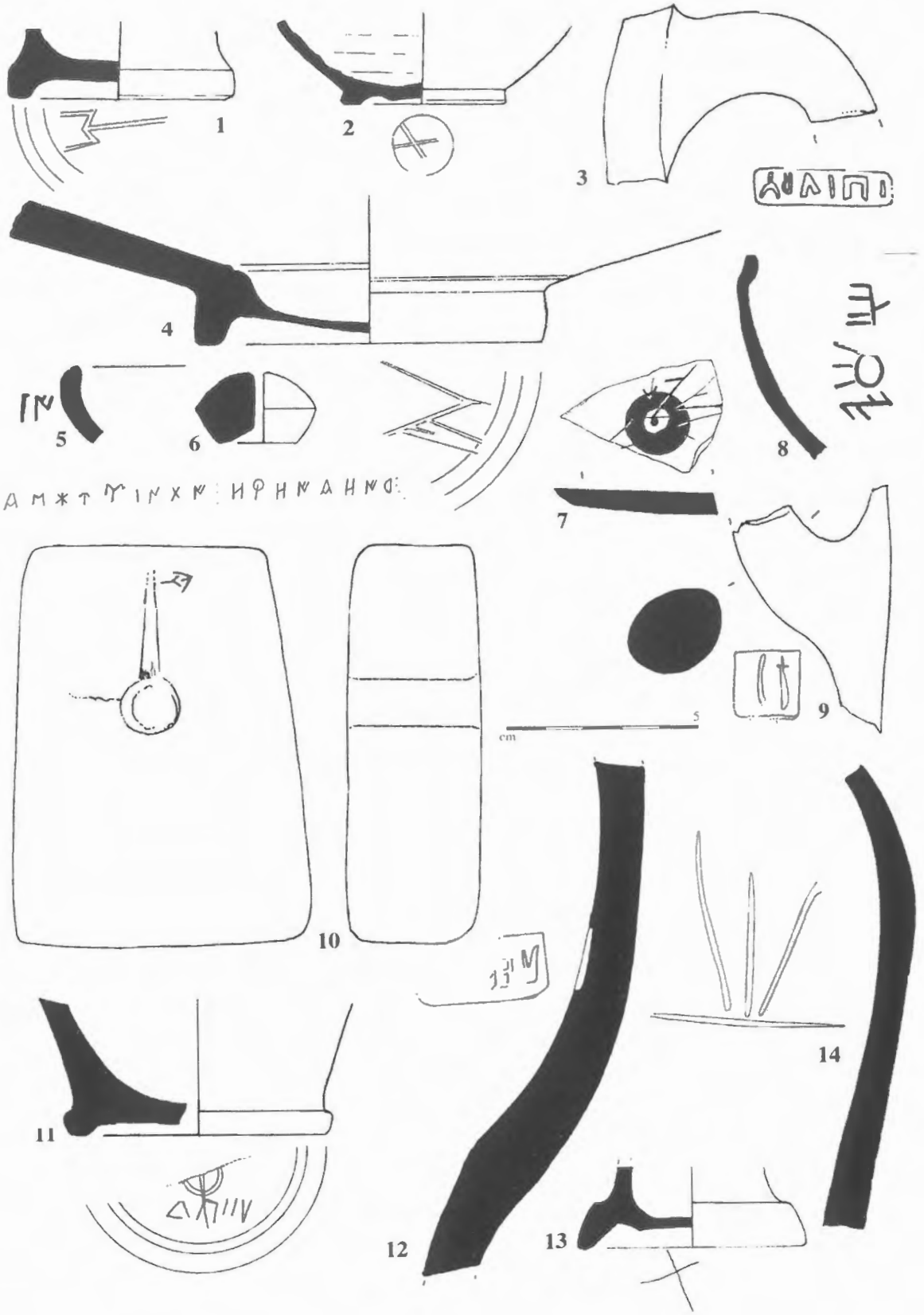

Fig 77. Epigrafia.

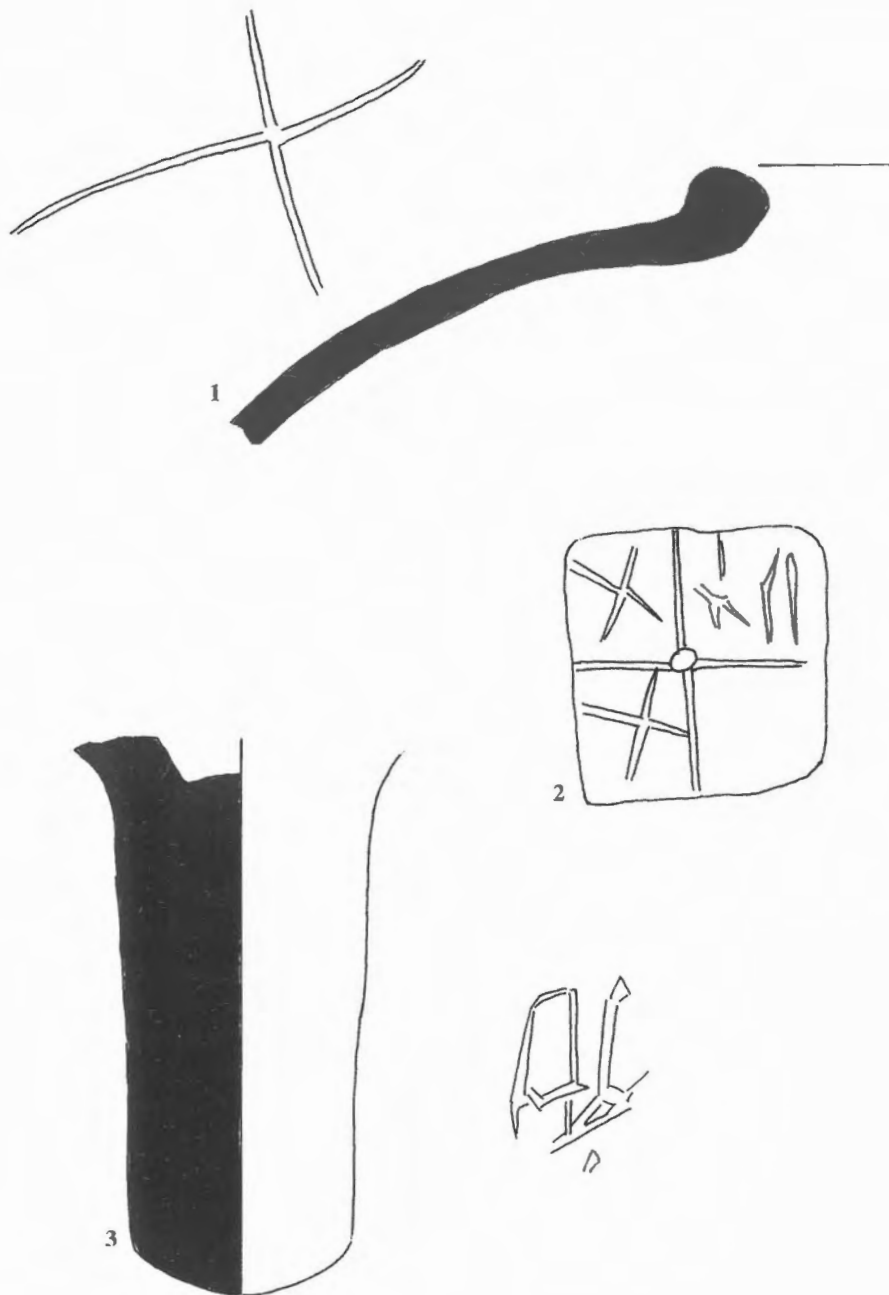

Fig 78. Epigrafia.

* UE 1071. Nivell superficial que es localitza sobre la rampa al sector nord-occidental de l'àrea excavada. Molt afectat per les obres d'ampliació del cementiri de 1993.

9) *Pondus* amb una X gravada, abans de la cuita damunt la cara superior. Tant pot ser una "ta" ibèrica, com una X llatina o una "chi" grega. El més versemblant, pel lloc on es troba, és que no sigui altra cosa que un element ornamental .

* UE 1087. Estrat d'abandonament de l'*oppidum*, que caldria datar al primer terç del segle I aC, retallat per algunes tombes de l'alta edat mitjana.

10) Fragment informe de ceràmica grisa emporitana. A la paret externa un grafit gravat *post coctem*, indefinit.

* UE 1089. Farciment d'un retall del paviment 1081 de l'habitació 1C que regularitzava la roca. El data-riem al segle II aC.

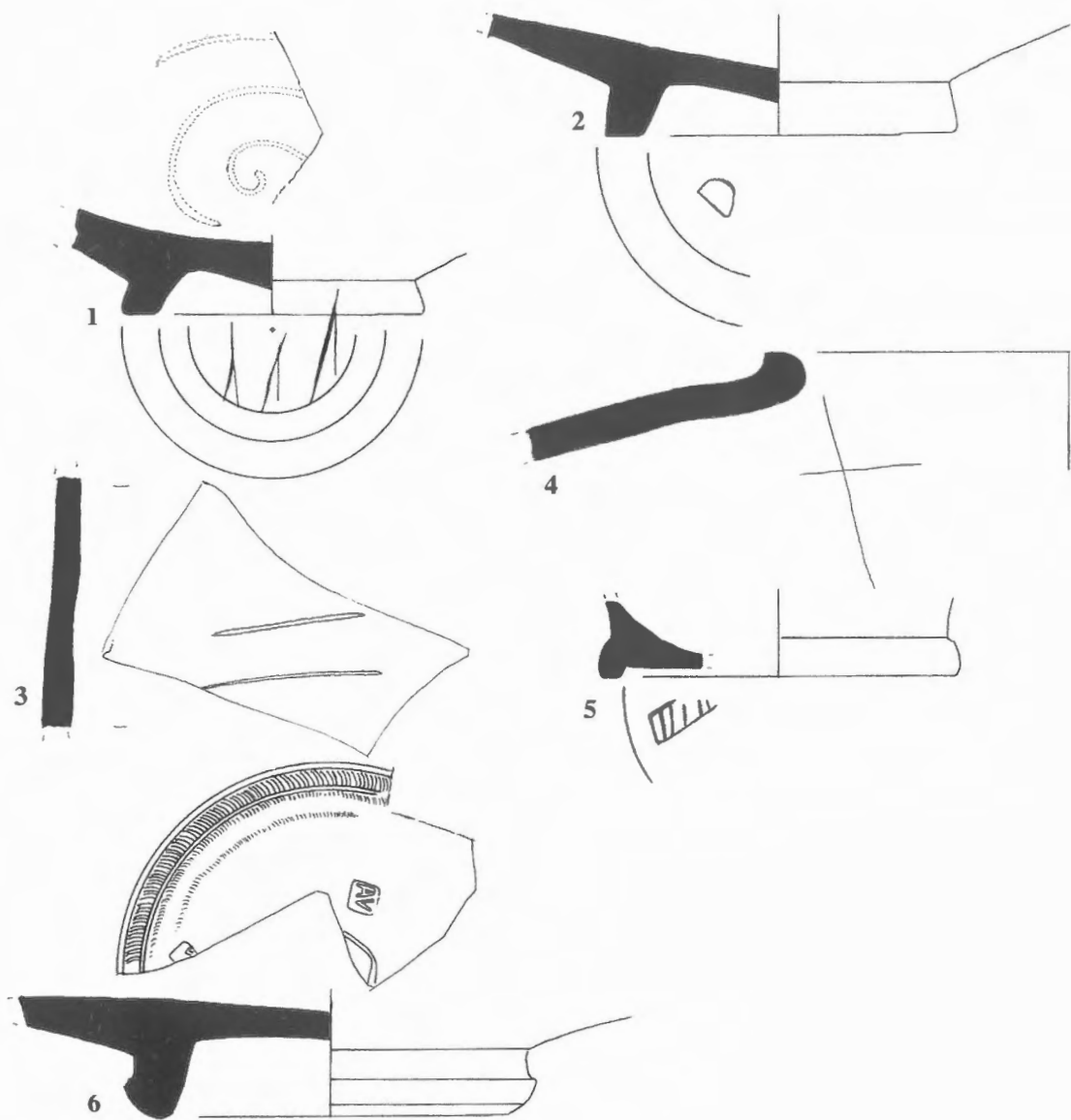

Fig 79. Epigrafia.

11) Paret del coll d'una àmfora greco-itàlica antiga. A la paret externa observem el signe ibèric "pe" gravat *post coctem* de mides notables (fig. 77,14).

* UE 1111. Nivell de colgament de la cambra 1A. El dataríem en el segle III aC.

12) Vora de ceràmica de vernís negre indeterminat. A la paret externa porta un grafit gravat *post coctem* amb els signes ibèrics "ba" (?). "i" (fig. 77,5).
13) Ceràmica àtica de figures roges. Al fons extern un grafit gravat *post coctem* il·legible (fig. 77,7)

* UE 1114. Paviment regularitzador de la cambra 1A que dataríem a mitjan segle IV aC.

14) Escif àtic. Al fons extern porta gravat *post coctem* unes lletres gregues: Δ Π Ι i N (fig. 77,11)

* UE 1119. Nivell d'abandonament de l'*oppidum*. Cambra 1E.

15) *Pondus*. A la cara superior, una creu divideix l'espai en 4 sectors, en dos dels quals hi ha gravada, abans de la cuita, una X, en el tercer una X i altres signes senzills, quedant reservat el darrer quadrant (fig. 78,2). El signe tant pot ser ibèric

("ta"), com llatí, grec o no ser altra cosa que un grafit ornamental.

* UE 1120. Darrer sòl documentat a la cambra 1E. El datariem a mitjan segle II Ac.

16) Fusaiola sencera. Té gravada a la paret una llarga inscripció en signes ibers feta *post coctem*. "ka. š. bo. u. ti. ba. n. ta. i (tres punts disposats verticalment) o. ř. o. i. ka. o. i. r. (tres punts disposats verticalment) (fig. 77,6). Una peça semblant al jaciment de Castell de la Fosca (Palamós) (veure, Prescott, 1980, 147-152; Verdaguer, 1994, 73).

* UE 1142. Nivell inferiors de la cambra G. S'hauria de datar dins de la segona meitat del segle IV aC.

17) Ceràmica de vernís negre. Forma Lamboglia 23. Al fons extern gravat abans de la cuita el signe ibèric "i" (fig. 77,4).

* UE 1187. Farciment de la rasada la fonamentació del mur 1074. La datariem al tercer terç del segle II aC.

18) Marca impresa damunt d'una nansa púnica. De forma quadrangular, amb els angles arrodonits porta uns signes púnics (Ramon, 1996, 245-254, núm. 544/545) (fig. 77,9).

19) Ceràmica grisa emporitana. Fragment informe. A la paret externa un grafit gravat *post coctem* il·legible.

* UE 1195. Farciment més antic del carreró nord/sud que separa les cambres 5 i 2. Tercer quart del segle II aC.

20) Escif àtic. Al fons extern un signe gravat abans de la cuita: X. Pot ser una "ta" ibèrica o un X llatina o una "chi" grega., essent més probable la primera possibilitat (fig. 77,13).

* UE 1200. Fons de la cambra 4B, molt alterat per la construcció de la plataforma del darrer quart del segle II aC. No és datable amb seguretat.

21) Àmfora itàlica Dressel 1. Un segell rectangular imprès a la cara externa del coll. Il·legible (fig. 77,12).

* Fora de context, procedent del material recuperat per P. Cantón, afegim el següents grafits

22) Base de campaniana A amb decoració de pintura blanca en el fons interna. Al fons extern presenta tres signes grafitats difícils d'interpretar, com tres L o "lambdes" (fig. 79,1).

Fig 80a. Epigrafia

Fig 80b. Epigrafia

23) Ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 5. Al fons intern, gravat després de la cuita, una D (?) (fig. 79,2).

24) Fragment informe de ceràmica comuna ibèrica. Grafit post coctem amb dos signes linials (fig. 79,3).

25) Boca d'àmfora ibèrica amb grafit gravat després de la cuita a la cara externa "ta" ibèrica, versemblantment. (fig. 79,4).

26) Base d'escif àtic. Grafit gravat post coctem al fons extern en forma de petit rectangle ratllat internament (fig. 79,5).

27) Ceràmica campaniana A. Forma Lamboglia 34. A la paret externa un grafit gravat post coctem amb els signes ibèrics "tu". "s". "u", en aquest cas dubtós en presentar un doble circumflex (fig. 80,1).

* Procedent de les excavacions de 1993 dirigides per C. Montalbán

28) Base de la TS aretina, forma Goudineau 1 amb el segell A. V(IBIVS) (fig. 79,6).

BIBLIOGRAFIA

- Abad/Sala 1993 L. ABAD i F. SALA, *El poblado ibérico de El Oral (San Fulgencio, Alicante)*, Alacant 1993.
- Agustí et al. 1998 B. AGUSTÍ, J. BURCH, C. CARRASCAL, J. MERINO i N. NAVARRO, Els reompliments de les sitges del Bosc del Congost, *Cypsela*, 12, Girona 1998, 81-95
- Agustí/Burch/Merino 1995 B. AGUSTÍ, J. BURCH i J. MERINO, *Tombes, sitges i muralles (Excavacions arqueològiques a Sant Julià de Ramis, 1991-1993)*, Girona 1995.
- Agustí/Casellas/Merino 1995 B. AGUSTÍ, L.E. CASELLAS i J. MERINO, La necròpoli de Les Goges. El món sepulcral en el període alt-medieval al nord-est peninsular, *Excavacions d'urgència a St. Julià de Ramis, anys 1991-1993*, editat per B. Agustí, J. Burch, J. Merino, Girona 1995, 109-123 (Sèrie Monogràfica 16).
- Agustí/Mataró 1999 B. AGUSTÍ i M. MATARÓ, Les Goges. Un cementiri entre els segles VII i IX (Sant Julià de Ramis, Girona), *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona 1999, 111-113.
- Agustí/Mestre/Campillo 1996-1997 B. AGUSTÍ, A.M. MESTRE i D. CAMPILLO, Les condicions de vida al poblament rural de Sant Julià de Ramis (Gironès) en l'alta edat mitjana, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVIII, Girona 1996-1997, 1281-1297.
- Aicart/Nolla/Sagrera 1999 F. AICART, J.M. NOLLA i J. SAGRERA, L'església antiga de Santa Cristina d'Aro i els seus precedents. Una interpretació, *Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà*, 18, Sant Feliu de Guíxols 1999, 13-34.
- Almagro 1953 M. ALMAGRO, *Las necrópolis de Ampurias. I. Introducción y necrópolis griegas*, Barcelona 1953 (Monografías Ampuritanas, III)
- Almagro 1982 M. ALMAGRO GORBEA, *El santuario de Juno en Gabii. Excavaciones 1956-1969*, Roma 1982.
- Aquilué et al. 1984 X. AQUILUÉ, R. MAR, J.M. NOLLA, J. RUIZ DE ARBULO i E. SANMARTÍ, *El fòrum romà d'Empúries. (Excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la Península Ibèrica*, Barcelona 1984 (Monografies Emporitanes, VI).
- Aquilué et al. 2000 X. AQUILUÉ, P. CASTANYER, M. SANTOS i J. TREMOLEDA, Intervencions Arqueològiques a Empúries (L'Escala, Alt Empordà), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot 2000, 136-149

- Barberà/Nolla/Mata 1993 J. BARBERÀ, J.M. NOLLA i E. MATA, *La ceràmica grisa emporitana*, Barcelona 1993 (Cuadernos de Arqueología, 6)
- Belarte/Barberà 1994 C. BELARTE i J. BARBERÀ, La casa ibèrica a la Catalunya litoral: els elements i la distribució, *Cota Zero, Revista d'Arqueologia i Ciència*, 10, Vic 1994, 38-48
- Bolòs 1968 M. de T. BOLÒS, El Gironès, *Geografia de Catalunya* dirigida per L. Solé i Sabarís, vol. II, Barcelona 1968, 409-436.
- Bonet/Guerin/Mata 1994 H. BONET, P. GUERIN i C. MATA, Urbanisme i habitatge ibèrics al País Valencià, *Cota Zero, Revista d'Arqueologia i Ciència*, 10, Vic 1994, 115-130.
- Botet i Sisó s.d. J. BOTET I SISÓ, *Província de Girona, Geografia comarcal de Catalunya* dirigida per F. Carreras Candi; Barcelona sense data.
- Burch 1994 J. BURCH, Excavacions arqueològiques al poblat de Sant Julià de Ramis, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIII, Girona 1994, 75-87
- Burch 1995 J. BURCH, El poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, noves aportacions, *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, editat per B. Agustí, J. Burch i J. Merino, Girona 1995, 85-94 (Sèrie Monogràfica, 16)
- Burch 1996 J. BURCH, *L'emmagatzematge de cereals en sitges d'època ibèrica al nord-est de Catalunya*, Tesi doctoral, Universitat de Girona 1996 (inèdita).
- Burch et al. 1995a J. BURCH, C. CARRASCAL, J. MERINO i N. NAVARRO, L'emmagatzematge en sitges al pla de Girona. L'exemple del Bosc del Congost, *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, editat per B. Agustí, J. Burch i J. Merino, Girona 1995, 71-84 (Sèrie Monogràfica, 16)
- Burch et al. 1995b, J. BURCH, C. CARRASCAL, J. MERINO i N. NAVARRO, La Casa del Racó: un establiment rural d'època romana a Sant Julià de Ramis, *Excavacions d'urgència a St. Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, editat per B. Agustí, J. Burch i J. Merino, Girona 1995, 95-107 (Sèrie Monogràfica, 16)
- Burch et al. 1996 J. BURCH, J.M. NOLLA, J. SAGRERA, D. VIVÓ, X. AQUILUÉ, P. CASTANYER, J. TREMOLEDA i M. SANTOS, Les esglésies de Sta. Margarida i Sta. Magdalena d'Empúries (L'Escala, Alt Empordà), *terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Santa Coloma de Farners 1996, 225-241.
- Burch et al. 1998 J. BURCH, J.M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA i D. VIVÓ, Les excavacions a la muntanya de Sant Julià de Ramis (El Gironès), *Quartres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres 1998, 93-108
- Burch et al. 1999 J. BURCH, J.M. NOLLA, J. SAGRERA, D. VIVÓ i M. SUREDA, Els temples i els cementiris antics i altmedievals de Mas Castell de Porqueres, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* 20, Banyoles 1999.
- Burch et al. 2000 J. BURCH, J.M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA i D. VIVÓ, Excavacions en el poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot 2000, 87-91.
- Burch et al. en premsa J. BURCH, J.M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA i D. VIVÓ, La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un procés complex de reorganització d'un territori, *Empúries*, 52, Barcelona.
- Burch/Merino/Agustí 1995 J. BURCH, J. MERINO i B. AGUSTÍ. *El context geològic i geogràfic de la zona de Sant Julià de Ramis. Excavacions d'urgència a St. Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, editat per B. Agustí, J. Burch i J. Merino, Girona 1995, 13-16 (Sèrie Monogràfica, 16)
- Burch/Nolla 1996 J. BURCH i J.M. NOLLA, *Gerunda* i els ausetans. Una qüestió recurrent, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV, Girona 1996, 9-26
- Burch/Nolla/Sagrera 1998 J. BURCH, J.M. NOLLA i J. SAGRERA, Una peça notable procedent de Sant Julià de Ramis, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIX, Girona 1998, 39-52
- Burch/Nolla/Sagrera en premsa J. BURCH, J.M. NOLLA i J. SAGRERA, La fi del món ibèric: l'exem-

- ple de l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià de Ramis, *XXII col.loqui internacional per l'estudi de l'edat del ferro. Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'edat del ferro de l'Europa occidental: de la producció al consum*, Girona 1998, en premsa
- Burch/Sagrera 1994 J. BURCH i J. SAGRERA, Excavacions arqueològiques durant l'any 1993 al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis (El Gironès), *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí 1994, 63-71
- Burch/Sagrera 1996 J. BURCH, i J. SAGRERA, Notícia de la presència d'un abocador ceràmic al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, *Cypsela*, XI, Girona 1996, 59-66.
- Cantón, 1995 P. CANTÓN, *L'oppida ibèric de Sant Julià de Ramis*, Anglès 1995.
- Caravaca/Teixidor 1996 J. CARAVACA i M. TEIXIDOR, Excavacions arqueològiques l'any 1994 al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis (Gironès), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners 1996, 119-125
- Carbonell i Pons 1987 E. CARBONELL i E. PONS, *Girona abans de Girona. Prehistòria*, Girona, 1987 (Quaderns d'història de Girona)
- Casas et al. 1990 J. CASAS, P. CASTANYER, J.M. NOLLA i J. TREMOLEDA, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Girona 1990 (Sèrie Monogràfica, 12)
- Casas et al. 1995a J. CASAS, P. CASTANYER, J.M. NOLLA i J. TREMOLEDA, *El món rural d'època romana a Catalunya. (L'exemple del nord-est)*. Girona 1995. (Sèrie Monogràfica, 15).
- Casas et al. 1995b J. CASAS, P. CASTANYER, J.M. NOLLA i J. TREMOLEDA, Les ceràmiques comunes locals del nord-est de Catalunya, *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió* (Empúries, 1994), editat per X. Aquilué i M. Roca, Barcelona 1995, 99-127 (Monografies Emporitanes, VIII)
- Casas/Merino 1990 J. CASAS i J. MERINO, Troballes de ceràmica vidriada d'època romana a les comarques costaneres de Girona, *Cypsela*, VIII, Girona 1990, 139-155
- Casellas et al. 1992 L.E. CASELLAS, B. AGUSTÍ, G. FOGUET, J. LLINÀS, J. LÓPEZ, J. MERINO, J. POU i X. TIÓ, La necròpolis de les Goges (Sant Julià de Ramis, Gironès), *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols 1992, 144-149.
- Castellví 1991 G. CASTELLVÍ, *Le monument de Panissars (Trophées de Pompée?) et le franchisement Pyrenéen de la voie domitienne*, Lille 1991.
- Castellví/Nolla/Rodà 1995 G. CASTELLVÍ, J.M. NOLLA i I. RODÀ, La identificación de los trofeos de Pompeyo en el Pirineo, *Journal of Roman Archaeology*, 8, Cambridge 1995, 5-18 i dues làmines en color.
- Cerdeño 1978 M.L. CERDEÑO, Los broches de cinturón peninsulares de tipo céltico, *Trabajos de Prehistoria*, 35, Madrid 1978, 279-307.
- Coarelli 1977 F. COARELLI, Public building in Rome Between the Second Punic War and Sulla, *Papers of the British School at Rome*, XLV, Roma 1977, 1-24.
- Coarelli 1987 F. COARELLI, *I santuari del Lazio in età repubblicana*, Roma 1987
- Crozzoli 1981 L. CROZZOLI, *I tre temple del foro oltorio*, Roma 1981.
- Delbrueck 1907-1911 R. DELBRUECK, *Hellenistische Bauten in Latium*, Estrasburg 1907-1911 (2 volums)
- Fabre/Mayer/Rodà 1991 G. FABRE, M. MAYER i I. RODÀ, *Inscriptions romaines de Catalogne. III. Gérone*, París 1991 (Publications du Centre Pierre Paris, 22)
- Feugère et al. 1994 M. FEUGÈRE, B. DEDET, S. LECONTE i G. RANCOULE, Les parves du Ve au Iie siècle av. J-C. en Gaule méridionale, a *Aquitania*, 12, Bordeus 1994, 237-282.
- Freixas et al. 2000 P. FREIXAS, J.M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA i M. SUREDA, *La catedral de*

Girona. Redescobrir la seu romànica. El resultat de la recerca del projecte Progress, Girona 2000.

García 1997 R. GARCÍA, Las fortificaciones de la Edad del Bronce peninsular, *La guerra en la Antigüedad. Una aproximación al origen de los ejércitos en Hispania*, Madrid 1997, 123-133

Godoy 1995 C. GODOY, *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*, Barcelona 1995.

Goudineau 1968 Ch. GOUDINEAU, *Fouilles de l'École Française de Rome à Bolsena (Poggio-Moscini) 1962-1967. Tome IV. La céramique aretine lisse*, París 1968 (École Française de Rome. Mélanges d'Archéologie et d'Histoire. Suppléments 6)

Gràcia 1997 F. GRÀCIA, Poliorcètica grega y fortificaciones ibéricas, *La guerra en la Antigüedad. Una aproximación al origen de los ejércitos en Hispania*, Madrid 1997, 165-183

Gros 1987 P. GROS, *Architettura e società nell'Italia romana*, Roma 1987.

Gros 1996 P: GROS, *L'architecture romaine du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire. I. Les monuments publics*, París 1996 (Les manuels d'art et d'archéologie antiques)

Hauschild 1992, T. HAUSCHILD El templo romano de Évora, *Templos romanos de hispania. Cuadernos de Arquitectura Romana*, I, 1992 Murcia, 107-117

Howard/Johnson 1954 S. HOWARD i F-P JOHNSON, The Saint-Valentin vases, *American Journal of archaeology*, 58, 3, 1954, 191-207.

Janvier 1969 Y. JANVIER, *La législation du Bas-Empire romain sur les edifices publics*, Aix-en-Provence, 1969 (La Pensée Universitaire, IVI).

Llinàs/Merino 1998 J. LLINÀS I J. MERINO, Camp dels Escalers (Sant Julià de Ramis, el Gironès), *Quartres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 1998, 109-113.

López 1989 A.. LÓPEZ, *Las cerámicas de paredes finas en Cataluña*, Barcelona, 1989, 2 volums (Quaderns Científics i Tècnics, 2)

Maluquer de Motes 1972 J. MALUQUER DE MOTES, El poblado ibérico de San Julià de Ramis (Gerona), *Pirineos*, 106, Jaca 1972, 43-60

Mar/Ruiz de Arbulo 1985 R. MAR. i J. RUIZ de ARBULO, El templo del foro republicano de Ampurias, *Investigación y Ciencia*, 105, Barcelona 1985, 68-77.

Mar/Ruiz de Arbulo 1993 R. MAR i J. RUIZ DE ARBULO, *Ampurias romana. Historia, arquitectura y arqueología*, Sabadell 1993.

Marchetti-Longhi 1932, G. MARCHETTI-LONGHI, Gli scavi del Largo Argentina, *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma*, LX, Roma 1932, 253-295.

Maroto 1990 J. MAROTO El medi físic. El clima i les aigües, *Història de Girona*, dirigida per L. Costa, Girona 1990, 11-12.

Marquès 1993 J.M. MARQUÈS, *Cartoral, dit de Carlemany, del Bisbe de Girona: s. XI-XIV*, Barcelona 1993 (Fundació Noguera, Col.lecció Diplomataris, 1 i 2).

Martí 1996 R. MARTÍ, *Col.lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona, 1996 (Fundació Noguera, Col.lecció Diplomataris, 13).

Martín 1977 A. MARTÍN, La ceràmica decorada amb pintura blanca de les comarques costaneres del nord-est de Catalunya, *Cypsela*, II, Girona 1977, 145-160.

Martín 1988, A. MARTÍN, Algunes precisions més sobre la ceràmica ibèrica indiketa decorada amb pintura blanca, *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 7, Barcelona 1988, 47-56.

Martin et al 2000 A. MARTIN, J. CARAVACA, S. CASAS, F. CODINA, J. MARGALL i G. de PRADO Excavacions a l'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (Baix Empordà). Campanyes de 1998 i 1999, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot 2000, 68-73

Martin, 1994 A. MARTÍN, Els antecedents ibèrics de la ciutat de Gerunda, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIII, Girona 1994, 89-108.

- Mataró/Codina 1999 M. MATARÓ i D. CODINA, Món funerari a l'extrem nord-est de la Tarraconense, *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona 1999, 291-295 (Catalunya Romànica, 0).
- Mestre/Mataró 1995 A.M. MESTRE i M. MATARÓ, Les condicions de vida de les Goges. Aspectes antropològics i paleopatològics d'una població alat-medieval, *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, editat per B. Agustí, J. Burch i J. Merino, Girona 1995, 129-136 (Sèrie Monogràfica, 16).
- Montalbán 1995 C. MONTALBÁN, *Memòria d'excavació a l'església dels Sants Metges (Sant Julià de Ramis, Gironès)*, Girona 1995 (inèdita).
- Montalbán 1996 C. MONTALBÁN, L'església romànica dels Sants Metges (St. Julià de Ramis, Gironès), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sta. Coloma de Farners 1996, 257-265.
- Montalbán 1996-1997 C. MONTALBÁN, Excavacions a l'església dels Sants Metges (Sant Julià de Ramis, Gironès), *Hispania i Roma. D'agost a Carlemany, congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVIII, Girona 1996-97, 1321-1330.
- Morel 1981 J.P. MOREL, *La céramique campanienne. Les formes*, París 1981, 2 volums (Bibliothèque de l'École Française d'Athènes et de Rome, fasc. 244)
- Nolla 1977 J.M. NOLLA, Una producció característica: les àmfores "DB", *Cypsela*, II, Girona 1977, 201-230
- Nolla 1981, J.M. NOLLA, La ceràmica d'engalba blanca. Una nova aportació a l'estudi del període baix-republicà (segles II-I a.C.) al nord-est del Principat, *Estudi General*, 1, 1, 1981 Girona, 51-62
- Nolla 1982 J.M. NOLLA, Les decoracions de les ceràmiques emporitanes, *Cypsela*, IV, Girona 1982, 133-155.
- Nolla en premsa J.M. NOLLA, El material ceràmic dels nivells fundacionals de *Gerunda*, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9, Lleida en premsa
- Nolla/Casas 1984 J.M. NOLLA i J. CASAS, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona 1984.
- Nolla/Casas 1997 J.M. NOLLA i J. CASAS, 3.1. Nouvelles données sur la via Augusta dans le secteur nord-est de la Catalogne, *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: via Domitia et via Augusta*, editat per G. Castellví, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin, París 1997, 142-148 (Documents d'Archeologie Française, 61).
- Nolla/Palahí/Burch 1998 J.M. NOLLA, L. PALAHÍ i J. BURCH, L'abandonament de l'*oppidum* de Castell, *Estudis del Baix Empordà*, 17, Sant Feliu de Guíxols 1998, 59-78.
- Nolla/Rodà 1994 J.M. NOLLA i I. RODÀ, *Memòria de les campanyes d'excavació efectuades a Santa Maria de Panissars (La Jonquera, Alt Empordà) entre 1989 i 1993*, Girona 1994 (inèdita).
- Nolla/Sagrera 1995 J.M. NOLLA i J. SAGRERA, *Ciuitatis Impuritanæ Coemeteria*. Les necròpolis tardanes de la Neàpolis, *Estudi General*, 15, Girona 1995.
- Oliva 1964 M. OLIVA, Tesela arqueològica. Excavaciones arqueológicas, *Revista de Gerona*, 26, Girona 1964, 62-66
- Oliva 1967 M. OLIVA, Inventario de los castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casas fuertes de la provincia de Gerona, *Revista de Gerona*, 41, Girona 1967, 47-62
- Pallí 1990 L. PALLÍ El medi físic. Les unitats geomorfològiques, *Història de Girona*, dirigida per L. Costa, Girona 1990, 8-10.
- Palol 1950 P. de PALOL, Fíbulas y broches de cinturón de época visigoda en Cataluña, *Archivo Español de Arqueología*, 23, Madrid 1950, 73-98.
- Pavolini 1981 C. PAVOLINI, VI. Le lucerne nell'Italia romana, Società romana e produzione schiavistica. II. *Merci, mercati e scambi nel Mediterraneo*, editat per A. Giardina i A. Schiavone, Roma/Bari 1981, 137-184.

- Pericot et al. 1952 L. PERICOT, J.M. COROMINAS, M. OLIVA, F. RIURÓ i P. de PALOL, 2. Excavaciones en el poblado de San Julián de Ramis, *La labor de la Comisaría provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948. Informes y Memorias n.º 27*, Madrid 1952, 96-101 i làmines XIV a XVII
- Pons 1977 E. PONS, Sivelles de cinturó de taló rectangular i placa poligonal trobades al N.E. de Catalunya, *Cypsela*, II, Girona 1977, 91-120.
- Pons et al 1998 E. PONS, M. BOUSO, M.ª J. FERNÁNDEZ, M. FUERTES, N. GAGO, H. GONZÁLEZ, A. LÓPEZ, C. GONZALO, N. LLAVANERA, N. ROVIRA, A. VARGAS, D. CANAL, J. ESTEBA, N. EVANGELIO i E. TEIXIDOR, Les campanyes d'excavacions arqueològiques a Mas Castellar (Pontós, Alt Empordà), *Quartres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres 1998, 64-79
- Pons et al 2000 E. PONS, M. BOUSO, D CANAL, M.ª J. FERNÁNDEZ, M. FUERTES, C. GONZALO, N. GAGO, A. LÓPEZ, A. VARGAS i E. TEIXIDOR, Campanya d'excavació arqueològica a Mas Castellar-Pontós 1998, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot 2000, 80-86
- Pons/Llorens 1991, E. PONS i J.M. LLORENS, L'organització de l'espai domèstic a puig Castellet. Lloret de Mar-la Selva, *Cypsela*, IX, Girona 1991, 95-110
- Prescott 1980 A.E. PRESCOTT, Estudio de la inscripción inédita de la fusayola del poblado ibérico de Castell de Palamós (Gerona) y sus relaciones con otros textos, *Cypsela*, III, Girona 1980, 147-152.
- Puig i Cadafalch 1912 J. PUIG I CADAFALCH, Els temples d'Empúries, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, IV, Barcelona 1912, 303-322
- Pujol/Garcia 1982-83 J. PUJOL i J. GARCIA, El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme)- Un jaciment d'època ibèrica situat en la rodalia de Burriac, *Laietània*, 2-3, Mataró 1982-83, 46-145.
- Ramallo 1992 S.F. RAMALLO, Un santuario de época tardo-republicana en la Encarnación, Caravaca, Murcia, *Templos romanos de Hispania. Cuadernos de Arquitectura Romana*, I, Murcia 1992, 39-65.
- Ramallo 1993 S.F. RAMALLO, La monumentalización de los santuarios ibéricos en época tardo-republicana, *Ostraka*, 1, 1993, 117-144.
- Ramon 1995 J. RAMON, *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*, Barcelona, 1995 (Col.lecció Instrumenta, 2)
- Riuró 1934 F. RIURÓ, Sant Julià de Ramis, *Butlletí del Grup Excursionista i Esportiu Gironí*, 114, Girona 1934, 5-9
- Riuró 1936a F. RIURÓ, Esboç sobre la cultura ibèrica i el poblat de Sant Julià de Ramis, *Butlletí del Grup Excursionista i Esportiu Gironí*, Girona 1936, 136-140
- Riuró 1936b F. RIURÓ, El poblament i la cultura ibèrica del Gironès, *Revista Victors*, 3, Girona 1936, sense paginar
- Riuró 1995 F. RIURÓ, Crònica de cinquanta anys d'activitat arqueològica, *Quadern de Treball*, 8, Girona 1995, 75-111 (associació Arqueològica de Girona)
- Riuró 1998 F. RIURÓ, Crònica de 50 anys d'activitat arqueològica (II), *Quadern de Treball*, 9, Girona 1998, 116-150 (Associació Arqueològica de Girona)
- Rodà 1972 I. RODÀ, Sant Julià de Ramis en los tiempos medievales y modernos, *Revista de Gerona*, 61, Girona 1972, 44-57
- Rodà 1973 I. RODÀ, Nuevas investigaciones en el poblado ibérico de Sant Julià de Ramis (Gerona), *XII Congreso Nacional de Arqueología* (Jaén, 1971), Saragossa 1973, 503-512 i 8 làmines amb 14 figures
- Rodà 1974a I. RODÀ, Cerámicas exóticas y de imitación en el poblado ibérico de Sant Julià de Ramis (Gerona), *Miscelánea Arqueológica. XXV aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971)*, Barcelona 1974, volum II, 297-301
- Rodà 1974b I. RODÀ, Reseña de los hallazgos arqueológicos de los términos municipales colin-

- dantes de Sant Julià de Ramis, *Revista de Gerona*, 66, Girona 1974, 71-76
- Rodà 1992 I. RODÀ, El monument de Malla, *Roma a Catalunya* dirigit per M. Mayer, Barcelona 1992, 18-21.
- Ruiz de Arbuló 1994 J. RUIZ DE ARBULO, El gimnasio de Emporion (s. II-I aC), *Butlletí Arqueològic*, època V, 16, Tarragona 1994, 11-44
- Sagrera 1999 J. SAGRERA, *El material ceràmic de les sitges dels segles IV-III aC del Bosc del Congost*, treball de recerca de 9 crèdits, Universitat de Girona 1999 (inèdit).
- Sala et al. 1990 R. SALA, A. CABAÑAS, M. DíEZ, S. GIRALT i E. TABERNERO, *El Congost al paleolític. Cent anys d'arqueologia a Sant Julià de Ramis*, Sant Julià de Ramis 1990
- Sanmartí 1978 E. SANMARTÍ, *La ceràmica campaniense de Emporion y Rhodé*, Barcelona 1978, 2 volums (Monografías Ampuritanas, IV)
- Sanmartí 1985 E. SANMARTÍ, Las ánforas romanas del campamento numantino de Peña Redonda (Garay, Soria), *Empúries*, 47, Barcelona 1985, 130-161
- Sanmartí et al. 1994 E. SANMARTÍ, P. CASTANYER, M. SANTOS i J. TREMOLEDA, Testimonios epigráficos de la presencia de población indígena en el interior de *Emporion*, *Huelva Arqueológica*, XIII, Huelva 1994, 203-214
- Sanmartí/Castanyer/Tremoleda 1989 E. SANMARTÍ, P. CASTANYER i J. TREMOLEDA, *Emporion: un ejemplo de monumentalización precoz en la Hispania republicana (Los santuarios helenísticos de su sector meridional)*, *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit* (Madrid 1987), Munich 1990, 117-144 i lám. 10 i 11.
- Serra-Ràfols 1947-1951 J. de C. SERRA-RÀFOLS, Joies hel·lenístiques d'Estanyol (Girona), *Miscel·lània a Puig i Cadafalch*, Barcelona 1947-1951, volum II, 8-16
- Serra-Ràfols 1962 J. de C. SERRA-RÀFOLS, Joias antigues de Estanyol (Gerona), *Archivo Español de Arqueología*, 35, Madrid 1962, 123-128
- Sparkes/Talcott 1970 B.A. SPARKES i L. TALCOTT, *The Athenian Agora, XII, Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C.* Londres 1970.
- Tchernia 1986 A. TCHERNIA, *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores*, Roma 1986 (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 261)
- Tremoleda 1996 J. TREMOLEDA, *Ceràmiques romanes de producció local al nord-est de Catalunya (Època augustal i altoimperial)*, Tesi doctoral, Universitat de Girona 1996 (inèdita).
- Tremoleda 2000 J. TREMOLEDA, *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña (Època augustea y altoimperial)*, Oxford 2000, BAR International Series 835.
- Verdaguer 1994 E. VERDAGUER, *El poblat ibèric de Castell*, Palamós 1994 (Quaderns del Museu Municipal Cau de la Costa Brava, Sèrie Història i Arqueologia).
- Villaronga 1982, L. VILLARONGA, Les seques ibèriques catalanes: una síntesi, *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 3, Barcelona 1982, 135-183.
- Wisscher 1963 F. de WISSCHER, *Le droit des tombeaux romains*, Milà 1963.

Índex

Pròleg.....	9
Pla de treball i agraïments.....	11
1. Situació i característiques geogràfiques de la muntanya de St. Julià de Ramis.....	13
2. L'oppidum indiget de la muntanya de St. Julià. Història del descobriment i de les intervencions arqueològiques fins al 1996.....	17
3. L'ÀREA CENTRAL DE L'OPPIDUM. EL SECTOR DE L'ANTIGA ESGLÉSIA PARROQUIAL.....	35
3.1. Els treballs anteriors a 1996.....	35
3.2. Les campanyes recents (1996-1998).....	41
3.3. Els precedents.....	43
3.3.1. Restes estructurals.....	43
3.3.2. El material.....	47
3.3.3. Cronologia i funcionament.....	52
3.4. De l'ibèric ple a la segona meitat del segle II aC.....	52
3.4.1. Restes estructurals.....	52
3.4.2. Material i cronologia.....	57
3.4.3. La tècnica constructiva a l'oppidum. Algunes reflexions.....	63
3.5. Les grans reformes baix-republicanes.....	72
3.5.1. Els grans murs.....	72
3.5.2. La datació dels grans murs.....	81
3.5.3. La interpretació dels grans murs.....	84
3.5.4. El temple baix-republicà. Evidències i descripció.....	98
3.6. Els darrers moments de l'ocupació de l'oppidum.....	108
3.7. El sector de l'antiga església parroquial després de l'abandonament de l'oppidum.....	112
3.7.1. Primeres evidències.....	112
3.7.2. La tomba monumental de l'antiguitat tardana i el cementiri de l'entorn. Descripció, característiques, paral·lels i cronologia.....	120
3.7.3. L'església parroquial i altres dades.....	125
4. Conclusions i esbós històric.....	131
5. Apèndix. Recull de dades epigràfiques.....	147
6. Bibliografia.....	153

AJUNTAMENT DE
SANT JULIÀ DE RAMS

Diputació de Girona

Universitat de Girona
Institut del Patrimoni Cultural